ՌԱԳԻՏ

ԱՄԱՌ, 3 - 2002

40
ԱՄԵԱԿ

1962-2002

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.– ՎԱՐԱՆԴ ..... *Բանաստեղծութիւններ*

8.– Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ ..... *Օրագիր*

23.– Պ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ ..... *Բանաստեղծութիւններ*

27.– Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ ..... *Օդակները*

46.– Ս. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ ..... *Խոստովանանք*

48.– ☆ ☆ ☆ ..... *«Անձրեւ»ային սկիզբ...*

49.– Ս. ՁԼՔԻՃԵԱՆ ..... *Ամառնային անձրեւ*

63.– Ս. ՔԻԼԷՃԵԱՆ ..... *Կարօտ*

64.– ☆ ☆ ☆ ..... *Ժան-Փոլ Սարթրրի «Դռնփակ»ը*

65.– Ժ. Փ. ՍԱՐԹՐԸ ..... *Դռնփակ*

85.– ☆ ☆ ☆ ..... *Ուղղագրական*

87.– Ռ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ ..... *Միասնական ուղղագրութիւն գոյացնելու առաջին քայլը պիտի կատարի հայրենիքը*

91.– Վ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ-Ա. ՏԷՅԻՐՄԷՆՃԵԱՆ ..... *Կոստան Զարեան եւ Անդրանիկ Ծառուկեան*

111.– Կ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ ..... *Բառի անուանողական եւ գնահատողական արժէքը Մ. Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ*

124.– ☆ ☆ ☆ ..... *Նշմարներ*

133.– ☆ ☆ ☆ ..... *Մշակութային լուրեր*

Կողքի նկար՝ ՄԱՐԱԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ «ՀԱՄԱՅԳԱՅԻՆ»Ի ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

7 OCT 2010

digitised by A.R.A.R.@

Բագին

ԱՐՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԽԱ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 3 ԱՄԱՌ 2002 ՊԷՅՐՈՒԹ

Վարանդ

ԱՐԻԱԿԱՆՔ

Հայոց լեզուի ձայնաւոր հնչիւնը՝ Ա-ն է...
(Քերականութիւն)

Այդ ո՞վ է ասում՝ ձայնաւոր է Ա-ն,
Այն էլ առաջին ձայնաւորը մեր,
Ա-ն իրօք եթէ ձայնաւոր լինէր,
Ապա իմ ցեղի Արեան կանչը սուր
Պիտի մինչեւ այժմ
Ողջ երկրագնդի
Ու տիեզերքի ամենահեռու
եւ ամենախուլ
ծայրերը բոնէր.
Իմ ցեղի Արեան ճիչն աղեկտուր
Պիտի մինչեւ այժմ
Աշխարհի բոլոր անապատների փշերն այրէր,
Մութ մեհեանների
ջահերը վառէր,
Սուտ աղօթքների
Մոմերը փչէր,

Հ. Ա. Գ. ԳՐԱԴԱՐԱՆ
A. E. G. LIBRARY
25479-ԱՀ
digitised by A.R.A.R.@

Ցուրտ զնդանների շղթաներն փշրէր,
Կապանքներն ջնջէր,
Եթէ իրօք Ա-ն ձայնաւոր լինէր...

Եթէ Ա-ն իրօք ձայնաւոր լինէր,
Իմ ցեղի Արեան ձայնն ամենակուլ
Պիտի դաշտերի ծաղիկները ողջ
Թրի պէս փնջէր
Ու դրանք շաղ տար
Միլիո՛ն զոհերիս
անթաղ-անշիրիմ
կմախքներին՝ լեռ...
Ախ, թէ Ա-ն իրօք ձայնաւոր լինէր...

*
* *

Ա-ն եթէ իրօք ձայնաւոր լինէր,
Ապա Աստծոյ
հաւատ հաղորդող
հրեղէն մատը
պիտի վերացնէր
Դաւերը փակող
գորշ վարագոյրներ,
Մեր խոր Արմատը
Խոլ դղրդիւնով՝
Հողը սասանէր
Ապա Արեւի
հնչեղ մկրատը
շքեղ մկրատը
Պիտ՝ երեկոյեան
ալ-դեղին-բոսոր
ամպերի փափուկ մետաքսը ձեւէր
նրանց տար ձեւեր

Ու երկինքների կամարի վրայ
կախ տար՝
Հաշտութեան, համերաշխութեան հրեշտակների
ոսկեղէն թեւեր,
Ախ, թէ Ա-ն իրօր ձայնաւոր լինէր...

*
* *

Այդ ո՞վ է ասում ձայնաւոր է Ա-ն,
Այդ էլ առաջին ձայնաւորը մեր,

digitised by A.R.A.R.@

Ա-Ն եթէ իրօք ձայնաւոր լինէր,
Ապա Արդարութեան շունչն ամենազօր
Բռնապետութեան
Բերդ-ամրոցների պարիսպ-պատերը
հիմից կը հանէր,
Սեւ Սադայէլին
Անաչառութեան լոյս Ատեանների
բեմից կը վանէր,
Հատո՛ւ վճիռով
Անհոգ, անհոգի վհուկների վատ հոգին կը հանէր
Ախ, թէ Ա-Ն իրօք ձայնաւոր լինէր...

*
* *

Ա-Ն եթէ իրօք լինէր ձայնաւոր,
Ապա լեռներիս Արծիւը հզօր,
Իր շոր կոինչով,
Իր գոռ կոինչով,
Մղձաւանջների խոլ դահիճների
խուլ ականջների
միսը կը ծամէր,
Խորխորատների, անդունդի վրայ
Նրանց՝ քերծերի ծերպին կը գամէր,-
Ախ, թէ Ա-Ն իրօք ձայնաւոր լինէր...

*
* *

Եթէ ձայնաւոր լինէր իրօք Ա-Ն,
Ապա մեր ցեղի Առիւծը Արքայ
Կը մոնչար իբր
հրաբուխ ցասման,
Եւ շո՛ւտ կը գային սարերը Մասմայ...

Եթէ Ա-Ն իրո՛ք
Լինէր ձայնաւոր,
Ապա Անուրջիս մեղմ Անձրեւը զով
Դարս կը լեցնէր տեղումով այն թանկ,
Որը կը հնչէր իբր համանուագ...

Լինէր եթէ Ա-Ն ձայնաւոր մի տառ,
Ապա հազարակն ծովահարսերիս
աղբիւրները սառն
Կարկաչի փոխան
Կ'արձագանգէին

digitised by A.R.A.R.@

աղաղակ մի դառն,
Որը կը փշրէր
Առասպելական
Թագուհիների
Արձան-կուռքերի
Բագինները քար:

*
* *

Ա-ն եթէ իրօք
Լինէր ձայնաւոր,
Ապա Արաքսիս Ալիքը բոսոր
Պիտի դառնար մի շառաչուն ապտակ,
Որ իբրեւ մտրակ
Պիտ՝ պատռէր
Ամէն այլանդակ դիմակ,
Արարատս պիտ՝ դառնար ճառագայթ
ցնծութեան, խինդի.

Ապրիլս պիտի դառնար
ապրելու
այգեստան յուռթի,
Իսկ Արցախն իմ
պիտի ետ դառնար
Արմենիա էլի՝
Ազատ Աղաւնի,
Որին չեն նեղել ցինի ճանկերը գէշ ու
վայրենի,
Որին չեն գերել
ո՛չ կապ, ո՛չ թակարդ, ո՛չ բանտ,
ո՛չ շղթան...

Այդ ո՞վ է ասում ձայնաւոր է Ա-ն...

2002-Փետրուար,
18-19 Փետրուարի

ՄԵՂՔԻ ԿԻՐԱԿԻ

Որքա՜ն ենք փնտռել իրար աշխարհում,
Որքան ենք կեանքում փնտռել մենք իրար.
Ցաճախ ճզմուել սեւ-սեւ շղթայում,

digitised by A.R.A.R.@

Սակայն ինչ-որ մի
հրէ հրաշքով
Վերընձիւղել ենք,
սաղարթակալել,
դառել նոր ու թարմ,
Ու չար օրերի հունի մէջ խաւար,
Հոսել ենք իբրեւ լուսեղէն յոյսի
վտակ մի վարար:

Որքան ենք փնտռել աշխարհում իրար,
Որքա՜ն ենք փնտռել իրար մենք կեանքում.
Օրերը յաճախ եղել են խիստ դառն,
Օրերը յաճախ եղել են վա՜տ, սա՜ռն,
Բերել բոթ, բեկում, բերել տարակոյս,
Եւ իրենց արար ընթացքում երկար,
Խորշակի պէս չար,
չեն թողել նոյնիսկ
Սիրոյ եւ լոյսի փոքրիկ մի բողբոջ,
ծիլ մի բոցավառ.
Որքա՜ն ենք փնտռել կեանքում մենք իրար...

Յաճախ խաւարը եղել է ստուար,
Յաճախ գիշերը տեւել է երկար,
Գիշերը յաճախ եղել է անքուն,
քունը՝ աներազ,
իսկ երազը՝ չար.
Որքա՜ն ենք փնտռել աշխարհում իրար:

Մեզ թուացել է կեանքը այս է՝ քար,
Մեզ թուացել է
խաբուել ենք գուցէ
փայփայելով մեր երազները վառ.
Մեզ թուացել է՝ մէկ-մէկ, առանձին՝
- եւ հազա՛ր անգամ,
հազարից անդի՜ն,-
Թէ հասել ենք այս «Լինել» յորջորջուած
մեծ առեղծուածի
այն ամենածայր
ամենավերջին եզրին՝
անդունդին,

Սակայն հրաշքով,
Հրաշքով սակայն մի արեւավառ
Վերադարձել ենք ա՛յս եզրը կրկին՝
եզերքը կեանքի
ու չառել դադար,
եղել անսպառ:

digitised by A.R.A.R.@

Դա էլ, վստահ եմ,
իրար համար լոկ,
լոկ իրար համար,-
Որքա՜ն ենք փնտռել կեանքում մենք իրար:

Փնտռել, չենք գտել՝
տեսե՛լ ենք իրար,-
Մերթ յայտնուել ես՝ իբրեւ մեծ պատառ,
Մերթ իբրեւ արդի մի
լուսանկար,
Մերթ իբրեւ ստուեր
մի կիսախաւար,
Իբրեւ երանգ մերթ,
բո՛յր հոգեպարար,
Մերթ իբրեւ ոգի,
մերկ մարմին դալար,
Ու վերջապէս՝ լուրթ
ակութ բոցավառ.
Որքա՛ն ենք կեանքում փնտռել մենք իրար:

*
* *

... Վերջապէս եղաւ, եղա՛ւ մի գիշեր,
գիշեր մի անծայր.
Կիրակնամուտ էր:
Անձրեւ էր:
Խաւար:
Ու անձրեւի տակ՝ պահ ամառնային՝
կիզիչ, արեւառ,
Ու արեւի տակ՝ մեղքի կոհակներ,
թաքուն, ծածկաբար.
Ու մեղքի ներքոյ՝ սրբութի՛ւն արար,
Եւ սրբութեան տակ՝
Կեանք, ցնորք պայծառ...

*
* *

Որքա՛ն ենք փնտռել
աշխարհում իրար...

Թեհրան-Երեւան
13/14-1-02, 24-5-02

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱՊՈՅՏ ԻՄ ԹՌՉՈՒՆ

Դու կրծքիս մէջ ես,
Կոկորդիս վրայ,
դառնում ես դու ձայն,
Է՛լ քեզանով եմ բարբառում
քաղցր
լեզուով նայիրեան:
Դու մտքիս մէջ ես՝
Ուղեղիս վրայ.
Էլ քեզանով են ընթացք ստանում
Խոհերս հսկա՜յ
եւ այն միտքը մեղմ,
Որ աղ է ցանում
Հոգեւոր հացիս պաշարի վրայ:

Դու աչքիս մէջ ես՝
Կոպերիս վրայ.
Է՛լ քեզանով եմ նայում
Դաշտերի, շէնքերի, երկնի, ամպերի վրայ՝
աշխարհի վրայ...
Դու ձեռքիս մէջ ես՝
Գրիչիս վրայ.
Է՛լ քեզանով եմ գրում ամէն տող,
գրում ամէն տաղ,
Ու գիծ եմ քաշում
Անցեալ մեղքերիս
եւ նոյնիսկ անցեալ ամենաանմեղ
անուրջի՜ս վրայ:

.....

Թող որքան կ'ուզեն
Արգելքներ դնեն մեր ճամբի վրայ,
Նոյնիսկ արգելեն զրուցել, խօսել, հանդիպել
մի՛ պահ.
Դու հոգուս մէջ ես,
Քեզնով եմ չափում ճամբաս երէկուայ,
Բայց եւ մա՛նաւանդ
Ուղին այն երկար,
Կէտն այն հեռակայ,
Որտեղ վերջապէս պիտ՝ հանգրուանի
Կեանքիս հեքիաթի արծիւը արքայ:

Իմ կապոյտ թռչուն, շունչ իմ դու անմա՛հ...

17 Օգոստոս 02

ՎԱՐԱՆԴ

digitised by A.R.A.R.@

Վասգէն Շուշանեան
1936-1937-1938

ՕՐԱԳԻՐ

ՎԱՍԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆԻ

Այսպէս անգամ մը ես մենակեաց մարդ մը կոյս տեսարանի մը էջերուն առջեւ,- միակ փառասիրութեամբ մը, այն է մարդկային ծպրտոցին արժանաւորութեամբ մը ապրիլ:

Այս օրագիրը կը սկսիմ յոյսով մը,- այն է քանի մը տարի ես ապրիլ կարգ մը գրական աշխատանքներ վերամշակել կարենալս համար: Հաստատ մտադրութեամբ մը,- այն է ինձի շատ որ տան ու կանուղղ խեղճութիւնը ապրիլ այս էջերուն մէջ:

Միակ բարոյական նշանախօսք մը,- տեղի քաջութեամբ ու տեղի ազնուութեամբ ապրիլ:

Նոյեմբեր հաճ-1936 Ռուան

digitised by A.R.A.R.@

Վ. Շուշանեան

ՕՐԱԳԻՐ

Յունուար տասնըվեց

Իրողութեան մէջ Լ. Ֆ. Սկլինի նոյն նիւթին շուրջ յոյս ընծայած գրքին ու Ա. Ժիւոի Հիմնական մտահոգութիւններուն միջև ստոյգ Հանդիսութիւն մը կայ: Մէկուն եւ միւսին քննութեան դլխաւոր առարկան մարդկային անձն է, անհատը: *Մէկուն եւ միւսին Համար կեանքի Հիմնական խնդիրը* անհատին ձերբազատումն է, լրիւ զարգացումն ու ազատագրութիւնը: *Տնտեսական ու բնկերային, մշակութային ու քաղաքական բարենորոգումները Հարկ է որ նպաստաւոր մթնոլորտ մը, Հաճելի կլիմայ մը ստեղծեն այդ մնայուն պատմական գործողութեան բնականոն զարդացման Համար: Որեւէ յեղափոխութիւն, իր տագնապի տարիները բոլորելէ յետոյ՝ եթէ չյաջողի այդ կլիման ապահովել անհատին, իրաւունք կրնա՞յ ունենալ մինթէ այդ պատուոյ մակդիրը կրելու:*

Խորհրդային Միութեան շուրջ յարուցուած բանավէճերուն առանցքը Հոս է: Արեւմտեան երկիրներէ Խ. Միութիւն այցելող ու ադատ մտաւորականները առհասարակ Համաձայն են Հաստատելու Համար, թէ՝ անհատին իրաւունքները ծայր աստիճան սահմանափակուած են, չբսելու Համար ոտնակոխուած: Համայնավարները չեն ընդունիր կարդ մը անհերքելի իրողութեանց այս մեկնութիւնը: Արդ՝ Ժիւոի յարումէն ի վեր Հիմնականօրէն ոչինչ փոխուած է՝ արդարացնել կարենալու Համար իր յեղակարծ շրջափոխութիւնը, ո՛չ թէ Հանդէպ յեղափոխութեան, այլ՝ Հանդէպ Համայնավար կուսակցութեան:

Վասնզի բացայայտ է, թէ Ժիւո ուրացող մը չէ: Վասնզի բացայայտ է, թէ Ժիւո Հաւատարիմ կը մնայ ինքզինքին ու յեղափոխութեան: Յեղափոխութեան, այնպէս՝ ինչպէս որ ընկերվարութիւնը կը բանաձեւէ տարիներէ ի վեր: Սխալը նոյնացնելն էր յեղափոխութեան իրական դէմքը Խ. Միութեան ադարտեալ կերպարանքին Հետ: Ժիւո կը մնայ նոյն մտաւորականը, որ խորին անկեղծութեամբ մը յարած է յեղափոխութեան, բայց որ կ'ուզէ իր ադատ մարդու իրաւունքները չդիջի, որ կ'ուզէ իր քննական Հայեացքը ձդել

digitised by A.R.A.R.@

Համայնավար կուսակցութեան ու Խորհուրդներու գործունէութեան վրայ:

Ժիտ իր ազատ մարդու իրաւունքները չէ գիջած Աստծոյ իսկ: Ինչո՞ւ ենթադրել, թէ պարտաւոր է, իր սրբազան գէնքերը վար դնել կտրմիր գծէն ներս անցածին պէս: Ն. Միութիւնը թապո՞ւ է միթէ: Ժիտ ոչինչ պարտական է Համայնավարներուն՝ բացի ունկեղծութենէ, բազի ճշմարտութենէ:

Մենք սակայն իրաւունք ունինք ցաւելու, որ Անդրէաս Ժիտ փոխանակ իր Հսկայ Հեղինակութիւնը ի սպաս դնելու միջազգային կազմակերպուած բանուորութեան ու երկար ընտանութենէ մը յետոյ միայն իր դիրքը ճշդելու ընկերվարութեան երկու թեւերուն միջև, յեղակարծօրէն յարեցաւ Խորհուրդներուն, այսօր գուցէ աւադելու համար իր հապճեպ խանդավառութիւնը:

Այլ անոնք, որ սկիզբը կը դնդնէին եւ որ իրենց վարպետին հետքերուն վրայ յարեցան Խորհուրդներուն, ի՞նչ կը մտածեն այժմ: Մեծ գրագէտի մը, մեծ մտաւորականի մը վարկը հաւաքական գանձ մը չէ՞ միթէ, որուն վրայ հակակշռի պզտիկ իրաւունք մը ունի հանրային կարծիքը:

Յունուար տասնըհինգ

Նոթեր՝ պատրաստուած դասախօսութեան մը համար, տրուած Փարիզ 1936 Սեպտեմբերին

Ներածական,-

1.- Առաջին անդամ ըլլալով հրապարակաւ կ'արտայայտուիմ Ն. Միութեան շուրջ - ինչո՞ւ կ'ուզէի Խորհրդային Հայաստան երթալ - Հրապարակագրութիւնն ու Հրապարակախօսութիւնը՝ ժողովրդին շահերուն առնչութեամբ:

Կարելի չէ զէպքերը դատել՝ առանց կեանքի ընդհանուր փիլիսոփայութեան մը:

Ինչի՞ շուրջ պիտի խօսիմ - ա) Խորհրդային նոր սահմանադրութեան նախագիծը - բ) Հակատրոցկիական պտոյտները Հայաստանի մէջ ու Խանճեանի պարագան:

Ինչպէ՞ս պիտի մօտենամ խնդիրներուն.- ա) Հիմնուելով պաշտօնական աւեալներու վրայ - բ) Զմոռնալով քաղաքական տուեալները:

2.- Արտաահմանի ազատ մտաւորականութեան անտարբերութիւնն ու քաջութեան պակասը - Մ. Նահանգներու Հայ գաղութին ներքին վէճերն ու յորակցութիւններ - Դառն խորհրդածութիւններ - Աքսորը կը վերյիշեմ: Մեր տառապանքն ու գրկանքը, որպէս կանխավճար, մեզ իրաւունք կու տան մեր ամբողջ մտածածը ըսելու:

digitised by A.R.A.R.@

Դիրք.– Տուեալ քաղաքական պայմաններուն մէջ հայը պէտք չէ որ անջատուի Խ. Միութենէն:

Կը շարունակեմ մտածել, թէ երկրի ժողովուրդին ու մեր միջեւ իրական քաղաքական ընդդիմութիւն չկայ:

Երկրի շուրջ իրական հաշտութեան մը բոլոր պայմանները լրացած են – ֆրանսօ-ռուս համաձայնութիւն – Խորհրդային բարեշրջում:

3.– Կարելի չէ Հայաստանի դէպքերը ըմբռնել առանց քննելու Խ. Միութեան կացութիւնը:

Դեկտ. 1 1934ին Կիրովի սպանութիւնը – Մահուան վճիռ 28–29 Դեկտեմբերին շուրջ քսան հոգիի դէմ:

Յատկանշական պարագաներ,– իրական փաստերու ապացոյցներու եւ փաստաթղթերու պակաս– Ո՞ւր են Տրոցկիի նամակները, Ամիրնովի տեղեկագիրը – գլխաւոր ամբաստանեալներ Ամիրնով ու Տրէյցեր կը դրկուին Պերլին 1931ին – որոգա՞յթ – Հետապնդումներ այդ թուականէն – դեռ 1927ին Ռենկոլտ, Տրէյցեր՝ Համախոհներ Տրոցկիի: Ձերբակալուածներ կան 1936 Փետրուարին, ուրեմն ինչո՞ւ դատական քննութեան կոճկումը:

Ինչո՞ւ դատական իրական քննութեան բացակայութիւն ու աճապարանք, երբ արդար դատի մը բոլոր տարրերը կառավարութիւնը կրնար հաւաքել, հանուր աշխարհի առջեւ: *Ոլպերկի եւ գործակալներու խմբակին երկդիմութիւնը – որո՞ւն գործակալներն են՝ Կեսթափոյի՞, թէ Խորհրդային ապահովութեան: Սաֆոնովայի տխուր պարագան:*

Վերագրումներու արժէքը,– *«1933–34ին Զինովիեւ ինձ ըսաւ, թէ...»: Գլխաւոր երթին մէջ չկայ մէկը, որ ընդունի Կեսթափոյի հետ կապը: Դատախազը կը դատափետէ վաստութիւնը, այլ հոմանուհիները կը գործածուին ամբաստանեալներուն դէմ – յաճախակի վարչական հետապնդումներ, առանց դատի ձերբակալութիւններ, ուր արդարութեան հետքը չկայ:*

Ամիրնով – դեկավարը – կտրիճ յեղափոխականի բնորոշ դիմագիծ – ծնած 1880ին – 1931ին կը դրկուի Պերլին – 1929ին կը վտարուի – 1931ին կը վերընդունուի – Օգոստոս 19ին կ'ընդունի յանցաւոր ըլլալը ընդհանուր առմամբ – ձերբակալուած 1933ին Կիրովի սպանութենէն առաջ – կը մերժէ ամբաստանութեան գլխաւոր կէտերը – կ'ուզէ՞ միթէ միւսներուն նման իր ազատութիւնը դնել:

Տրոցկիի ատուերը,– *Տրոցկի չ'ուզեր ճանչնալ Կոլոմանը, Ֆրից Տաւիտը, Պերման – Եուրինը: Ստալին կը ջանայ սիրաշահի՞լ՝ տեսակցութիւն Մրաչկովսկիի հետ – Ռենկոլտ կը մասնէ ողջ խումբ մը,* համայնավար պետերու բարոյական դիմագծութիւն – *ենթադրենք, թէ ճիշդ են ամբաստանութեան կէ-*

digitised by A.R.A.R.@

տերը, ապա ուրեմն՝ Զինովիևն լրջենի, ստախօս, վատ ու հասարակ գաւադիր, Կամենևն արհամարհելի դաւադիր, Տրոցկի դաւաճան – Անհաւասկան ահարեկչութիւնը, որ անխուսափելի կը դառնայ բռնութեան ծանր գարշապարին տակ: Կառավարութիւնը յաջոգած է իր դէմը հանել –

ա) Աջակողմը՝ Ռիքով, Թոմսկի, Պուխարին
բ) Տրոցկին ու իր համախոհները
գ) Նախկին կեդրոնը՝ Զինովիևն ու Կամենևն
դ) Զախակողմեան խառնակ խմբակներ
ե) Անկախներ

Մարդկային բանականութիւնը կը շուարի այս երեւոյթին առջեւ: Քծնանք: Մատնութիւն, բաղաքական երկդիմութիւն, վատութիւն: Վստահութեան բացարձակ բացակայութիւն – մարդ անհատին իրաւունքներուն ոտնձգութիւնը: Բռնութեան սարսափելի գիշերը: Մարդը կը կորսնցնէ հետզհետէ իր արժանաւորութիւնը:

Յեղափոխութիւնը հարկ է որ վճռապէս մերժէ իր դէմքին անցուած այս սեւ դիմակը:

Իշխանութիւնն ու բռնութիւնն իսկ պէտք է ի սպաս դրուին ազատութեան:

I

Քննութիւն խորհրդային նոր սահմանադրութեան նախագծի:

1.– Նախագծին վրայ կը տատանի ձեւական անորոշութիւն մը, պետականութեան գոյութիւն ունեցող վիճակները – ժողովրդավարութիւն կամ քաղքենի ռամկավարութիւն – քաղաքային ու իր յարաբերական ազատութիւնը՝ ընտրական ցուցակ կազմելու եւ ընտրելու – իրական ռամկավարութիւնը համերաշխ է արեւմտեան փիլիսոփայական դպրոցներուն հետ, որոնց մեկնման կէտը անհատն է – Մեծն Բրիտանիա, Ֆրանսա, Միացեալ Նահանգներ, Սքանտինաւեան երկիրներ:

Հիմնական սկզբունքը,– իշխանութիւնը կը ոիի բաղաքացիէն, բաղաքացին կառավարելու իրաւունքը կը պարգեւէ:

Ուրիշ խնդիր է, թէ դրամատիրական կարգերու մէջ որչափո՛վ կը յարգուին այս սկզբունքները:

Քաղաքացի իշխանապետութիւն – *Մեկնման կէտը՝ ցեղը, ընտանիքը, գեղային ազգը – ժողովուրդը ծայրագոյն գինովութեան մը մէջ իր բոլոր իրաւունքները կը յանձնէ պետի մը, ընարեալի մը, մարգարէի մը:*

digitised by A.R.A.R.@

Հիմնական սկզբունք՝– Իշխանությունը կը բխի իր բոլոր ձևերով միակ պետէ մը:

Տուչէի պարագան, Ֆուհրերի պարագան,– Հիթլեր կը մերժէ նկեղեցին՝ վասնզի միակ հեղինակությունը ինքն է, կայսր ու կրօնական պետ – Բարձրեալին հաճութեամբ – մարդկութեան դարաւոր ճիգը անհասար ստաւելագոյն չափով ազատագրելու,– Հիթլեր կը յարարերի անդրերկրային ուժերու հետ – երեք սլաքներու իմաստը ու սով, ժանտատենդ, պատերազմ – Տեւտոնեան հին աստուածներ: Ժողովրդական իրաւունքներու կողոպուտ:

ՔՆՆԵՆՔ նախագիծը՝ այս գաղափարներուն լոյսին տակ:

Նախագիծը պերճախօս է հիմնական հարցին շուրջ: Յօդուած 141ի ետեւէն կ'երեւի համայնավար կուսակցութեան գանգուածեղ կերպարանքը – նախագծին միակ կէտը, ուր ուղղակիօրէն ակնարկութիւն կ'ըլլայ համայնավար կուսակցութեան – գրչի մէկ հարուածով կը հրուին անդին այն բոլոր ուժերը. այն բոլոր յեղափոխական դպրոցները, որ չեն բաժներ օրուան կարգախօսը:

Ո՛չ մէկ բաղդատութեան եզր իրական ժողովրդավարութեան հետ – չմոռնալ Մոսկուայի դատավարութիւնը, գեկավարներու յայտարարութիւնները – պաշտօնական ցուցակի դրութեան շարունակութիւնը – իշխանութիւնը կը բխի գոյութիւն ունեցող կազմակերպուած փոքրամասնութենէ մը՝ Ստալինեան համայնավար կուսակցութենէն:

Շարունակութիւն իշխանապետութեան – նախարօք համաձայնութիւն կուսակցութեան զանազան մարմիններուն միջև – թէական իրաւունք դէմ քուէարկելու – ինչպէ՞ս կը կազմուին ընտրական մարմինները, ո՞վ է քուէախոյզը:

Ընկերվարական ժողովրդավարութիւն – *Առաւելագոյն չափով ազատագրեալ անհատը – տնտեսական, մշակութային, քաղաքական բոլո՛ր յառաջդիմութիւնները ընկերային ազդակներ են, որ պէտք է ստեղծեն նպաստաւոր կլիմայ մը անհատին վերելքը դիւրացնող – Այս հիմնական սկզբունքէն կրնայ հետեւիլ՝ բոլո՛ր բռնութեանց ու շահագործութեանց բարձման անհրաժեշտութիւնը:*

Բանուորական իշխանապետութիւն՝ դիւրացնելու համար ընկերվարութեան հաստատումն ու ուժեղացումը – փոքրամասնութիւնը կը դիմէ բռնութեան՝ հաւատացած ըլլալով իր արդարութեան ու ճշմարտութեան, իր բարոյական մեծութեան,– ուրեմն անհրաժեշտութիւն յեղափոխական կուսակցութենէն ներս՝ բացարձակ յեղափոխական ժողովրդավարութեան: Մարդկային կեանքի երեք ընթացքներն ու շրջանները, հետեւաբար նաեւ մարդկային մտածողութեան – կարիքի չէ բառնալ աջը, կեդրոնն ու ձախը: Ուրկէ՞ կու գայ այս նախագիծը, ո՞ւր է սահմանադիր ժողովը:

digitised by A.R.A.R.@

2.- Համայնավար կուսակցութեան ու կեդրոնական կառավարութեան յարաբերութիւնները - դաշնակցային Հանրապետութեանց իրաւական վիճակը - յօդուած 14 - ապշեցուցիչ ու հեգնական յօդուած 16ը - ո՛չ մէկ ապահովութիւն իրական դաշնակցութեան - գրաւեալ Հողամասերու պարագան - յօդուած 17ը իրագործելի չէ, որովհետեւ՝

ա) Յօդուած 14ի կէտ Գ.ը իրաւունք կու տայ կեդրոնին ճնշել ամէն անջատական շարժում;

բ) Յօդուած 141ը կը մերժէ անջատականներու ընտրութիւնն ու ցուցակ կազմելու իրաւունքը:

գ) Յօդուած 125ի տրամադրութիւնները յատուկ են միայն Համայնավարներու, որ լիովին կախեալ են կեդրոնէն:

դ) Յօդուած 126ը երկրին բոլոր կազմակերպութիւնները կ'ենթարկէ Համայնավար կուսակցութեան:

ե) Յօդուած 20ը իրաւունք կու տայ ճնշելու ամէն ազգային շարժում:

զ) Յօդուած 31ը հնարաւոր կը դարձնէ որեւէ ազդութեան բացարձակ ստորադասութիւնը:

Պետական իրաւունքներու եւ իշխանութեան բաժանումը երկրին իրական զեկավարութիւնը կեդրոնին ձեռքն է ու ամբողջովին: *Կարդանք յօդուած 75ը, 76ը, 77ը, 78ը, եւ 83ը - Յօդուած 146ը կը փակէ վերաքննութեան ամէն դուռ ազգային տեսակէտէ:*

3.- Հայաստանի վիճակուած իրաւական կացութիւնը- *Հայ ժողովուրդը անդգալարար վաւերացնելու վրայ է իսկզբոյ առարկայ անջատումները - Յօդուած 18ը լրբենի յուսանք մըն է ուղղուած Հայ ժողովրդին - 800000 դաղթահայութեան ձայնը - Ռուս-Թրքական քաղաքական բարեկամութեան Հետեւանքները - Հայկական դատին պաշտօնական մահը - կարդանք յօդուած 82ը, որ Վրաստանի եւ Ատրպէճանի բացարձակ իշխանութեան կ'ենթարկէ Հայկական կարեւոր փոքրամասնութիւններու գուցէ վրացախօս Հայերու պարագան - Վրաստան բացարձակ իշխանութիւն կը Հաստատէ մեծագոյն Վրաստանի վրայ: Աճարիա, Ափխազիա, Օսէթիա՝ որ իրանեան ծագում ունի, կը կցուին Վրաստանի:*

Պատերազմի ժամանակ ուրկէ՞ կ'անցնի կովկասեան ճակատի ռազմական գիծը:

Նախագծին ընկերային ու տնտեսական յօդուածները արժանի են լուրջ ուշադրութեան - ընդհանուր տպաւորութիւնը այն է, թէ նոր վարչաձեւը իրաւախոհութիւն մըն է պետական ընկերվարութեան ու դրամատիրութեան միջեւ:

digitised by A.R.A.R.@

II

Հակատրոցկիական երեւութական պայքարը Հայաստանի մէջ ու Խանջեանի պարագան– *միջազգային յեղափոխութեան ժամանակաւոր հաշուեյարդարը – Համայնավար կուսակցութիւնները կը վերածուին, աւելի՛ քան երբեք, գործադիր մասնաճիւղերու – Մնայուն յեղափոխութեան գաղափարը – կարելի՞ է յնկերվարութիւն հաստատել միակ երկրի մը մէջ – Տրոցկիական շարժման մը առարկայական տուեալներու բացարձակ բացակայութիւնը Հայաստանի մէջ՝*

ա) Որպէս ծայրագաւառ Հայաստանը օրգանական մաս չի կազմեր Խորհ. Միութեան, այլ գրաւեալ շրջան մըն է ու չնչին դործոն մը:

բ) Սահմաններու ընդարձակման անհրաժեշտութիւնը, Հայաստանի մէջ, ո՛չ մէկ կապ կրնայ գոյութիւն ունենալ տրոցկիականութեան հետ ու նոյնքան հրամայական է, որքան բնական օրէնք մը:

գ) Անբաւական բնական հարստութիւնը, ագգաբնակչութեան աճումը, արտասահմանի հայութեան մեքենական ճնշումը՝ բնականօրէն դեկավարները կը դնեն ընդդիմութեան մէջ կեդրոնի հետ:

դ) Վրացական գերակայութիւնը եւս զանոնք կը մղէ դիմադարձութեան:

ե) Բնականօրէն ամէն գժգոհութիւն կը մտնէ ագգային պահանջներու հունին մէջ:

զ) Արտաքին վտանգը կը զօրացնէ ժողովրդին ինքնապաշտպանութեան բնագդը:

է) Ինչպէս շափահաս անհատը՝ այնպէս ալ կազմակերպուած հասարակութիւնը կը ճշդէ ինքզինքը. հանդէպ կեդրոնին,– ուրկէ ներհակութիւն:

ը) Դրամատիրութեան ու հարուստ գիւղացիութեան բացակայութիւն:

թ) Գագթական տրեւմտահայութիւնը, դրսէն եւ ներսէն, կը խագայ ներդործօն դեր մը:

ժ) Առաւել կամ նուազ չափով ագգային մշակոյթի մը բնական հետեւանքն է ագգային դդացումներու դարթօնքը:

Արագ ակնարկ մը խորհրդահայ կեանքին վրայ ու բնորոշ երեւոյթներ՝ գորով դէպի անցեալը, Զարենցի Գիրք ճանապարհին, լեգուական Հայրենասիրութիւն – Խանջեանի հառեբուն բուն իմաստը – դրական նիւթերու հարազատութիւնը – գէպի ներքին Հայաստան:

Արտասահմանի գրականութեան խոշոր դերը – Համայնավար ընթերցող կորիգներ – Արտասահմանէն վերադարձող համայնավարներ – ներգաղթողներ: Զբմեղանքի եւ արդարացման փորձերուն սաստկութիւնը, ծայրայեղ եւ աներե-

digitised by A.R.A.R.@

ւակայելի քծնանքը, կեղրոնի բոնազբօսիկ աստուածացումը կ'ապագուցանեն ազգային զղացման ուժգին դարթօնքը:

Էրտեսութեան, հրապարակային մատնանշումի, մատնութեան ու ամէն կարգի ստորնացման ազբիւրը՝ բոնութիւն, մայր ծնուցիչ:

Կեղրոնը չի հաւատար հայերու հաւատարմութեան, ուրկէ հաւասարմութեան երաշխիքներու հեղեղը: Ո՛վ որ չատ կը պնդէ՝ իրողութեան մէջ ոչինչ կը հաստատէ – Ո՛վ որ չատ կ'ուզէ ապացուցանել՝ կը մատնէ իր երկիւղը:

Նմոյշներ բարոյական տկարութեան – իրական յեղափոխականը չի մատնանշեր – Այսուհանդերձ հաւասարմութեան բանաձեւերը ընդհանրապէս անդէմ են, անհարազատ, յաճախ անստորագիր: Ո՛չ մէկ պետական լուրջ գործիչ հրապարակաւ, այլ ոչ ի պաշտօնէ, գրիչ է վերցուցած մեռեալին դէմ:

Քծնանքի ու պնակալէզութեան այդ անստորագիր նմոյշները կ'անուանարկեն մանաւանդ կեղրոնը, իշխանութիւնը – Ո՛չ մէկ յեղափոխական ու ազատ մարդու իմացականութիւն կրնայ ըմբռնել այս շունի յատուկ հաւատարմութիւնն ու քծնանքը,– անաստունի բնախօսական, փտանգի մէջ եղող ընտանի կենդանիի իր տիրոջ հանդէպ ցոյց տուած այս երկիւղսիրատն յարգանքը:

Ո՞վ է գրած Գրական թերթի *1936 10 Սեպտեմբերի Ստալինի ուղղուած բանաձեւը – միտք պահենք, չմոռնանք գայն,–* «Թանկագին հայր, եղբայր, մեծ, սիրելի ընկեր, հարազատ բարեկամ, հանճարեղ ուսուցիչ, իմաստուն եւ մեծահանճար առաջնորդ, մեծ ղեկավար Ստալինի փառքին համար, մեծապայծառ Ստալինի սրբազան պատգամները»:

Ողիմպոսի բարձունքներու չքեղաշուք աստուածները աւելի վեհափառ չէին: Այս կեցուածքը բաղդատել իսկ կարելի չէ ընկերվարական տեսութեան հետ, որ կ'ընդունի զաղափարներու գեղեցկութիւնը, այլ կը մերժէ տիրակալութիւնը:

Ո՛չ մէկ գործնական, իրական, արդիւնաւէտ փաստ տրոցկիական կապերու Հայաստանի մէջ – կարծիքի յանցանք իսկ կարելի չէ վերագրել ամբաստանեալներուն՝ այլ միայն համախոհութիւն գոյութիւն ունեցող իշխանութեան հետ – փորձ խորտակելու ամէն ընդդիմութիւն նախօրօք, ինչո՞վ բացատրել Անդրկովկասի նոր բաժանումը, եթէ ոչ վրաց մենատիրութեամբ – երկրի մտաւորականութեան լոին պահանջները: Պարզ հաստատումներ,– Ն. Միութիւնը կը գիջի թրքերուն Կարսն ու շրջակայքը:

Ատրպէճանի՝ Ղարաբաղն ու Նախիջեւանը,
կը հաստատէ Վրաստանի գերակայութիւնը,
կը զրկէ Հայ փոքրամասնութիւնները ինքնորոշումէ,
փաստօրէն Կովկասի ղեկավարութիւնը կը յանձնէ
փոխան իառն կառավարութեան՝ Անդրերկոմին,

digitised by A.R.A.R.@

Հետեւաբար վրացիներուն, Հետեւաբար Բերիայի: Բերիա գոհացում կու տայ թաքիարներուն, ի վնաս Հայաստանի, կ'ապահովէ անոնց չէզոքութիւնը ու իր զէնքը կը դարձնէ Հայ ժողովրդին դէմ:

Այս սեւագէմ իշխանաւորին՝ Բերիայի առջեւ է, որ սարսափահար կը խոնարհի երկրի անճար մտաւորականութիւնը:

Հայաստանի ապահովութիւնը վտանգի տակ պատերազմի միջոցին - Հայկական Մարզպանութեան նախաձեռնութեան անկարելիութիւնը երկրի պաշտպանութեան գործին մէջ:

Ո՞վ Մոսկուա դրկեց Խանջեանը - Խանջեան կրնա՞ր խօսիլ միայն իր անունէն - Ո՞վ է Խանջեան՝ իրենց հարազատ դաւակը - Խորհրդային մարդուն սնանկութիւնը կամ հոգիի ճարտարապետներ:

Ինչո՞ւ Խանջեան անձնասպան չէ եղած-

1) Եթէ ուզէր ֆանդել կամուրջները՝ ցոյց կու տար իր իրական դէմքը ու շնորհազուրկ կ'ըլլար - Այս կեցուածքը կը համապատասխանէր իր նկարագրին: Մինչդեռ իր վերադարձը կ'արտայայտէ, որ կեդրոնը չէր սպասեր նման նիւթի մը: Կ'ըլլայէս նոյն պաշտօնով չէր վերադարձներ: Ինչպէս կը գործէ կեդրոնը օրինակներ:

2) Նախօրօք, կեդրոնը եթէ ուզէր գայն չէզոքացնել կամ մաքրել՝ հաշուեյարդարի կ'ենթարկէր Երեւանի անոր համախոհները, նեցուկները, գայն կը մատնէր անշարժութեան:

3) Խանջեանի իրական տրամադրութիւնները չէին կրնար անծանօթ ըլլալ կեդրոնին, նկատի առնելով երկրի վիճակն ու խիստ հսկողութիւնը՝ հետեւարար իր մերկացումը չէր կրնար նման ծանր որոշման մը տեղի տալ:

4) Իր ճառերուն մէջ դիւրութեամբ կը զգացուէր իր իրական դիմագծութիւնը - Հետեւաբար իր ազգային թեհումը, տեսական գետնի վրայ, պատճառ չէր կրնար ըլլալ նման արարքի մը:

5) Արապիոնեանի, Համբարձումեանի, Ա. Յովհաննիսեանի ու այլոց պարագան ցոյց կու տար, որ շնորհագրկումն էր լոկ վտանգը:

6) Գործիչ մը, որ ընդունակ է ձեռքի տակէ ու տարիներով բաշխելու Ն. Ստեփանեանները, որ ընդունակ է երկու երես եւ երկու լեզու ունենալ, արիամարտել իր մեծաւորը պահելով ձեւերը՝ պիտի գիտնար ու հաւանաբար գիտէր, թէ՝ ա) հիմնականը իշխանութիւնը պահելն է, ամէն գնով, նոյնիսկ ինքնաժխտման, բ) թէ՝ քաղաքական կեանքի մէջ ժամանակ շահելը առաջնակարգ կարեւորութիւն մը ունի, գ) թէ՝ ներկայութիւնը հիմնական գործօնն է որեւէ քաղաքական գործունէութեան:

7) Իր գործունէութիւնը ցոյց կու տայ արտակարգ կամք մը, յամառութիւն, պաղարիւնութիւն - անձնասպանութիւնը չի համապատասխաներ իր յայտ քիրած խառնուածքին:

digitised by A.R.A.R.@

8) Որոշ առաքելութեամբ դրկուած մէկը չի կրնար առանց իր ընկերները տեսնելու նման որոշում մը տալ։

9) Կեանքը իր օրէնքները ունի – Խանջեան պիտի պարպէր իր տոպրակը ու այնպէս մեռնէր։

10) Էն ցուրտ էակը հոգեկան կապեր ունի, Թիֆլիս չէ, որ անձնասպան պիտի ըլլար, այլ՝ Երեւան,– ձերբակալութեան երկի՞ւղն է, որ գինքը մղած է այդ արարքին։

11) Իրական զոհումը չի կրնար հետք չձգել,– պիտի խոստովանէր իր սխալները։

12) Հիւծախտի եւ ջղային ապգնապներու վերագրումը չի ծածկե՞ր միթէ ուրիշ ճշմարտութիւն մը։

13) Կեդրոնը կրնար գայն պահել Մոսկուա, որեւէ պատրուակով, աքսորել ու աքսորի մէջ հաշիւը մաքրել եթէ հարկ էր։

14) Վերադարձը կ'ապացուցանէ կեդրոնի մտահոգութիւնն ու փափաքը հայերու եւ վրացիներու միջեւ լեզու գտնելու։

15) Համայնավար վարչածեւը գայթակղութիւնը չի սիրեր – զանազան միջոցներ կային քաղաքականօրէն Խանջեանէն ազատելու։

16) Ուրեմն բախումը Թիֆլիսի վրացիներուն հետ էր, այսինքն՝ Բերիայի։

17) Ենթադրենք սա լեզուն,– իր յօդուածէն յետոյ,– կեդրոնը անշուշտ քանի մը օր առաջ հիւրընկալութիւն չէր տար շնորհազուրկի մը,– տղա՛յ, ճիշդ է ձեր պահանջները, մասամբ արդար են, բայց վտանգաւոր է կացութիւնը, ներքին նոր խնդիր պէտք չէ յարուցանել. գնա՛ Թիֆլիս ու ձեւ մը գտէք...

18) Ո՞վ էր, որ չէր կրնար տանիլ նման պահանջատէր մը, կարմիր փոխարքան, Լորան Բերիան։ Այս պատճառաւ իսկ պիտի ապրէր։

Խանջեան սպանուած է Լորան Բերիայի հրամանով – ոճրագործութիւնը կը ջանայ չքմեղանալ...

Ի՞նչ է մեր պարտականութիւնը–

ա) Ոժանդակել բարոյապէս հալածուած գրողներուն, նիւթապէս անոնց ընտանիքներուն։ Հարկ չէ, որ հայ ժողովուրդը ընդունի վրաց լուծը։

բ) Խմբուիլ ջերմօրէն մեր վերաշինուող երկրին շուրջ ու կատարել մեր պարտքը ու պահանջել մեր իրաւունքը,– տանելի պայմաններ երկրի մէջ ու վերադարձ։

գ) Ձվարանիլ մեր օրինաւոր պահանջները դնել սեղանի վրայ բոլոր օրինաւոր միջոցներով։

դ) Քաղաքական այս խառնակ ժամանակներուն մէջ միշտ ի մտի ունենալ երկրի ժողովրդին իրական շահերը – մեր գործերը պատշաճեցնենք այդ շահերուն։

digitised by A.R.A.R.@

Փետրուար տասներեք

Վերջացնելու վրայ եմ Լուի Կիյեուի Սեւ արիւնը գրքին ընթերցումը: Պրըթոններու մթին երկրին մէջ՝ պատերազմի գէշ տարիներուն- Սէն Պրիէօ, դաժան քաղաք մը, ուր ապատ մարդը Հագիւ կրնայ շնչել, լիկէոնը, դասախօսներն ու մանր քաղքենիները պատերազմի գարշապարին տակ: Մարդ կ'ապշի, թէ ինչպէ՞ս ծաղիկները կը շարունակեն փթթիլ, մանուկները կը շարունակեն բացուիլ ի կեանք, աղջիկներու աչքերուն խորը յոյսի նշոյլներ կրնան ծագիլ:

Օրակարգի վրայ է սուտը, երկիւղն ու վատութիւնը:

Յաւէտ կորուսեալ կը թուի ինչ որ շքեղ է ու բարի մարդուն հոգւոյն խորը: Քսանըչորս ժամ միայն այս մռայլ քաղաքին մէջ ու այլ ինչ գիշերային գէմքեր կը տողանցեն մեր սարսափահար աչքերուն առջեւէն: Նախ Հերոսը, դասախօս լիկէոնի, Մերլէն՝ մականուանեալն Բրիփիւր, որ կը միացընէ իր մառախլապատ ու անկեալ անձին վրայ մարդուն է՛ն արժանավայել յատկութիւններուն հետ է՛ն եպերելի արատները: Իր տարտարոսին, իր ներքին գեհենին խորը կը տապլտկի՝ չյաջողելով կառչիլ պայծառ հաճոյքի մը բեկորին, մաքուր ուրախութեան մը, անաղարտ սիրոյ, աղբիւրի մը, որ թունաւորուած չըլլայ: Հեղինակը կը պեղէ այս մտաւորականին ենթահողը՝ ահեղ յստակատեսութեամբ մը ու ցոյց կու տայ աչքը, ուր կը կուտակուին շերտ առ շերտ, տարիներու ընթացքին, անշնչելի դարձնելով անոր ներքին մթնոլորտը:

Այլ ինչպէ՞ս հեղինակը կը յաջողի վերստեղծել նման ահարկու ու միաժամանակ գթութեան արժանի էակ մը, առանց ծածուկ մեղսակցութեան մը: Կիյեու իր ներքին անդունդը ցոյց չի՞ տար միթէ քանդակելով ճակատագրէն աղարտեալ այդ դժպհի դէմքը: Ի չինելութեան Բրիփիւր մը չի՞ ծուարիր միթէ յեղափոխական գրող Կիյեուի հոգւոյն խորը:

Ու միշտ նոյն ողբերգութիւնը, Բրիփիւր կը կառչի նախկին պոռնիկի մը: Վասնզի ան խաղաղութիւն է ու հանգիստ: Նո՛յն ողբերգութիւնը՝ մտաւորականը, որ չի կրնար ապատ յարաբերութիւններ մշակել կիներուն հետ: Արհամարհանքն ու յագեցած ծարաւը կը սուլեն իր չչացող բառերուն մէջէն: Ինչպէս Հայնէ, ինչպէս Ռուսօ, ինչպէս բազմաթիւ ուրիշներ այս ողբալի ու խորունկ մարդը՝ իր հանդարտութիւնը կ'որոնէ հասարակ կնոջ մը հետ: Իր արհամարհանքը կ'ապաստանի տգէտ գոհհկութեան ծոցը: Վասնզի Բրիփիւր, բոլոր անիծեալ մտաւորականներուն ու բանաստեղծներուն պէս չի կրնար իր խորին հպարտութեան հետ իրաւախոհութեան նդր մը գտնել:

Ու կը թուի, թէ իր կարեւոր գծերուն մէջ ճշմարիտ է այս եղկելի պատմութիւնը: Վերը, պրըթոններու մթին երկ-

digitised by A.R.A.R.@

րին մէջ, ի Մէն-Պրիէօ, Բրիփիւր մը, հայածուած իր աշակերտներէն, արտաքսուած իր մանր քաղքենի պաշտօնակից-ներու շրջանակէն՝ տարիներով բաժնած է իր ապախնին անկողինը ու օր մը՝ վերջ տուած իր ողբալի կեանքի վէպին:

Բանաստեղծութիւնն ու ազատ միտքը դեռ անիծուած են այս երկրին վրայ: Ու Բրիփիւր, հակառակ իր անկման, աւելի կենդանի է ու աւելի բարախուն՝ քան բոլո՛ր պաշտօնական Հոպիտները:

Օգոստոս տասը

Անսահմանելի ու խօլ հրճուանք մը համակեց զիս այս առաւօտ, ի Պրթոներ, յաւերժական ծովուն դիմաց:

Ինչ անրմբռնելի, ինչ խորին, ինչ զարմանալի է կեանքը: Ճիշդ այն պահուն, երբ կը թուի, թէ տիրացած ենք այլևս մեր երջանկութեան գլխաւոր տարրերուն,- ինչ դժուարութեամբ, ինչ յամառ ճիգերով ձեռք բերուած,- լուծման բանալին կը խուսափի մեր դողդոջուն մատներէն: Աւազակի մը նման կը մնանք շուար, գիշերուան կիսուն, գանձարկղին առջև, կորսնցուցած բլլալով մեր յիշողութիւնն ու մոգական տարազը: Արդ, բանալին ամէն ինչ է կեանքի մէջ: Այսինքն՝ այն չնորհաց վիճակը, այն բնդան լիութիւնը, որ թոյլ կու տայ մեզ կապտել խուսափուկ բոպէն ու այդ բոպէէն անգին անչօշափելի, անբանաձեւելի գեղեցկութիւնը իրերուն, անչափելի ներքին գանձը մարդոց ու Հոգիներուն:

Ու այս երեկոյ՝ վերստին ծովուն դիմաց, մինչ ճերմակ առագաստանաւեր կը ծփային, նոյն խորին երախտագիտութեան զգացումը դէպի կեանքը երագուն ձգեց զիս: Գիտեմ անշուշտ, թէ հրճուանքի այս պահերը՝ աւելի քան վաղանցուկ են, ինչպէս անսպասելի վերադարձ մը յաւիտենական երիտասարդութեան: Հեթանոս որոտ մը կը ցնցէ զիս սակայն, ընդելուզուած չեմ գիտեր ի՞նչ նուրբ գորովի մը: Ծ, այս ծովային բարակ Հովը՝ թեթեւ ու կենսատու, աղի Համը անեզր ջրի տարածութեան, ծովային բուսականութեան բարկ բուրումը: Հորիզոնին դիմաց կը տարածին ստուերները ծեր նաւաստիներու, սելթեր՝ միաժամանակ ազմկարար ու տրտում եւ որոնց աչքերուն խորը կ'արտացոլայ ծովը իր գայլոյթներով ու փաղաքուշ ծփանքներով, իր ահարկու ծառացումներով եւ դիւթիչ փտանգներով: Երկարօրէն, կոթնած Հին մակոյկի մը տաշտին, մտիկ ըրի այս կիսակնազարդ ծերերուն չագակրատ իսօսակցութիւնը ու ոգի քաջութիւնս վերադարձաւ ինձ: Կեանքը այնքան չոայլ է ու քաղցր: Եթէ կարող չենք միշտ օգտագործել անոր ընծայած բոլո՛ր կարելիութիւնները,- ո՞վ է մեղաւոր: Յաճախ անարժան ենք մարդու մեր բարձր առաքելութեան: Էակներ՝ առանց ներքին որոտի,

digitised by A.R.A.R.@

առանց տարերային բանաստեղծութեան չնչին գործերու վրայ: Տարիներով կը ճգնինք համախմբելու համար փխրուն երջանկութեան մը տարրերը ու յանկարծ կը կորսնցնենք հմայական բառը, որ կրնայ ազատ արձակել մեր ներքին չարիքը ու թոյլատրել մեր էութեան բողբոջումն ու լրիւ դարգացումը: Մեր կեանքին լիութիւնը հետապնդելու ընթացքին մեր յայտ բերած խոյանքին հետ կը կորսնցնենք ապրելու հաճոյքը, ա՛յն հեթանոս որոար, որ մեր երակներէն կը սուրայ հեզուկ կրակի պէս: Տարիներուն հետ կը լքէ մեր ողբալի անձը այս հրաշալի կարողութիւնը,- յուզուիլ կեանքին դիմաց ու պայծառ ակնարկով մը դիտել մեզ շրջապատող էակները: Մեր ուրախութեանց ու հաճոյքներուն մտաւորական երկարաձգումը գոյդ չ'ընթանար բնաւ մեր անաղարտ զգայնութեանց հետ: Հազիւ կը սկսինք ճաշակել համբ նուրբ բուրմունքներուն, հոտաւէտ մսերը ամրան պտուղներուն՝ երբ կը կորսնցնենք մեր երիտասարդութեան առողջ ակռաները:

Քեզի կը զրեմ սիրուն անկիւնէ մը, նստած ժայռի մը վրայ: Առջևս կը տարածուի ծովը կամչոտ՝ մերթ կանաչ ու խորին վէտվէտումներով, մերթ կապոյտ ու ծիծիռուն,- ծովը, զորովս մանկութեան, հեզուկ անէութիւն: Ո՜, քարաժայռեր, աւազափեր, փրփուրը սղեաց, մրմունջը միօրինակ, որ կ'օրրէր մանկական տրտմութիւնս:

Կը յիշե՞ս միթէ, Լիսիա, դո՛ւն որ խարտեաշ ես ամրայնի ցորեններու պէս, կը յիշե՞ս միթէ այն առաւօտը: Մեղմօրէն հակած վրադ կը խօսէի այգային աչքերէդ, քնքշօրէն համբուրելով զանոնք,- անզգալաբար զորովս կը վերածուէր հեշտութեան: Կ'ըսէի քեզի, թէ քնարական կիրքը հանապազօրեայ հացի պէս դիւրին չէ միշտ ու հարկ է որոնել ու կապտել զայն, երբ կարկաչուն ջրերու պէս, յանկարծ կը ցայտէ իր ակունքէն:

Ո՜, տենդահար, անձկալի ժամերը մեր առաջին սիրոյն: Յեղակարծօրէն կը վերադտնէի ցանկութեանս սաստկութիւնը, չքեղ մարմնիդ քով ու խօլ վայրենութիւնը բառերուս, որ կը վառէին շրթներուս վրայ: Այլ անակնկալ կիրքս կը վիրաւորէր քեզ: Չէիր ուզեր հասկնալ, թէ կարդ մը պտուղներ ճաշակելու համար՝ հարկ է երբեմն վայրագ ախորժակներ ունենալ:

Չեմ կրնար աչքերդ սիրով յիշել՝ առանց մտաբերելու մեր բարձրաւանդակին ու մեր հովիտներուն արծաթածափ կաղամախիներն ու ճերմակ ցարասենիները: Չեմ կրնար ծիծեռ կարդալ՝ առանց յիշելու քու լի ու չքեղ մարմինդ, որ երբեմն վեհափառ է գետի մը պէս: Վանդի հակառակ արուեստակեալ կեանքիդ, իրողութեան մէջ, յոյժ մերձ ես բնութեան, անմիջական ու տարերային:

digitised by A.R.A.R.@

Այս առաւօտ սիրեցի քեզ վերստին՝ վերստին նորածագ, նորագարթ ուրախութեամբ մը: Նստած էիր մարմանդներուն մէջ ու արեգակին առաջին ճառագայթները կ'ոսկեզօծէին նուրբ սրունքներդ ու ցորենագոյն ազդրերդ: Ոսկեայ որանեբու պէս արեւավառ էիր՝ տափին վրայ, մերկ ու հեշտալի, կ'ուզէի հպիլ քեզի ծովային գեփիւռին պէս, ուռեցնել կուրծքիդ գունդերը՝ ինչպէս հոգմավար առագաստներ, կ'ուզէի բարձրանալ ի քեզ՝ ինչպէս աւիշը կ'ելլէ արդասաւորեալ ծառերու բուներն ի վեր: Կ'ուզէի գգուել թիկունքներդ ու ուսերդ ինչպէս լոյսը օրուան ու շրջիկ շողերը յուսնին: Կը ցանկա՞ս միթէ միշտ շրթունքներուս կրակը ափերուդ վրայ, շրթունքներուս կրակը ծունկերուդ ու պտուղներուդ վրայ, Լիսիա՛...

Ջորս անվախճան ամիսներէ ի վեր մարմինս կը յիշէ ծարաւով՝ հեշտաւէտ, հեշտասէր աղջկան բուրումդ, դգլխիլ ինչպէս շնչառութիւնը հողին, բեղմնաւորման ամիսներուն: Մարմինս կը յիշէ խօլ ախորժակդ հաճոյքի ժամուն, սաստկութիւնը սիրոյդ, մերժումդ ստրկութեան,- ուրիշ կիներու մօտ: Այլ դուն միակն ես՝ իմս, այդ խորին կենսունակութեամբ:

Ահաւասի՛կ հովը, որ կ'ելլէ աստիճանաբար ու կը համբուրէ երեսս: Ինչո՞ւ կիները միայն յապաղումով կը պատասխանեն մեր անձկալի կոչերուն, մեր գորովին, ճիշդ այն պահուն՝ երբ մոռցած ենք արդէն հմայական բառը ու ստիպուած ենք սպասել գորովին: Ճիշդ այն պահուն՝ երբ մոռցած ենք արդէն հմայական բառը ու սաիպուած ենք սպասել գոց դրան առջեւ:

Կը յիշեմ քեզ, Լիսիա՛, տարօրինակ, զարտուղի քաղցրութեամբ մը:

(Շար. 3)

ՎԱՉԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Պ. Սիմոնեան

ՍԷՐՍ

Ձգամբող այլ յորդ աղբիւրի մը պէս ակէն կը բխի...
արեւուն տակ շէկ մարգարտէ շողեր սիւքին կը բախին...
անձայն ճեղքուող ու առուահոսող ջուրի մեղեդին
կը հոսի ցնծուն, կը սահի հոսուն ակօսէն կեանքի...

Սէրս աղբիւրն է կեանքի թովչութեան, որ ձուլած իր մէջ
բազմագոյն երանգ, ապրելու տենչանք՝ կը ծաղկեցրնէ
աստղերու երկինք, բացուող ծաղիկի ամէն նոր առէջ...
եւ կ'աննիւթանայ էութեանս ջինջ յոյսին եթերէ...

Կը բացուի արեւ առաւօտներուս աստղալոյսին մութ,
կը լեցուին բոլոր կանաչ երազող դաշտերը թափուր,
փախչող ծաղիկներն կը դառնան դէպի նոր գարնանամուտ,
սիրոյ ճամբաներն ու կածանները կ'երթան մինչեւ ո՞ւր...

Մինչեւ ո՞ւր կ'երթայ, կ'երկարի անվերջ սէրս արարչեայ,
երբ կը սփռուի անեղծ հիւթի մէջ ամէն ոլորտի,
որ կը տոչորի սիրոյ ծարաւով, տրոփով սրտի
ու իր ջինջ ջուրին աւազաններէն կը բիւրեղանայ...

Սէրը կը շատնայ, կ'ուռճանայ շուտ-շուտ ու շունչ-շունչ ծփուն,
կը վերադառնայ արմատէն ծաղկած բարուկներուն,
որոնք սպանված մահուան թոչունին կռնծած հոգին,
կեանքի թրթիռով կը յաւերժանան, կ'արբին լիովին...

ԱՐՈՒԵՍՏՍ

Բնութիւն եւ մարդ ներաշխարհիս մէջ կը գիրկընդխառնուին...
սիրոյ խորհուրդ մը անհունէն ծնած կ'ընձիւղի ծառին
կանաչ սօսափին, որ կը ծաւալի գաղտնի ծալքերուն
մէջն ծաղիկներուն, որոնց բաժակէն կայլակներ զեղուն

Սիրոյ հեքիաթներ կը բուրեն գողտր՝ երջանիկ հեւքով
ու կը համբուրեն Մուսային երկնած աղջիկն քանաստեղծ.
որ կը խուսափի ծառաստուերներու շունչէն անգորով
եւ կը փնտռէ ծառերու հոգին, սէրն անոնց անեղծ...

digitised by A.R.A.R.@

Ծառ ու մարդ հովուն մէջ իրիկնային կ՝ոգեղինանան...
աղջիկն Մուսայիս կանաչի թոյրէն արբելով կ՝իյնայ
ծառերու գաղտնի համբոյրի քաղցր յոյսովն սպասման,
սիրաբոյր նինջին քարանձաւին մէջ դեռ կը յամենայ...

Քաղաքն ու մարդը քարանձաւներու առանձնութենէն
ու ծուփ ծառերու մտերմութենէն կը մեկուսանան...
ես ու արուեստս կ՝որոնենք անդուլ իբր ապաւէն,
դաշտանկարի բոլոր գոյները, որոնք կ՝ուռճանան...

Ես ափին մէջն եմ Մուսայիս անհինջ կերոնին,
որ կրակ առած հայրենի ծուխէն, ակութէն ցեղին,
հաւատքի հուրքով անվերջ կը բռնկի ու չի նուաղիր
Մասիսի ոգին կառչած արմատիս կ՝օրհնէ լիաձիր...

ԵՒ ԻՆՔՆՈՒԹԻՒՆ

Մայրամուտներէն իմ դարիս շողերն հանգչեր են Ֆոնիս...
քսանմէկերորդ ալ ամպով թանձր կը հպի անա
լուրթ ստուերներուս եւ մեծ խռովքով կը պառակտէ զիս,
որ ինքնութեանս պատռուածքներէն մուժը դուրս չգայ...

Ինչե՞ր, ինչե՞ր կան որ շաղուած են մէջս, ու կը մաքառին
մէկը միւսին դէմ ու չեն ընդհատեր պայքարը ներքին,
որ մարդկայինի մասնիկներն բոլոր կը մանրացընէ
եւ ճանապարհիդ ճրագին ձէթը կը ցամքեցընէ...

Ես ինքնութեանս գծած ուղիով ճանապարհ ինկած
ուղեւորն եմ այն, որ անդունդներուն վրայէն կ՝անցնի,
թոյլ չտալով, որ ճառագայթը հին հազարամեակի
մեռնի ու թաղուի ու ճակատագրով մնայ գետնամած...

Ու հոսանքները կը շարժին ներսս եւ ինքնութեանդ
ալիքներն անհուն մակընթացութեամբ կ՝ուղղուին աստ ու անդ,
փրփրադէզ թափով կը բախին դարուն ու կ՝աճագնանան
խարակներուն դէմ, որ ցցուեր են ընդդէմ մարդկութեան...

Մարդկութեան ցաւը, որ սիւներու պէս վեր է բարձրացեր
ինքնութեանդ մէջ որպէս խաչ կանգներ՝ ու կը գալարէ.
գալիքի տարտամ հեռապատկերէն ոչ մէկ մարգարէ
կ՝երեւնայ կիզիչ, որ քեզ պատգամով պահէ աներեր...

Նաւու պէս անդեկ ինքնութեանդ բաց ծովուն կը մնաս...

2002 Մայիս

digitised by A.R.A.R.@

ԱՒԵՐՄԱՆ ՅԱՒՈՎ...

Աւերման ցաւի անազանգն տխուր
կը հասնի հեռուէն,
հողի երկնամերձ յաւիտենութեան
զանգակատունէն...
Հոդս դարերու մրմունջէն ծնած
շունչով ու տենդով
կ'արիւնի, կ'ընկճի...
Արեւ ու լուսին ծուարեր են հոն
կ'ապրին մեկուսի
անդուլ կը մսին.

Գարունին տհաս մարմինները մառ
թաղուեր են այնտեղ,
վերընձիւղումի ճառագայթները
կ'ուշանան ցայտել
թաքուն արեւին
շողերը ըմպել...

Բոյրը խամրեր է հողիս ընդերկրեայ
արեւին աւեր...
որ դիակի մը հոտը կը սփոէ երկինքներն ի վեր
թափթփող շիւղին շողերը անփայլ
կը տարտղնուին
անվերջ փուլ եկող աւերակներուն
ճեղքերուն մէջ հին...
ամէն տեղ բացուած ճեղքերուն աչքէն
անտես ոգիներ խաչը կը դիտեն,
որ կարծես այնտեղ-կիսափուլ դիրքով-
Աստուծոյ ուղղուած լոյսը կը պեղէ...
շունչը կ'որոնէ...
ձայնը կ'ողոգէ...

Բոլոր ձայները, որ անլռելի բոմբիւններ էին
լռեր են հիմա...
ու մեռելներու ստուերներ անշուք լռութեան ձայնով
հողը կը փորեն,
որմեր կը քանդեն
խորհուրդ կ'աւերեն...
ԱՆԵՂԾԱՆԵԼԻ ԼՈՒՍԱՒՈՐ ՀԵՏՔԵՐ ՈՒ ՍՐԲԵՂԷՆ ԻՐԵՐ,
ՈՐՈՆՔ ԴԱՐԵՐՈՒ ԾՐԹՆԵՐՆ ԱՄՓՈՓԱԾ
ԴԱՐԵՐՈՒ ՅՈՒՇԸ ԿԸ ՎԿԱՅԷԻՆ
լքուած, կքեր են փլատակներու անշունչ խորշին մէջ.
բառերը այնտեղ սարսափէն վայրի
մեռեր են մահով անտեսանելի...
Հիրիմներ չունին

digitised by A.R.A.R.@

քառերը բարի,
քարերը դարի,
աղօթքներն արի...

Ծիրիմ չունեցող ճշմարտութիւններ
կ'երեւան մէկէն
աւերման ցաւը ու իր հեքիաթը երկրին կը պատմեն...
կը պատմեն անվերջ,
որ աստուածաստեղծ հողին վրայ այս
դէպի Արարատ ու դէպի Երկինք
բարձրացած այնքան գմբէթներ զօրեղ
խոնարհեր են վար, տապալեր գետին
ու կը փնտռեն Ձեռք կարեկցանքի
ճիշ Ահազանգի...
Կը պատմեն անզօր,
որ աստուածաստեղծ հողին վրայ այս
մարդու ոգեպան թաթերով անգութ
աւերակները՝ քարեղէն շիթեր կ'առաքեն խղճին...
որ չտառապող ու չկարեկցող
մարդկութեան հոգին
գօս ու անհաղորդ,
արթնայ, զարթնի իր թմբիրներուն
բորբոսած խաւէն...
ու Ձայները ա՛լ կրկին չլռեն...

Ձլռող ձայնին արձագանգները
հողիս վրայ ծնած, աճած Խաչքարի
ճեղքրտուքներէն...
ճաքճաքող ցաւէն
կը հասնին ինծի...
ճգնակեաց կեանքի մենաստաններէն
իրենց խորշերէն
դուրս բերուած անոնք
կը խոշտանգուին
ու կը պղծուին.
սրբութեան խորհուրդ հագած քարերը,
գեղաքանդակուած զարդանախշերը
երկնուած խաչերն
ու միտոնօծուած խորանները
անշնչեղէն քար ու հող կ'արտաշնչեն
ու սովորական հող ու քար դարձած կ'անէանան հոն...

Ու Տէ՛ր, Խաչքարի տէր...
այսքան աւերման, աւերման ցաւի
ես ինչպէս տոկամ
ու մնամ անտէր...

Պէյրութ, 2002 Ապրիլ

ՊԷՊՕ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Պ. Սնապեան

ՕՂԱԿՆԵՐԸ...

Իր արուեստին կատարելագործումը Եւրոպա բրած եւ երկար տարիներ նոյն երկրամասի տարբեր քաղաքներուն մէջ առանձին թէ խմբական ելոյթներու իր մասնակցութիւնը բերած Ջութակահար Բարսեղ Լեւոնեան, սովորութիւն ըրած էր օգոստոսեան արձակուրդը անցրնել Պէյրութ, մօրը, քրոջը եւ միւս Հարազատներուն Հետ եւ այդ առիթը կը Համարէր նախախնամութեան կողմէ իրեն ընծայուած թանկ պարգեւ մը:

Վերջին տարիներուն, սակայն, նոյն կշռոյթով չդասաւորուեցաւ կեանքը: Մօրը վերջին շունչին Հազիւ Հասած էր եւ քառասունքին մասնակցելէ ետք, ամբողջ Հինգ տարիներու ընթացքին մէկ անգամ միայն կրցած էր վերադառնալ, իրեն Համար բոլորովին անսովոր եղանակի մը, ամառնամուտին, Պասպէքի փառատօնին Համար Ֆրանսական խումբի մը Հետ, ու երկարաձգած էր մեկնումի ժամկէտը:

Մօրը գերեզմանին մոմ վառելու ծիսակատարութիւնը աւարտելէ ու քրոջը եւ անոր գաւակներուն Հետ քանի մը օր միասին անցրնելէ ետք, Լեւոնեան, ըստ իր Հին սովորութեան, Հանդիպած էր մշակութային խմբակցութեան մը Հետ վաղ երիտասարդութեան միասին աշխատած բարեկամներուն, գրագէտ Ռուբէն Սիսեանին, նոյնպէս միջին տարիքը ետին ձգած, այլ իր դիմագծային փայլը եւ ներքին աշխուժութիւնը պահած նախկին ուսուցչուհիներէն Տիկին Լալա Մերեանին ու ոսկերչական մարգին մէջ յաջողութիւններ արձանագրած Յեղափոխական Թորոյին:

Համրա պողոտայէն գէպի Ամերիկեան Համալսարան բացուող փողոցին մէջ, վերջինին վաճառատան ներքին սենեակը տեղի ունեցած այդ Հանդիպումին, այցելու Ջութակահարը առաջարկեց Շաբաթ դիշեր միասին ներկայ ըլլալ Հայկական ձայնասփիւռէն յայտարարուած մանուկներու երգահանդէսին: Համաձայնեցան: Յեղափոխական Թորս ծրագրեց ու Հաղորդեց շարունակութիւնը: Ելոյթէն ետք բարձրանալ Պրումանա եւ սեղանի մը շուրջ անցրնել քանի մը ժամ:

Ջութակահար Լեւոնեան միասներուն պէս ինք եւս ծանօթ անձնաւորութիւն էր մայրաքաղաքին մէջ եւ Հիւրընկալները փափկանկատ դասաւորումով մը միջին բաժինի երրորդ շարքին մէջ տեղ ցոյց տուին իրենց, կրօնական ու պետական Հանդիսատեսներու թիկունքին:

digitised by A.R.A.R.@

Մանուկներու երգչախումբին ելոյթը սկսաւ ճիշդ ժամանակին, աղմկայոյզ մթնոլորտի մը մէջ, լիբանանեան եւ ազգային քայլերգներով, ներկաներուն յոանկայս ունկնդրութեամբ: Պաշտօնական հխրերու, ձայնասփիւռի, պատկերասփիւռի եւ մամլոյ միւս օրգաններու թղթակիցներուն, ծնողներու եւ երգի սիրահար բազմութեան մէջ աչքի կը դարնէր իր հունէն պարբերաբար դուրս ելլող ջութակահարը, որ իւրաքանչիւր երդին հետ իր խանգավառութիւնը կը պոռար ու ձեռամբարձ կը ծափահարէր: Իր ոգեւորութիւնը աւելի բուռն դարձաւ, երբ մահնաւանդ «Մրօր չորոր չուչաններ» երգին հետ մանուկները, իրարու հիւսուած, երդին կշռոյթով սկսան օրօրուիլ աջ ու ձախ, առինքնող ներդաշնակութեամբ մը, իսկ անուանի նուագածուն շնչասպառ ընկղմեցաւ աթոռին, երբ հնչեց յայտագիրին վերջին գոհարը՝ «Հայրենի երկիր, Հայաստան»:

Գրագէտ Ռուբէն Սիսեան, Տիկին Լալան ու Յեղափոխական Թորոս վերջին տարիներուն յաճախ միասին ներկայ կ'ըլլային այդ եւ երաժշտական ուրիշ ձեռնարկներու եւ օրուան առթած հանդիպումը ջութակահարին չափ չէր խռովեր իրենց հոգիները, բայց եւ այնպէս, հանդիսատես բազմութեան ու մահնաւանդ ջութակահարին գեղուն խանդավառութիւնը նոր թափով մը յուզեց իրենց արիւնը:

Երկարատեւ ծափահարութեան մը իբրեւ հատուցում՝ կրկնուեցաւ վերջին երգը եւ քառապատկուեցաւ ջութակահարին ոգեւորութիւնը, մինչեւ անգամ ֆիզիքապէս, ցատկելով վեր, թափահարելով ձեռքերը: Իրեն հետեւեցան ընկերները, վերջիններուն՝ ուրիշներ, ու ոգի սրահը սկսաւ դարձեալ ու որոտընդոստ ծափահարութեամբ մը թնդալ, մինչ լայնատարած սրահին մէջ երգը քաղցրօրէն կ'տրձագանգէր.

«Հայրենի երկիր, Հայաստան»:

Տիկին Լալան ծափահարելէն դարձաւ ջութակահարին, որ աչքերը կը սրբէր:

– Լա՞ցդ եկաւ:

– Չեմ գիտեր:

Երկուքը միասին նայեցան միւս երկուքին, որոնք փոխ ստ փոխ բարեւ կու տային ու բարեւ կ'առնէին ծանօթներու, ծանօթներէ, մերթ ընդ մերթ իրենց գուսպ հայեացքները սեւեռելով երգեցիկ ժաղկեփունջին:

Մանկութենէ հագիւ դուրս ելած, մանկութենէն քիչ մը վեր ու պատանութեան առաջին աստիճաններուն վրայ դտնըւող հարիւրի հասնող հոգիներ, որոնք դասական ու նորայայտ արուեստագէտներու նոր յօրինումներուն ելեւէջներով անտարբեր մէկը չձգեցին սրահին մէջ եւ ամէն ոք զգաց, որ երիտասարդ խմբավարը ճգնած է շատ, երդերուն բառային

digitised by A.R.A.R.@

իմաստին թէ անոնց ներգոյակ խորհուրդին հաղորդակից դարձնելու համար մատաղ հոգիները:

- Որքա՛ն ուրախ եմ, որ այս ամսոյն տեղի ունեցաւ այցելութիւնս, որքա՛ն:

- Ուրախ եմ, որ ուրախ ես,- արձագանգեց անոր դրագէտը:

- Եւ չա՛տ. «Ծրօր չորոր չուչաններ»...

- Իսկապէս գեղեցիկ էր,- կրկնեց Տիկին Լալա:

- Վերջինը փիլ մը աւելի. «Հայրենի երկիր, Հայաստա՛ն»:

Ձեռք սեղմում, համբոյր, գովք: Հրաժեշտ: Դուրս ելլողներուն մէջ ցուցակահարը վերջիններէն մէկը եղաւ, որ ծանօթին ու անծանօթին կը ժպտէր հրճուալիր:

Ամերիկեան համալսարանի դարպասին մօտ հասած՝ Թորոս իր «Պուէր» ինքնաշարժին դուռները բացաւ ընկերներուն, դարձաւ ձախ, առաւ մայրաքաղաքի ելքին ուղղութիւնը եւ սուրալէն սկսաւ մագլցիլ Պէյթ Մէրիի դառիվերներէն ու խորանալով դարձդարձիկ փողոցներէն, կանգ առաւ ձորահայեաց «Ապու Նիլ» ճաշարանին մօտ:

Հեռաձայնով արդէն ճշդուած էր իրենց սեղանը, արեւմրտեան եզրին, ու լիալուսինը իր կապոյտ շղարշին մէջ առած էր լեռնային բոլոր բարձունքները ու, աստիճան մը աւելի պայծառացած՝ կը լողար ծովային տարածութիւններու վրայ:

Երբ գրաւեցին աթոռները.

- Գեղեցիկ է, գեղեցի՛կ, Լիրանանը,- պոռթկաց ցուցակահարը՝ ակնարկը արձակելով մայրիի անտառներէն դէպի անսահմանութեան ծոցը խրած կապոյտ ալեկոծութիւնը,- ինքդինքս չեմ կրնար անջատել այս երկրէն, բայց, ափսո՜ս, չեմ կրնար նաեւ ապրիլ հոս:

- «Շատ ուշ է Փարիզ, յոյսովդ ապրիլ», կ'ըսէ բանաստեղծը: Հաւանարար նոյն ապրումը կը խոռվէ հոգիդ,- փորձեց մեկնաբանել գրադէտը:

- Չեմ դիտեր, բայց սիրել ու սիրուածին հետ չկարենալ ապրելու պէս բան մրն է զգացածս այս երկրին հանդէպ: Ահա երկուութիւն մը, որ գուցէ անծանօթ է ձեզի:

- Ճիշդը այդպէս չէ,- առարկեց Տիկին Լալա,- այդ ողբերգութիւնը շատ ծանօթ է մեզի:

- Անիկա ուժգին կը դառնայ,- դարձեալ խօսք առաւ գրադէտը,- երբ հայրենիք այցելելու մեր բախտին ժամկէտը կը վերջանայ եւ կը ստիպուինք ուրիշներուն անհասկնալի յուզումով հրաժեշտ տալ անոր...

Սպասեակներէն մէկը գրագէտին ու Ցեղափոխական Թորոյին սիկարէթները վառեց, երկրորդ մը սառնորակ ջուրով լեցուց բաժակները, երրորդը՝ տեսրն ու մատիտը յարած՝ կը սպասէր, քիչ անդիէն ուրիշ մը միւս երեք ծառայող-

digitised by A.R.A.R.@

ներուն վրայ կը հսկէր: Պատուէրները եղան ու կարճ ժամանակի մը մէջ այլազան աղանդներով լեցուեցաւ սեղանը, բացուեցաւ գինին, լեցուեցան սկահակները, բարձրացան վեր:

Ջութակահարը կրկին անգամ անդրադարձաւ մանուկներու երգչախումբին, կրկնեց ու կրկնեց շուրջ հարիւր մանուկներ խմբած եւ իր ձեռքի շարժումներով բոլորը իր հմայքին ենթարկած երիտասարդ խմբավարին հանդէպ իր հիացումը, եւ այն տպաւորութիւնը յայտնեց, որ պատկերը պիտի կրկնուի մտքին շարունակ: Ի վերջոյ, ըսաւ, Հայրենիքի մէջ չենք եւ նման յաղթանակները դիւրաւ չեն շահուիր:

– Անշուշտ,– ըսաւ Տիկին Լալա:

Ջութակահարը դարձաւ դրագէտին.

– Դուն, որ անցեալէն քեռ մը կը կրես, այլ կը փորձես ժամանակին մէջ ապրիլ, դո՞ւն ինչպէս կը դնահատես նման եւոյթները:

– Գեղեցիկ, անշուշտ: Գեղեցիկ շղթային մէկ սղակը: Աւելցնել պէտք է տակաւին, որ ամէն ոք ունի անկրկնելի յուշերով կազմուած շղթայ մը, որուն օղակներէն մէկուն լոյսը շարունակ կը փողփողի ներքին գաղտնարաններուն մէջ ու տանելի կը դարձնէ յաճախ անտանելի ցաւերով ծանրաբեռն կեանքը:

– Ճիշդ,– բացագանչեց Տիկին Լալա:

– Հետաքրքրական պիտի ըլլար աւելի երկար խօսիլ այս մասին:

– Իրապէս հետաքրքրական կ'ըլլայ եւ քանի որ դուն մասնաւորեցիր խնդիրը, սկսինք քեզմով,– ըսաւ Ջութակահարը ժպտուն:

– Լաւ,– համաձայնեցաւ դրագէտը:

Գիրի ու դրականութեան հետ գործ ունեցած մարդոց մեծամասնութեան պէս, դրագէտը ինք եւս շրջան մը ուսուցչութեամբ պարապած էր եւ ասպարէզին կապուած դատնութիւններուն հետ, ունէր նաեւ քաղցրագին յուշեր, որոնցմէ մէկը, ըստ իր Հաստատումին, տեւարար կը զօղանջէր սրբտին: «Պարեան» երկրորդական վարժարանի տասներորդ դասարանին մէջ պատահած էր այդ մէկը, անոր սեմին ոտք դրած առաջին օրը, առաջին պահուն: Պարզելէ ետք իր կազմած կիսամեայ ծրագիրը եւ անոր վրայ սաւառնող երաղը, զբօսանքի դանգակին զօղանջէն կարճ ժամանակ մը առաջ, ուսանողներուն ընդունակութեան յատիր ստուգելու մտքով, կը կանչէ համարձակ թուացող ուսանողուհիներէն մէկը սեւ տախտակին առջեւ, կը ստուգէ անուն, Էլլի, ու կը յայտարարէ.

– Հիմա պիտի արտասանեմ երկու տուններց խիստ թեւադրական բանաստեղծութիւն մը, Էլլին պիտի ուղղագրէ արտասանածս եւ վերջակէտին հետ պիտի ջնջէ ամբողջութիւնը: Այն ուսանողը, որ ջնջուածը ջինջ պայծառութեամբ

digitised by A.R.A.R.@

մը գոց կ'արտասանէ, ծափահարութեան մը ներքեւ առաջինը դուրս պիտի ելլէ, եւ միւսները՝ նոյն պայմանով: Ջնջելու գործողութիւնը աւարտած ակնթարթին, վերջին կարգի միջանցքին մօտ տեղ գրաւած աղջիկ մը, կլոր գէմքով ու վստահութեամբ փայլփլող աչքերով պարմանուհի մը, նարիկ, առաջինը ինք ոտքի ելաւ եւ չիտակ աչքիս նայելով արտասանեց ակնթարթի մը մէջ իւրացուցածը՝ նախանձելի յիշողութեամբ.

Ինչ ունեցել է ժողովուրդը քո

– Եւ առաջին տողին պէս, յաջորդ եօթը տողերը, նոյն պարզութեամբ, առանց որեւէ դեղեւումի, կարծես ինք գրած ըլլար ամբողջութիւնը:

– Աննախընթաց է իւրացման այս արագութիւնը,– դլուխը օրօրելէն յիշեցուց Տիկին Լալա:

– Ինծի պատահած ամէնէն յատկանշական անկրկնելին այս եղած է ուսուցչական ասպարէզին մէջ,– եղրակացուց նախկին ուսուցիչը:

– Հիանալի է,– իր կարգին բացագանչեց ջութակահարը:

– Եթէ մտքի նման պայծառութիւն մը ինքս ունեցած ըլլայի,– նորէն խօսեցաւ Ռուբէն Ափսեան,– պապանձումի կը մատնէի գրական ճակատին վրայ յոխորտացող բոլոր ակադեմականները:

Միւսները նոյնպէս հիացումով արտայայտուեցան բացառիկ ընդունակութիւն մը յայտնաբերած անծանօթ նարիկի մասին եւ սկսան հետաքրքրուիլ անոր հետագայ կեանքով, հո՞ս է հիմա, խորացա՞ւ պարմանութեան մատնած այդ շնորհը, ծաւալեցա՞ւ, ի՞նչ եղաւ:

– Հա՛րս եղաւ,– ըսաւ գրագէտը:

– Եւ վե՞րջ,– ապշահար հարցուց ջութակահարը:

– Հա՛րս եղաւ,– կրկնեց գրագէտը:

Առաջացած լռութիւնը պահ մը ցրուեց ուշադրութիւնները, նայեցան իրարու, նայեցան անդնդախոր ձորերուն, հեռուներու մութին, դառնօրէն դատարկեցին բաժակները, նորէն լեցուեցան ու ակամայ ծաւալած տխրութիւնը աւելի չխորացնելու մտքով, ջութակահարը հետաքրքրուեցաւ միւսներուն մասին կրկնուող փորձառութեանց ամէնօրեայ զօրանշներով:

– Ձեր ասպարէզին մէջ անպայման դուք ալ նման բացառիկ երեւոյթներու պէտք է հանդիպած ըլլաք,– ըսաւ ան՝ դառնալով Տիկին Լալային: Ճիշդ չե՞մ:

– Հանդիպած եմ, ինչպէ՞ս չէ,– ըսաւ Տիկին Լալա եւ սկսաւ նկարագրել իր անկրկնելին, որ կու գար մօտիկ անցեալէն, կապուած՝ տեղւոյն «Ցակորեան» միջնակարգ վարժարանի եօթներորդ դասարանի աշակերտներէն մէկուն

digitised by A.R.A.R.@

գրական փորձին: Մայիսեան օր մը, դպրոցական պտոյտի մը ընթացքին, դասընկեր եւ դասընկերուհի մը ծաղիկներ հաւաքելէն կ'առանձնանան Հասաարուն կաղնիի մը շուքին եւ մէկտեղուած փունջերէն իւրաքանչիւրը կ'անջատէ Ապրիմ-մեռնիմ մը եւ մեծարենգեան ոճով միասին կը փորձեն իրենց զգացական բախտը.- «Կը սիրէ զիս. չի սիրեր, քիչ մը, բնաւ, տարփագին»: Աղջկան բախտը կը բերէ, նոյնը չի պատահիր սակայն տղուն, որ տխրութեամբ դիտելէ ետք սիրով ոգեղուած ըլլալու պատրանքով կայտառող ընկերուհին, կը յարէ.

- Դուն դիս չես սիրեր:

- Ո՞վ բաւ:

- Ծաղիկները ըսին:

- Սուա կը խօսին:

- Ծաղիկները սուտ չեն խօսիր»:

Տիկին Լալա վերարտադրեց պատանի դոյգին երկխօսութիւնը ու վարձատրուած հոգիով նայեցաւ բարեկամներուն:

- Շարունակութի՞ւնը,- հետաքրքրուեցաւ ցուխակահարը:

- Շարունակութիւնը սովորական պատմութիւն է,- ըսաւ Տիկին Լալա,- քմահաճ մեկուսացում, հեռացում, լռութիւն, չարաճճի ժպիտ, մանկական խաղեր: Ոչ մէկ անսովոր դէպք գրութեան էջերուն: Անսովորը ծաղիկներուն անձնաւորումն է, անոնց անմեղութեան ընծայուած հաւատքը:

- Իրապէս,- հաստատեց գրագէտը:

- Տարիներ անցած են այդ էջին գրաւումին վրայէն,- շարունակեց Տիկին Լալա,- բայց պատկերը ո՛չ միայն կը շարունակէ նոյն պայծառութեամբ փոդփոդիլ յիշողութեանս մէջ, այլեւ ամէն վայրկեան դիմացս կը տեսնեմ նոյն ագան ու աղջիկը, անոնց հետ նաեւ Ապրիմ-մեռնիմ ծաղիկը, որ անթառամ կը մնայ ու կարծես կը լսեմ սիրատարփ պատանիին վարակիչ համոզումը,- «Ծաղիկները սուտ չեն խօսիր»:

- Ինչ եղաւ ծաղիկներուն լեգուն վերծանող այդ տղան,- հարցուց գրագէտը յայտնապէս գուարթ տրամադրութեամբ:

- Չեմ գիտեր:

- Աղջիկը:

- Ծաղիկները անոր մասին եւս լուռ կը մնան:

Գինին իր թունդ ազդեցութիւնը որոշապէս գործած էր, ու սեղաններու մասնագէտը, Թորոս, պատուիրեց խմիչքներուն ամենաթեթեւը, գարեջուր, որուն հետ նորոգուեցան նաեւ պնակները: Անծանօթ խորշերէ շարունակեցին տեղայ տեղական ու եւրոպական երգեր ու նուագներ, կանուխ եկածները աւարտեցին իրենց ճաշկերոյթը, ուրիշներ գրաւեցին մեկնողներուն աթոռները: Գիշերային կեանքը կ'եռար բարեկեցիկներու համար յարդարուած այդ մթնոլորտին մէջ, ուր քիմքերուն ընծայուած վայելքին հետ, ուրիշ արիւնի մը

digitised by A.R.A.R.@

ժառանգորդները պարբերաբար կը մխրճուէին իրարու մտերիմ աշխարհներուն մէջ:

– Ցեաո՞յ,– ցրուած ուշադրութիւնները իր վրայ կեդրոնացուց գրագէտը:

– Ես պիտի ուզէի այս անգամ Թորոն լսել: Կարելի՞ է,– ըսաւ ջուխտակահարը:

– Ես սահմանափակ աշխարհի մէջ ապրած եմ եւ ոչ ալ պատմելու շնորհ ունիմ: Կարգը ձերն է:

– Բարսեղը հիր է, Թորս, ամէնէն վերջը խօսք պիտի տրուի անոր,– յիշեցուց գրագէտը:

– Բայց ես բան չունիմ բսելիք: Ձեր կենացը:

– Ըրածը համեստութիւն է,– ըսաւ գրագէտը, որովհետեւ ունի, եւ շա՜տ: Ջուր տեղը չէ, որ Ցեղափոխական վերամկրըտած են գինք:

Թորս, Թորոս Քիպարեան, անհանգարտ ընաւորութեան համար մանկուց վերանուանուած Ցեղափոխական Թորս, յեղափոխական մթնոլորտի մը մէջ հողի ու ոսկոր կազմած անձ էր, որ պաշտամունք ունէր մարտական մեր ժառանգութեան հանդէպ, ու մեծ ցաւ մը՝ մեծ մարդասպանները գիտապաստ բրած վիշապաքաղներուն պէս շոնդալից արարքի մը մաս կազմելու բախտ չունեցած ըլլալուն համար: Միջնակարգէն թերաւարտ, դէգ, թիկնեղ ու բարձրահասակ, խօսքով սակաւապետ ու մարմնով յարձակողական, մեծ եղբօրը հետ բացած էր ոսկերչական խանութ մը ու ինքնաբաւութեան դուռներուն վերջ դրած էր կուսակցիկ հին ճիգերուն ու երկիւղածութեան ճամբով ինքզինք նուիրած էր մինչեւ Պեհաէտտինի սատակը երկարող շրջանին կատարուած ահարեկչական արարքներուն արձանագրութեան, մէկտեղումի մոլեռանդ ճիգերուն հետ փայփայելով անձնամոռացութեան մատեան մը պատրաստելու դաղափարը: Տարբեր պատճառներով, սատ կամ անոր հետ ունեցած ընդհարումներուն պատճառով, քանի մը անգամ դատական ատեաններ կանչուած մարդ, բանտ մտած-ելած, կարծրացած մարմին մը ունէր ու փափուկ հոգի մը՝ իր չարքաշ մարմինին մէջ: Բացի պատանութեան օրօք իր կազմած բարեկամութիւններէն ու երիտասարդութեան շրջանին չարունակուող սրտակցութիւններէն, իր փայփայած մատեանը կազմելու սկսած մոլեռանդութեան շրջանին սերտացած էր Ռուբէն Սիսեանի հետ եւ իր ձեռնարկին անոր բերած օժանդակութեան համար յաճախ հանդիպումներ կ'ունենար հետը: Սիսեանին մատնանշած կամ յայտնաբերած ֆիրաքանչիւր նորութիւն կ'ալեկոծէր հոգին եւ ուղղակի կը խենթանար, երբ ձեռք անցուցած թուղթերուն մէջ հանդիպէր գոհաբերութեան ճանապարհներուն վրայ վառուած արիւնաթաթախ կորիճի մը:

digitised by A.R.A.R.@

Երբ ջուխտակահարը կրկնեց իր բաղձանքը եւ Թորօ մտքին մէջ կրկին հետաքրքրական բան մը գտած չըլլալու իսօք ըլլաւ, Ռուրէն Սիսեան դարձեալ միջամտեց.

– Եկուր սա քու ընկերներէդ մէկը բրածնծ բրած գրուադդ պատմէ: Վստահ եմ, շատ պիտի ուրախանան:

– Դուն դնո չմանգրացա՞ր նոյնը լսելէ,– բողոքեց Թորօ,– ամէն տեղ նոյն առաջարկը կ'ընես: Մոռցիր:

Ըստ երեւոյթին, մոռցուելիք դէպքի մը չէր վերաբերեր գրադէտին ակնարկը, եւ կրկնուխիւնը դարձեալ հրճուալիր պիտի ըլլար: Նոյնպէս բորբոքեցան ջուխտակահարին ու Տիկին Էալտին հետաքրքրութիւնները, եւ որովհետեւ Յեղափոխական Թորօ շարունակեց իր ոսոխիսած լռութիւնը, գրադէտը ինք սկսաւ պատմել արիշներուն կողմէ իրեն պատմուած միջադէպը:

– Գիշեր մը,– սկսաւ ան,– մեր այս Հերոսը, Թորօ, բաւ սովորութեան, սիրած աղջկան հանդիպելու համար ձմեռնային իրենց բնակարանէն կ'ուզղուի նաւահանդիստի աջսոիննայ քեմփը: Թոդին մուտքէն շուրջ երկու հարիւր մեթր առաջ, կը տեսնէ կոիւի բռնուած երկու հոգի, մէկը բարձրահասակ ու խիկնեղ, միւսը՝ ճիշդ հակապատկերը: Այդ պահուն ամայացած փողոցին մէջ, թիկնեղը իր դերադանցութիւնը կիրարկելով՝ անխնայ կը հարուածէ ակարը, քիթին ու բերանը իրար անցընելով, անարգելով անոր տոհմը, հայհոյելով անոր վատահած բոլոր կապերուն: Իր ուժը չահագործող դօրաւորին այս վերաբերումը թունդ կը հանէ Թորոյի սիրտը ու առանց կսիին շարժառիթը հարցնելու, կը նետուի առաջ, կը մտնէ երկուքին միջեւ, մէկ կողմ կը հրէ արդէն հաղուստաշ եղած ակարը ու ջանելով դօրաւորին օձիքը՝ տո՛ւր թէ կու տաս, քիթին, բերանին, կուրծքին, հանդիպած տեղը, դլխուն, թիկունքին, ամրո՛ղջ ուժով: Մենամարտին տաք վայրկեանէն օգտուելով, տկարը ձախին բացուած նեղ փողոցին մէջ կը կորսնցնէ հետքը եւ նոյն վայրկեանին թաաերաբեմ կը ներկայանայ Թորոյի սիրած աղջկան եղբայրը, որուն միջամտութեամբ Թորօ կը դարձնէ հսկային ուղղած հարուածները:

– Յետո՞յ,– հետաքրքրուեցաւ ջուխտակահարը:

– Կարեւորը յետոն է արդէն: Երբ ծեծողն ու ծեծը ճաշակողը տեսողութենէ կը հեռանան, սիրած աղջկան եղբայրը կը յայտնէ Թորոյի, որ իր հարուածներուն տակ ինկած ուժեղը անգամ էր իր կուսակցութեան, իսկ պաշտպանածը իր իտէալներուն երդուեալ հակառակորդ մը, համայնավար:

– Իրապէ՞ս,– աղաղակեց Տիկին Էալա:

– Կ'երեւակայէ՞ք:

– Հրաշալի պատմութիւն,– ուրախացաւ ջուխտակահարը:

digitised by A.R.A.R.@

– Այդ միջամտութեան ի լուր՝ մէկէն հարցում մը սկսաւ տագնապիլ մտքիս,– ըսաւ Տիկին Լալա՝ ուղղակի Թորոյի աչքին նայելով:

– Ի՞նչ:

– Պիտի հարցնէի, որ եթէ կռուողներուն պատկանելիութեան ծանօթ ըլլայիր, դարձեալ նոյնպէս պիտի վարուէի՞ր:

– Անպայման,– Հաստատեց Թորս:

Ջութակահարը առաջարկեց յուռնկայս խմել Թորոյի կենացը:

Թորս պարդութեամբ ու ժպտուն լռութեամբ մը ընդունեց յեղափոխական իր խղճմտանքին ընծացուած գովքը:

Ռուբէն Սիսեանի կատարած թորոյական միջադէպին վերաբաղէն եռը, հայեացքները դարձեալ սեւեռեցան ջութակահարին վրայ, որ պնդելով պնդեց, թէ լաւծներուն օրինակով յիշատակութեան արժանի որեւէ դէպք չէր յիշեր իր կեանքին մէջ:

– Բայց ինչպէ՞ս,– յոնքերը վեր առնելով գարմացաւ Սիսեան,– այնքան երկիրներ այցելած ու տարբեր վայելքներու մէջ լողացած արուեստագէտ, մտքիդ մէջ անպայման ամէն օր կրկնուող անկրկնելի դէպք մը պատահած պէտք է ըլլայ:

– Այո, պէտք է պատահած ըլլայ, բայց ինչ ընենք, չէ պատահած:

– Գրողներ եղած են եւ կան,– իր միտքը պարզեց Սիսեան,– որ իրենց հոգիին խմորուող գեղեցկագոյն նիւթերուն խմբագրութիւնը կամ անոնց հրատարակութիւնը շարունակ կը յետաձգեն այն մտավախութեամբ, որ դրսեւորուելով յանկարծ պիտի ազդատանան: Այդպէ՞ս մտածենք:

– Ոչ, դժբախտաբար այդպէս չէ իմ պարագան,– ըսաւ ջութակահարը ու աւելցուց, որ երիտասարդութեան սեմէն սկսեալ բախտաւոր համարուելու բոլոր պատճառները ընծայած է իրեն իր արուեստը, բայց նորէն կրկնեց, որ յիշողութեան մէջ չէր մնացած այնպիսի դէպք մը, որ հրճուադիր հպարտութեամբ շարունակ զօդանէր հոգիին, ինչպէս յուզումով ու քաղցրադին անդրադարձներով տեւաբար զօդանէր իր բարեկամներուն կեանքին մէջ պատահած դրուագները:

– Հինէն, նորէն, բնա՞ւ յատկանշական բան մը չէք յիշեր,– իր կարգին հետաքրքրուեցաւ Տիկին Լալա:

– Ոչ:

– Չի կրնար ըլլալ:

– Եղածը ուրիշ է, ձեր փնտռածը չէ:

– Ի՞նչ:

– Իմ մէջ անընդհատ կրկնուողը,– ըսաւ ջութակահարը դրյուխը խոնարհելով,– խաչաձեւ ապրումներով ալեկոծ տրխ-

digitised by A.R.A.R.@

բուխին մրն է, որուն պատմութեան պէտք չունիք, մահեանդ Հիմա, այս Հրճատպիր ու Հպարտատիպ մթնոլորտին մէջ:

- Տիրուհեամբ մեզ չես կրնար վախցնել, խնդրեմ,- ըսաւ Տիկին Լապա:

- Դէ, կը սպասենք,- արձագանգեց դրագէտը:

- Երկար պատմութիւն է, անցնինք:

- Կը սպասենք,- կրկնեց Տիկինը:

Յեղափոխական Թորոս աւելի լայն բացաւ աչքերը:

Ջուխտակահարը տեղի տուաւ:

*

* *

Իր բարեկամներուն պէս, ջուխտակահար Բարսեղ Լեւոնեան արդէն անցած էր միջին տարիքէն անդին, ծնած՝ Ալեքսանտրէթ նահանգի ծովափնեայ արուարձաններէն մէկը, խիկունքը երկնապաց լեռան մը տուած Հարթավայրին մէջ, հոգսագործ ընտանիքի մը յարկին տակ: Մինչեւ Հինգերորդ դասարանի առաջին կիսամեայն աւարտ, միշտ կարդին առաջինը Հանդիսացող աշակերտ, Հայերէն ու Ֆրանսերէն լեզուներուն ու պատմութեան դասին մէջ ցոյց ուտած ուշիմութեան Հետ, կը պարզուի, որ ունի նաեւ սուր յուզութիւն մը ու նոյն պատճառով արագ կ'իրացնէ երգային եւ լեզուական բոլոր աւարկաներուն Հնչիւնները ու անգամ մը իր խաղանքին դարնուած ձայնը խկոյն յառի կը վերածուի, նաեւ եղանակի, եւ այլեւս երբեք չի տարրսզուծուիր անորոշութեան մշուշներուն մէջ: Ան այդ, երգի ուսուցիչը, Պոլսէն եկած Պարոն Սուրէն, քաջալեր կը Հանդիսանայ իրեն եւ կը պարտադրէ Հօրը, որ ջուխտակ մը առնէ ապագայ խոստացող իր չնորհալի զաւկին:

Երկրորդ կիսամեայի նախորէին, սակայն, Հարթավայրի մթնոլորտը բոլորովին կը մթագնի եւ մտատանջութիւն մը կը Համակէ բնակչութեան Համարեա՝ բոլոր խաւերը: Դաշտային, լեռնային ու ծովային մեծ կարկխութիւններով Հարուստ շրջանը, որ Համաշխարհային Առաջին պատերազմի վախճանին ինկած էր յաղթական Դաշնակիցներու խնամատարութեան ներքեւ, նոյն խնամատարներուն բարեհաճ տրնօրինումով թշնամին յանձնելու տուրաձայնութիւնները կը սկսին Հոդ դառնալ մարդոց մտածողութեան մէջ: Նոյնը կը Հաստատեն տեսանելի երեւոյթները: Կարճ ժամանակ մը անց, կայծակնային արագութեամբ փոփոխութիւններ տեղի կ'ունենան ամէնուրեք, որոնք մասդաշ Հոգիներուն Համար զգալի կը դառնան մահեանդ դպրոցին մէջ: Հայերէն, Ֆրանսերէն լեզուներու, պատմութեան եւ երգի ուսուցիչները Հոն չեն երեւիր այլեւս եւ անոնց տեղ երկու ուսուցչուհի-

digitised by A.R.A.R.@

ներ եւ մէկ ուսուցիչ կը նշանակուին: Ուսուցիչը՝ վերջին կարգին համար, Պարոն Նիէլ Փարեան, ասպարէզին բոլորովին անծանօթ անձ մը, որ շուտով կը դառնայ սրուան մարդերէն մէկը. հնար ունենալով մինչ այդ դարձեալ շուքի մէջ ապրած ուրիշ մը, Լեւոնեանին մաերիմ ընկերներէն Կամէրի հայրը, Կամինեան Մօրիս, միջահասակ, լեցուն մարմնով ու ցանոտ դէմքով մարդ մը, որ նոր մթնոլորտին մէջ ինքզինք ցոյցի հանած մէկու մը պէս կ'երեւի հոս ու հոն եւ առն կը վերադառնայ՝ նոյն զոսոզութիւնամբ ընդունելու համար իր հիւրերը. նոր ուսուցիչը, անոր հետ նոյնպէս նոր նշանակուած դատաւոր, քասքէխաւոր ուրիշներ եւ փողոցներուն մէջ պարբերաբար երեւցող դժնէ հայեաց ժանտարմներ:

Իրարու բարեկամ, ասոնք, Ֆրանսացիները թշնամի կը համարեն եւ անհաշտ աչքով կը դիտեն Ֆրանսացիներուն դրօշին տակ կռուած ու անոնց հետ հաշտ տարրերը, ու փրսփրսացուած տարաձայնութիւններուն համաձայն, պիտի չըմիանային ամառնամուտին հարթավայրէն հեռանալ որոշած խնամատարներուն հետ տեղափոխութեան խմորումներով տարուած մեծամասնութեան:

– Բայց երկրորդ կիսամեայի վաղորդայնէն մինչեւ ամառնամուտ երկարող այդ ամիսնե՞ր,– ցաւագին շեշտով մը բացագանչեց ցուցակահար Բարսեղ Լեւոնեան:

Պարոն Նիէլ Փարեանի ուսուցիչ նշանակման ի լուր, Քերորը, Սահակը, Թաթոն եւ Մուսան կը մերժեն իրենց դասակները դպրոց դրկել. նախամեծար համարելով հորթերուն եւ ուլերուն նետէն լեռներուն վրայ տեսնել զիրենք, քան դպրոցի ճամբուն մէջ: Անոնց անդարձ կեցուածքը վախ մը կը խմորէ Բարսեղի հոգիին, որ կը կարծէ, թէ նոյն որոշումին կրնայ յանգիլ եւ իր հայրը, որուն կիսախափանց ակնարկներէն կը կռահէ, որ հասարակաց գիծեր բնաւ չունէին ինք եւ Պարոն Նիէլ: Այդ վախը, սակայն, արմատ չի նետեր սրտին, կը սկսի ու կը շարունակէ դպրոց յաճախել, կէսի իջած աշակերտներուն հետ, Ալիսին, Յովհաննէսին, Էլոնիին, Մարոյին, Անոյշին, Մարիին ու իր մաերմագոյն ընկերներէն Կամէրին հետ: Բարսեղ առաջին օրէն կը զգայ, որ Պարոն Նիէլ խիստ մարդ է եւ իր խստութիւնը առաւելագոյն չափով կը զգացնէ մանաւանդ իրեն հանդէպ: Առաջին շաբաթը հազիւ բոլորած՝ գինք եւ Կամէրը կը բաժնէ իրարմէ, իրեն ցոյց կու տայ յետին նստարանը, իսկ առաջինին վրայ տեղ կը բանայ Կամէրին, որ ցարգին ամէնէն թոյլը ըլլալով հանդերձ, աննշան պատճառներով ու յաճախ առանց պատճառի գնահատականներ կը շռայլէ անոր, իրեն վերապահելով խստագոյն դիտողութիւնները.

– Թուրքերէնը ֆրանսերէնի պէս կը կարդաս: Ա՞յս լեզուով օսմանեան քաղաքացի պիտի ըլլաս, անպէ՞տք:

digitised by A.R.A.R.@

Բարսեղ «անպէտքութիւնը» երբեմն կը յայտնէ ծնողներուն: Մայրը թախիծով ու մերթ արցունքով սկանջ կու տայ իր գանգատներուն, իսկ Հայրը յուռ կը կճրտէ ատամները:

– Թող Հայրդ քիչ մը ուշադրութիւն ընէ քեզի, Հա՛յրդ, որ արդէն քեզմէ աւելի բան մը չի գիտեր, Հերո՜ս Հայրդ:

Նախկին ուսուցիչներուն դնահատանքով, Բարսեղ կոչուած էր ուսումնական ճանապարհով անպայման տեղ մը Հասնիլ, եւ այդ կարծիքը Հաշուի ստած՝ թէ՛ Հայրը եւ թէ մայրը Համբերատարութիւն կը թելադրեն իրեն, որ տառապանքով թէեւ, բայց կը ճգնի օրը իրիկուն ընել, Պարոն Նիէլի Հաստատած ֆիզիքական ու բարոյական վիրաւորանքները կուլ տալով: Արտօնուած միւս դասերէն, թուարանութենէն ու աշխարհագրութենէն աւելի ուժ կու տայ թուրքերէնի իւրացման, ամէն ճիգ ի գործ կը դնէ ուսուցիչին խայթող ակնարկութիւններէն զերծ մնալու Համար, բայց կիրարկած նախանձախնդրութիւնը ոչ մէկ նշանակութիւն կ'ունենայ: Այս պայմաններուն մէջ պատանին այն տպաւորութիւնը կը կազմէ, որ Հօրը Հաստէին ծանր ակնարկութիւն մը ընելու Համար միայն ուսուցիչը դասի կը Հանէ զինք:

Տանջալից այս Հոլովոյթով կը Հասնին ամսվերջի քննութեան: Բարսեղ կը թափի իր զաց դիտցած դասերուն վրայ, ամառնային մօտալուտ արձակուրդը ադատօրէն շնչելու քաղցրագոյն յոյս մը փայփայելով: Ամբողջ Շաբաթ օրը եւ Կիրակի մինչեւ կէսօր ժամանակը կը յատկացնէ ա՛նդամ յետին մանրամասնութիւններու իւրացումներուն ու կէսօրին կ'ընկերանայ Հովուութեամբ ու Հօրենական արտերուն մշակութեամբ զբաղող ծովագնաց մեծ տղոց:

Երկուշաբթի, քննութեան առաջին պահէն առաջ, Հազիւ դասարան մտած, նոնենիի ճիպոտը ձեռքին, Պարոն Նիէլ մօտը կը կանչէ զինք:

– Ո՞ւր էիր երէկ կէսօրէ ետք:

– Ծով:

– Ինչո՞ւ ծով գացիր:

– Լողալու:

– Ընկերներէդ ո՞վ կար Հետդ:

– Ոչ մէկը:

– Մինա՞կդ գացիր:

– Ոչ: Մեծերուն Հետ:

– Ո՞ր մեծերուն:

Բարսեղ առանց վերապահութեան կու տայ զինք առաջնորդած մեծերուն անունները:

– Վերադարձիդ քանի՞ քար նետեցիր Հիւսուածեղէնի ֆապրիքին վրայ:

– Ոչ մէկ:

digitised by A.R.A.R.@

– Ոչ մէկ: Ստախօ՛ս: Կարծես ես լուր չունի՞մ յանցանքէդ: Ճի՛շդ խօսէ:

– Ոչ մէկ:

– Աւելի դէշ կ՚ըլլայ վիճակդ, եթէ լրիւ չխոստովանիս: Ուղղակի բանտի մէջ կը փտին ոսկորներդ: Ըսէ նայիմ, ո՞վ պատուիրեց քեզի, որ Ֆապրիքին քար նետես:

– Ոչ ոք: Ես քար չնետեցի:

– Նորէ՛ն ոչ ոք: Պատուիրողներ եղան անպայման, որ քար նետէք, խորտակէք, փշրէք ամէն բան, որ կանգուն բան չմնայ օսմանեան պետութեան: Այդպէս չէ՞:

– Ես այդպէս բան չըրի:

– Մի՛ յամառիր եւ խոստովանէ: Ո՞վ պատուիրեց քեզի, որ քար նետես Ֆապրիքին վրայ: Թուրքերուն դէմ կռուած յեղափոխական Հա՞յը:

– Ոչ:

– Հապա ո՞վ: Անոր ճահէլ-ճիվելէք քաջե՞ը:

– Ոչ ոք:

– Բա՛ց ձեռքդ:

Յեղափոխական Թորոս դիրքը փոխեց: Հրամցուած արաբական սուրճին հետ սիկարէթ մը վառեց, խոժոռեցաւ, ճչաց.

– Եւ դուն բացի՞ր ձեռքդ:

– Մի ընդմիջեր,– յիշեցուց գրագէտը դուարթ շեշտով մը:

Գործարանը, զոր երիտասարդներուն գործ հայթայթելու համար Ալեքսանարէթի նահանգի միւս գիւղերուն ու արուարձաններուն մէջ սարքուածներուն օրինակով սարքած էին Հալէպի գործարար մարդիկ, թուրքերուն հատանակուն տիրապետութեան պատճառով դադրած էր աշխատելէ ու բաժնեկից տէրերը կարեւոր կազմածները պարպելով՝ ձեռք քաշած էին շրջանէն: Այդ պայմաններուն մէջ դրսեւորուած էին պոռթկումներ, որոնք մղած էին երիտասարդ տարրերը քարկոծելով վիրաւորել տանիքին գինկերը ու փշրել ձախակողմեան պատուհաններուն ապակիները: Պարոն Նիկլին համար փորձաքար դարձած էր անոր կմախքը, որուն աննչան վնաս մը հասցնողնե՛րն անգամ կ՚ուզէր յայտնաբերել ու երբ չէր գտներ, անձամբ կը ստեղծէր յանցաւոր մը.

– Բա՛ց ձեռքդ...

Ջուխտակահարը երկար շունչ մը առնելէ ետք, շարունակեց իր նկարագրութիւնը, ըստ որում՝ երկրորդ հարուածին հետ հազիւ դպած իր ցաւը, աչքերը ակամայ կը պտտցնէ դասընկերներուն վրայ եւ կը կռահէ, որ Անոյշը կու լայ. Մարոն շրխնները կը կրծէ, իսկ քարացած-մնացած միւսներուն դեռ չէր միացած արդէն ուշացած իր մտերիմը, Կամէր որ ամէնքէն աւելի ցաւակից պիտի դառնար իրեն:

– Նոնենիի ճիպոտին առաջացուցած ցաւը սուր էր հարկաւ,– աւելցուց Բարսեղ,– բայց այս անգամ ալ երկարատեւ

digitised by A.R.A.R.@

չեղաւ անիկա, երկարատեւը միշտ մխսը կ'ըլլար, միսը եղաւ նորէն, ճշմարիտ ցաւը, որ շարունակ կը կոտտար, անբուժելի վէրքի մը պէս, յաջորդ պահերուն, վերադարձի ճամբուն վրայ, տունը, նոյնիսկ ճաշի եւ ընթրիքի ատեն, քնանալէ առաջ, արթնալէ ետք, ամէնուր,- հօրս հասցէին արձակուած ակնարկութիւններուն ցաւը:

Ջութակահարը նորէն չունչ առաւ, նորէն դատարկ տարաւ շրթներուն, հայեացքը նետեց հեռուները, բարեկամներուն ձանձրոյթ պատճառելու մտավախութիւններ յայտնեց, քաջալերուեցաւ անոնց պարզած հեռաքրքրութենէն ու թախծալի ձայնով մը շարունակեց քաղել իր յիշողութիւնը, անդրադառնալով, որ քննութեան առտու իր ստացած պատիժը որեւէ հիմք չունէր: Զինք ծով տարած մեծերը մատէն կը ճանչնար, ազգականներ էին, դրացիներ,- Մարտիրը, Պրլիթը, Լուրթը, Զէթէն, որոնք հիւսուածեղէնի գործարանը քարկոծած ըլլալու կասկած մը կապած էին իրենց անուններուն, բայց այդ սը նման դէպք չէր պատահած:

- Բա՛ց ձեռքդ...

Պարոն Նիէլ, նոնենի ճիպոտով իր հարցը խստօրէն լուծելէ ետք, գոցել կու ասայ պատուհանը, գոցել կու տայ դուռը, կ'արգիլէ սեղաններուն վրայ իր տուածէն դատ ունենալ գրենական որեւէ պիտոյք ու մեռելային լռութեան մէջ կը սկսի սեւ տախտակին վրայ նստր գիրերով արձանագրել հարցարանը,- երկու հարցում. այլխարհագրութենէն, երեք՝ թուաբանութենէն եւ հինգ հատ՝ թուրքերէն: Հարցարանին վերջակէտը գնելէ ետք, ետ կը դառնայ, դաւազանը կը զարնէ սեղանին ու կը հրահանգէ.

- Գլխահակ գրել բոլոր պատասխանները, առանց աջ ու ձախ կամ իրարու նայելու փորձութեան: Անսաստոգներուն թուղթերը խակոյն կը գրաւուին եւ հետեւանքը կ'ըլլայ գերբ: Հարցում ընել բացարձակօրէն արգիլուած է: Վե՛րջ:

- Ի՞նչ գրած այս երկաթեայ օրէնքներէն առաջ,- շարունակեց իր պատմութիւնը Ջութակահար Լեւոնեան,- Ուրբաթ երեկոյ պատուիրած էր, որ բացականերուն երկրորդ անգամ քննութեան առիթ չի տրուիր, հետեւաբար անոնք առանց այլեւայլի կը կրկնեն կարգը: Այդպէս յայտարարած էր: Ու հիմա միայն մէկ բացակայ կար, իմ ընկերս, իր բարեկամին տղան եւ ինք մտահոգ չէր թուեր: Բայց ես նոյնը չէի մնացած: Կամէրի պարագան նոր ցաւ մը գումարած էր ձեռքիս ու սրտիս ցաւերուն վրայ, զորս զոպելով սկսայ գրել հարցումներուն ինծի քաջածանօթ պատասխանները, սկսելով թուրքերէնէն, որուն կէսին հազիւ հասած՝ զարնուեցաւ դուռը ու երեւցաւ Կամէրին հայրը, որ բաներ մը փսփսաց Պարոն Նիէլին եւ Պարոնը անակնկալին առջեւ առանց որեւէ յուզում մատնելու, իր կոզմը հրաւիրեց մեզ ու յայտարարեց, որ Կամէր յան-

digitised by A.R.A.R.@

կարծ հիւանդացած ըլլալով՝ այսօր քննութեան պիտի չկարենայ մասնակցիլ:

Յաջորդ օրը նորէն դպրոց կը հաւաքուին: Ու ամէնուն հետ կը զարմանայ նաեւ ինք, Բարսեղ, տեսնելով, որ Կամէր իրենցմէ առաջ հոն հասած է եւ հիւանդութիւն մը յաղթահարած տգու տպաւորութիւն բնաւ չի ձգեր: Շուտով կը հասնի նաեւ Պարոն Նիէլ, որ կը մտնէ դասարան եւ կարճ ժամանակ մը ետք քննութեան համար ներս կը կանչէ Կամէրը:

Պարոն Նիէլի թոյլ առած այս բացառութեան համար հոն հաւաքուած Բարսեղի դասընկերները ապշութեամբ կը սկսին իրարու նայիլ, մինչ ինք կը համակուի խառն ապրումներով: Ուրախութեամբ կ'ողողուէր, որ քննութեան առիթը կը տրուի անոր, բայց նաեւ վախ մը կը համակէ զինք: Կամէր փայլուն աշակերտ չէր: Կարգը փոխելու համար պէտք ունէր իր լուռ օժանդակութեան:

Մարոյին հետ զաղտնօրէն կը նկատեն, որ իրենց ուղղուած նոյն հարցումները արձանագրուած են նոյն սեւ տախտակին վրայ, բայց Կամէր նոյն խստութեան ենթակայ չէր թուեր, այլ իր նստարանէն մինչեւ ուսուցիչին սեղանը համարձակօրէն կ'ներթեւեկէր ու ազատօրէն հարցումներ կ'ուղղէր անոր ու պատասխաններ կը ստանար:

– Մարոն ապշահար նայեցաւ ինծի: Ես ապշահար նայեցայ Մարոյին: Քննիչին գրաղուածութենէն օգտուելով շարունակեցինք մնալ նոյն տեղը, որ մեզի միացան միւսներէն Արփիկը, Քնարը, Ալիսը, Լոյսը եւ առանձին-առանձին ու միասնաբար նորէն անդրադարձանք, որ Պարոն Նիէլ նախորդ օրուան խոժոռադէմ մարդը չէր, բոլորովին ուրիշ էր Կամէրի հանդէպ, համբերատար, թոյլատու, բուխ:

Ըստ յայտարարութեան, աշակերտները պէտք է ուրբաթ ներկայանալով ստանային քննութեան արդիւնքները: Կը ներկայանան բոլորը եւ Պարոն Նիէլ վիճակացոյցները յանձնելէ առաջ, կարգի կը հրաւիրէ դիրենք ու կը կարդայ դասարանին մէջ իւրաքանչիւրին դրաւած տեղը,

– Դասարանին առաջինը կը հանդիսանայ Կամէր Կամինեան:

Քար լռութիւն:

– Առաջի՞ն, Կամէ՞ր,- լսեցի խուլ ձայն մը ներսէս ու նոյն ակնթարթին կարծէք բան մը փուլ եկաւ սրտիս, բաներ փուլ եկան, սուր, կծող, անհասկնալի, անդարմանելի: Դրպրոց, բարեկամութիւն, խիղճ, ամէն արժանիք, ամէնքը մտան մառախուղի մէջ ու անծանօթ ուժ մը գուրս նետեց դիս շարքէն ու սկսայ շնչասպառ նկեղեցիին կողմը չտապել: Առաջին անկիւնին՝ ետեւէս առի Անոյշին ձայնը, որ նոյն ուղղութեամբ ու նոյնպէս շնչասպառ կը վազէր իմ կողմս: Ան պոռալէն յիշեցուց ինծի կարգին մէջ իմ տեղս, Հինգերորդ, Հին-

digitised by A.R.A.R.@

գերորդ, Հինգերո՛րդ, Հինգերո՛րդ, կրկնեցի ու պոռացի: Չեմ ուզեր, չեմ ուզեր լսել, եւ դարձիր, գնա՛ ձեր տունը, դուն մեր ֆիադէն չես, դնա՛, չեմ ուզեր, պոռացի բարկաճայթ ու աստիճան մը աւելի արագացուցի ընթացքս: Չէի ուզեր մէկուն Հանդիպիլ, չէի ուզեր, որ մէկը անակնկալորէն դիմայս ելլէ: Արդէն սկսած էի ամչնալ եւ ինձմէ: Ինչպէ՞ս պիտի նայէի Հօրս ու մօրս աչքերուն, քրոջս աչքին, աղգականներուս: Ներս պիտի ընդունէ՞ր զիս մայրս: Հայրս Համբերատարութեամբ պիտի դիմաւորէ՞ր դիս: Հասած էի մեր տան մօտ, բայց չէի համարձակեր ոտք դնել սեմին: Ամօթս աչքերուս մէջ նկարագրուած կը կարծէի ու չէի ուզեր, որ մէկը ականատես դլլայ անոր: Կը կարծէի, որ անբաղձալի մէկը դարձած եմ յանկարծ, զոյութիւնս տանելի չէ ուրիշ մէկուն: Մղձաւանջային այս տրամադրութեան մէջ նորէն փոխեցի ուղղութիւնս: Մտայ ձորն ի վար երկարող մեր մրգաստանը: Հոն եւս, սակայն, չխաղաղեցաւ Հոգիս: Անօթի էի, բայց ուտելիքի մասին չէի մտածեր: Համ չունէին նոյնիսկ բնապդարարբերանս նետուած Հատուն սալորներն ու խնձորները: Կ'ուզէի մնալ իրարու Հիւսուած ծառերուն դալտնիքին մէջ, Համբել թթենիին վրայ թառող կամ անոր սագարթներէն դէպի ուրիշ ծառ մը կամ միջոցին մէջ թեւածող երէները, ըմբոշխնել երդերուն ելեւէջները, գինովնալ, Հետեւիլ եկբանիկներու գունեան երամին, բայց ոչինչ կը կաչառէր էութիւնս: Աչքերս չէին Հետեւեր Հոգիիս, Հոգիս չէր յաջողեր դանդաղիլ տեսարաններուն գիմաց, դայլայլներուն այլադանութեան ի յուր: Դուրսէն թէ ներսէն մառախուղ մը պատած էր զիս: Զկրցայ պահ մը կանդ առնել քիչ անդին ջրտուք ընող Հեքիաթասաց մեր Հարեւան Աստուրին, ոչ ալ մեզի սահմանակից առուին մօտ իր կովն ու խարտիշահեր Հորթը արածող Մեննէչը գրաւեց ուշադրութիւնս: Խախտած կեդրոնացումով նորէն բոնեցի զառիվերը, մտայ մեր տան կոնակին խտացող մրտենիներուն թաւուտը: Դիմացը, Սուրբին Անկիւնագարձին, երեւցաւ քոյրս, որ միանակը եւ մեծ արագութեամբ կը մօտենար մեր տան: Պատճառը, անշուշտ, չխուսափեցաւ ինձմէ: Առտու ինծի Հետ ճամբայ ելած էր ան եւ կնքահօրս պարագաներուն այցելութիւն տալէ ետք, կէսօրին միասին պիտի վերադառնայինք, բայց ինծի սպասելէ յոգնած, երեւի Հանդիպած էր դպրոցին բակը յամեցող ընկերներուս եւ անոնցմէ իմանալով իմ խուճապահար բաժանումիս մասին, կ'ուզեր յուծները պատմել ծնողներուս: Առաջին անգամ ան մօտեցաւ Հօրս, որ ըստ սովորութեան պարտէզէն դարձին սաքուին նստած սիկար կը քաշէր դարձեալ: Իմացածները յայտնապէս փոթորկեցին Հոգին: Անդին նետեց կիսայրած սիկարը: Ելաւ ոտքի: Ջղաձգօրէն վեր ու վար առաւ գլուխը: Վերադարձաւ նոյն տեղը, փաթթեց նոր սիկար մը, գրաւ

digitised by A.R.A.R.@

շրթներուն. վար առաւ ու նորէն ինկաւ նոյն տեղը: Մինչ մայրս իմանալով նոյն պատմութիւնը, նայեցաւ Հեռուն, դարձաւ աղբիւրին կողմը, ձորին ուղղութեամբ ու բլուրն ի վեր, ենթադրելով Հաւանարար, որ իմ սիրած մրտենիներու թաւուտին մէջ ապաստանած եմ դարձեալ, սկսաւ աղեկէզ ձայնով մը անունս կանչել: Կարծես կը սպասէի գորովագութ այդ ձայնին: Կթոտ քայլերով շարժեցայ իր կողմը, անքաւելի յանցանք մը գործած մէկու մը պէս, ամօթահար: Հայրս լուռ ակնարկ մը նետեց վրաս, օրորեց գլուխը ու առանց բառ մը արտասանելու ուրքի ելաւ եւ բռնեց պարտէզ տանող արահետը, մինչ մայրս դորձը ձգած՝ առաւ գիս բաղուկներուն մէջ, սեղմեց ուժգին, ու երբ կարօտակէզ աչքերս վեր ասի, փղձկեցայ ի տես իր վշտահար աչքերուն:

– Իմ անմոռանալին այս է, անդարմանելին,– կանգ առնելով յարեց Բարսեղ,– պիտի ներէք, որ շարունակութիւնը դժուար է պատմել ինծի, շատ դժուար:

Այս կէտին՝ յուզումը խեղդեց ձայնը: Բարեկամները յատուկ իր կենացը խմեցին, նման բաներ պատահած են, կրնան դարձեալ պատահիլ բոլոր եւ առաջարկեցին շարունակել եւ ամբել իր վիշտը փառքի դրուագներէն մէկուն կամ միւսին գուարթարար յուշերով: Ատոնց կապուած մանրամասնութիւններով շահագրգռուած կը թուէր մանաւանդ գրագէտը, որ երբեմն լսածը կը սղագրէր ծոցատետրին մէջ: Ջութակահարը դժուարացաւ շարունակել, յայտնապէս աւելի խոր ցաւ մը ունէր եւ չէր ուզեր անով թունաւորել հոն ստեղծուած մթնոլորտը, բայց գրագէտին ձայնակցեցան միւսները եւ ան տեղի տուաւ: Պարզուեցաւ, որ փսփսացուած ու հեւոց հետէ ամէնուն սեփականութիւնը դարձած տեղափոխութիւնները ամառնային արձակուրդէն գրեթէ անմիջապէս ետք, Ծգոստոսի կէսերուն, իրականութիւն կը դառնան ու խնամատար Ֆրանսացիներուն հետ, նոյն Ֆրանսացիներուն հովանաւորութեան ներքեւ, ու տրամադրած միջոցներով կը ձգեն տուն-տեղ ու կը փոխադրուին Սայտայի մօտ, ծովափնեայ տարածութեան մը վրայ:

– Արուարձանին ո՞ղջ բնակչութեամբ,– հարցուց Տիկին Լալա:

– Գրեթէ:

– Ուրեմն հոն մնացողներ եղան:

– Եղան:

– Որո՞նք:

– Եղան,– եղաւ պատասխանը՝ առանց անուններ տալու:

– Ափսո՜ս,– աւաղեց Տիկին Լալա:

Տիկինին ափսոսանքի ճիչը վարակիչ եղաւ, բայց շուտով դարձուցին այդ էջը եւ ուշադրութիւնները կրկին կեդրոնացան եւրոպական դժուարաւհաճ քննադատներուն գնահա-

digitised by A.R.A.R.@

տանքին արժանացած ֆուքակահալին կենսագրութեան անծանօթ մնացած գիծերուն վրայ: Մենգավայրը՝ խուլ անկիւն մը, կազմաւորման ամիսներուն կորովաղրկող վերարերումներ, հարստահարող սեղափոխութիւն, շարունակութիւնը դարձեալ յետընկեալ վայր մը, անապատ, խրճիթ, փայտաշէն դպրոց, հիւանդութիւններ, անդարմանելի նոր հարուած մը, թուրքերուն ու ֆրանսացիներուն հասցէին միաժամանակ յախտուն հայհոյանքներ տեղացնող հօրը անակնկալ մահը, մօրը եւ քրոջը անճար տուայտանքները՝ սովորական աշխատանքի համար: Յոյսի մը կառչած նոր տեղափոխութիւն, Պէյրութ, երախտագիտութեան ու նուաստութեան յաջորդական հարուածներ: Տեղական վարժարանի մը մէջ, նպաստընկալներու շարքին՝ բախտի ժպիտ մը, ապա՝ պետական նպաստ՝ պետական երաժշտանոցին մէջ: Փայլուն արդիւնք: Հօրը ճարած հին ֆուքակին տեղ՝ նուէր նոր ֆուքակ մը, նոր ոգեշրնչութիւն, մագլցումէ մագլցում: Հրաւէր՝ տարբեր միութիւններէ տարբեր հանդիսութիւններու համար, նաեւ շրջակայ քաղաքներէն, աւելի հեռուներէն երբեմն ու բախտի նոր ժպիտ մը՝ երկու տարի Վենետիկ: Ուրիշ տարի մը՝ Փարիզ: Մեծ նուագախումբերու մէջ կարեւոր տարր համարուելու շնորհ, երբեմն մենակատարի պաշտօն: Որոտընդոստ ծափահարութիւններ, օդային համբոյրներ, գովք՝ տարբեր թերթերու մէջ: Բոլոր ասոնց արձագանգները մէկտեղած, իր արձակուրդները կ'անցընէ մօրը հետ, ամէն տարի Ազոստոսին, թուելով իրեն, որ կեանքին մէջ ունի մէկ նպատակ, մէկ ձգտում, մոռցնել տեւաբար զինք խոցող մօրը արտասուագօծ աչքերուն պատկերը, սկսեալ անոր պատճառած այն կսկիծը, որ կը մրճահարէր զինք շարունակ, հետը յուզելով նոյն հարցումները: Կամէր իրապէ՞ս հիւանդ էր քննութեան օրը, թէ հօրը եւ Պարոն Նիէլի միացեալ գաւով սարքուած խաղ մըն էր հիւանդութեան պատրուակը, որպէսզի իրենց բացակայութեան պայմաններուն մէջ բոլոր հարցումներուն պատասխանները համարձակօրէն առնէ ուսուցիչէն ու դասարանին առաջինը հանդիսանայ:

Նուագածութեան վերջին յաղթանակը Բարսեղ Լեւոնեան կը տանի Փարիզ, Սայ Փըլէյէլի մէջ. Պախի նուիրուած ձեռնարկի մը ընթացքին, եօթը տարի առաջ, անկրկնելիին:

- Ուրեմն,- ընդհատեց զինք դրագէսը,- փառքի գենիթին հասար Փարիզի մէջ:

- Այո, բայց նոյն բարձրութեան վրայ աւելի խորացաւ կոտտացող հին վէրքս, ան՝ որ կը կրկնուի մտքիս, ինչպէս հակադրաբար կը կրկնուին ձեր անկրկնելիները:

Փլէյէլեան յաղթանակին հաճոյքը վայելելու մթնոլորտին մէջ, պատմութիւնը շարունակեց Բարսեղ Լեւոնեան, հեռագիր մը կը ստանայ քրոջ ստորագրութեամբ, որ կը յայտ-

digitised by A.R.A.R.@

նէ, թէ Հայատառ թուրքերէն Աւետարանին մէջ եղած արձանագրութեան մը համաձայն, մօրը ծննդեան եօթանասունհինգ ամեակն է յառաջիկայ Հոկտեմբեր 7ին եւ ապգական ու ծանօթները շատ պիտի ուրախանան, եթէ ինք եւս ներկայ ըլլայ այդ տարեդարձին: Ի լուր այդ բարեբաստիկ թուականին, վերջին յաջողութիւններուն բպոր արձագանգները, թերթերուն մէջ երեւցած իր նկարները, նաեւ բուռն ծափահարութիւններ խլած ջութակը հետը առած, թռիչք կ'առնէ դէպի Պէյրութ ու Ճմմէյգիի իրենց դրան բացուելուն հետ, չանթահարող անակնկալի մը առջեւ կը զգայ ինքզինք,- մայրը մահամերձ:

- Որոշած էի տարեդարձին նուագել իր այնքան սիրած երգերը, «Կոունկ»ը, «Միրանի ծառ»ը, ուրիշներ, յուսալով, որ աչքերուն փայլատակող հրճուանքին մէջ պիտի մտնամ ակամայ իրեն պատճառած հին վիշտս եւ յիշողութեանս մէջ պիտի սկսի փողփողիլ միայն նոր պատկերը, բայց նոյնիսկ աչքերը չտեսայ, նոյնիսկ աչքերը...

Ճաշկերոյթը շատ երկարած էր ու սեղանը հաւաքելու համար սպասեակները անհամբեր դարձած էին:

Անոնց երեւումէն անմիջապէս ետք, Յեղափոխական Թորոս եւ Լեւոնեան արդէն ոտքի ելած էին, անոնց դիմաց՝ նաեւ Տիկին Լալա, մինչ գրագէտը գամուած-մնացած էր տեղը եւ կարծէք բոլորովին խզած էր կապը սեղանակիցներուն հետ:

- Դէ, ժամանակը շատ ուշ է,- ձայնեց Տիկին Լաղա,- մարդիկ կը սպասեն:

- Նորէ՞ն գինովցար,- հարցուց Թորոս զուարթ եղանակով մը:

- Գինովութեան պէս բան մը,- պատասխանեց գրագէտը թմբիրը թօթափած,- կարծէք խատերդութիւն մը կը գրուէր մտքիս մէջ, խաղ մը կը բեմադրուէր: Անով տարուած էի: Կը ներէք: Երթանք...

ՊՕՂՈՍ ՄԼԱՊԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Ս. Քիւրքճեան

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔ...

Երբ արեւը միաձուլէ ճառագայթները ծովուն, երկնային սահանքին մէջ տարտամ ջահեր կը ցաթին, լուսաւորելու ալիքներուն անձնատուր երազները:

Լռութեան մէջ ոգեշունչ փաթիլներ կ'արձագանգեն՝
Երաժշտութենէն աւելի թովիչ,
Գիրքերէն աւելի բաբախուն,
Գեղեցկութենէն աւելի քաղցալի...

Անյոյս ծփանքները կը լուծուին երջանկութեան փայփայանքէն, երբ նուաղած մնձուրի փշուրներն անգամ կը շառագունին:

Կը մտնեմ անկողին, բայց չեմ կրնար քնանալ, որովհետեւ բաբախող շունչիս մէջ կը յայտնուին անամպ երկինքը, սիրոյ երազանքը, ճակատագիրին միացած աստուածային յանկերգը, որ կը յորդորէ սիրել սէրը եւ արբենալ զայն աւետող անաղարտ բուրմունքով...

Առաքինի աստղիկ մը այնտեղ կ'ոչնչացնէ հոգիներու լռութիւնը, կը մարմնաւորէ անկեղծ զգացումները, կը հրահրէ տենդը ու կը ափոէ անմեռուկ օրհներգը:

Առուակին հետ գլգլացող բնութիւնը:

Ցիշողութեանս մէջ ուրուագրուող պատկերները...

*
* *

Երբ ժամանակը դաշնաւորէ գարնանային մեղեդին, լուսամփոփս կը հետեւի գրիչիս շարժումներուն ու մտածումներուս մէջ կ'ուռճանայ դէմք մը, որ դալարագեղ աչքերով վառ կը պահէ անմոռուն գիշերները:

Ցարատեւ հոսանքներու մէջ սանձուած զգացումները կը բացայայտեն երակներու «տառապանք»ը՝ երջանկութեան ուժասպառ կայծկլտումները: Սակայն յուսաշող ժպիտը անգամ մը եւս կը գտնէ արձագանգը հոգիիս մէջ, եւ աչքերուն արեգակը դափնիներով կը պսակէ գիս յաւերժութեան մկրտարանին:

Հարցումները կը շարունակեն ժայթքիլ երկարակեաց հեղեղումներով, մինչ նայուածքը՝ խօսուն ու անձայն, հետզհետէ կը լուծէ խափանող բոլոր արգելքները:

Կը հնչեն փաղաքշական խօսքեր, որոնք կ'արթնցնեն արեանս կարմիր կոկոնները:

Կը հնչեն ապրումներ, որոնք կը փայլատակեն երազային ազդանշանները:

digitised by A.R.A.R.@

Կը հնչէ սէրը, որ կը մատնէ արշալոյսէն առաջ ծլարձակող աշխարհը...

Սէ՛րը...

Այնքան երկար սպասուած սէ՛րը...

Խօսքին ու ժպիտին մէջ ապրող համբերատար սէ՛րը...

Երազներուն ընդելուզած աննման սէ՛րը...

Առաջին խոստովանանքը...

«Ներաշխարհի խորհուրդ»ներուն հետեւելով կը խորանամ նայուածքին մէջ, շրթներս կը յանձնեմ համբոյրներուն, կը զգամ սիրտս իրմէ շատ մօտիկ, ու հայեացքս՝ փոթորկալից կարօտի մը խորը...

Խաղաղութիւնը կը վսեմացնէ գեղեցկութիւնը,

գեղեցկութիւնը կը ջերմացնէ խաղաղութիւնը,

եւ միասին կը համբառնան դէպի անձկալի պայծառութիւնը՝ այնտեղ, ուր կը դադրին տատանումները:

Նո՛ր հեքիաթով կը լուսաւորուի երկինքը:

Նո՛ր հորիզոնի մէջ կը ճախրէ երանութիւնը...

*
* *

Աղօ՞թք մըն է այս, զոր շրթներս կը շշնջան, թէ՞ խոստովանանք մը, որ կը միանայ գիշերային ուժերուն, որպէսզի փակէ տխուր էջերը օրերուս...

Յաղթութեան բոցին մէջ պլպլացող երանգները կը կանչեն մակոյկներու պէս թռչող աղաւնեակները, որպէսզի ուղղուին երկինք ու փառաբանեն երազային տաղերը:

Տօն է այս գիշեր, երբ ստուերներէն վերականգնող պատկերները կը փարատեն դառնադի արցունքները, առանձնութեան մէջ բոլորուած հանդարտութիւնը եւ անտարբերութեան յանձնուած անողոք կասկածները:

Չեմ գիտեր, թէ ինչ կրնար պատահիլ, եթէ օր մը չհանդիպէինք իրարու, չսիրէինք իրար կամ թաքուն սէրը առյաւէտ տանջէր ծարաւակոծ մեր հոգիները:

Թերեւս վայելէինք Հաթէսի թագաւորութեան շոնդալից «փառք»ը...

Երջանկութիւնը թող դառնայ մեր սիրոյ տաղը, ոգեւորութեան եղանակը՝ մեր քայլերգը, եւ բարտիներու ստուերին թող փողփողի մեր սիրոյ դրօշակը:

Կ'ուզեմ մի՛շտ տեսնել աչքերդ, ունենալ քեզ մօտս, յագեցնել ծարաւս ու սիրել քեզ՝ նեարդներուս անմնացորդ հրավառութեամբ...

Հրճուանքէս կարծես պիտի մարիմ...

Կը մտնեմ անկողին, որ ծնունդէս մինչեւ այսօր դարձած է աղօթավայրս, հանգստավայրս, ցնորավայրս ու դժոխքս...

Պէյրութ, Օգոստոս 2002

ՍԱԼԲԻ ՔԻՐՔՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Ընթերցում «ԱՍՁՐԵԻ»ԱՅԻՆ ՍԿԻԶԲ...

Դիմացի էջին սկսող արձակը ստորագրած Սուրէն Չէքիճեան ասկէ առաջ երեւցած է «Բագին»*ի մէջ, բայց առաջին անգամն է, որ այս բեմէն ընթերցողին կը ներկայանայ արձակ գրութեամբ մը,* «Ամառնային անձրեւ» *խորագրով, որ ծաւալային առումով կ'անցնի նորավէպի ընթացիկ չափերէն անդին ու կը մօտենայ վիպակի սահմաններուն, մեքենագիր 140 էջ, քսաներկու գլուխներով:*

Ինչպէս պիտի նկատեն գրականօրէն նոյնիսկ անզէն աչքերը, պատմելու եւ նկարագրելու ստոյգ շնորհներ մատնող Չէքիճեանի արձակը կը սկսի ու կը զարգանայ իրարու հակադիր երկու բեւեռներուն միջեւ, Միջին Արեւելքի եւ Արեւմուտքի գօտիներուն, որսալով երկու այդ աշխարհներուն անդրադարձները իրենց մորթին ու հոգիներուն կրող հերոսներուն բնաւորութեան գիծերը, վերապահութեան սարսուռներն ու յանդգնութեան կայծերը:

Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմին հետեւանքով տարտղնուած տիպարներ են վիպակին թէ՛ հերոսը եւ թէ՛ հերոսուհին, համալսարանաւարտ՝ երկուքն ալ ու, ինչպէս ըսել ուզուեցաւ, երկուութիւններով ալեկոծ, թէ վայրի մը մէջ Ֆիզիքապէս տեղատրուելու եւ թէ սիրային ապրումներու առումով:

Վստահաբար ընթերցողը հետաքրքրութեամբ պիտի հետեւի այս անձրեւին, *որ ամառնային ըլլալու յաւելուածական երանգ մըն ալ ունի...*

Մենք պարզապէս կ'ուզէինք յայտնել մեր ուրախութիւնը, այն ուրախութիւնը, որ արեւմտեան ծուլարաններուն մէջ դեռեւս ունինք երիտասարդներ, որոնք իրենց դէմ ցցուած նիւթական ու մտայնութեան բարդութիւնները յաղթահարելու անոդոք ստիպումներուն կը մերժեն զոհ երթալ, ամէնուն պէս ըլլալու դիւրին փորձութիւններէն չեն կաշառուիր, այլ իրենք գիրենք ըլլալու ու մնալու կամք մը կը յայտնաբերեն, այնքան, որ յանձն կ'առնեն երկարաշունչ գրութիւններ երկնելու լուծի մը հակ մտնել:

Սուրէն Չէքիճեանի պարագան...

digitised by A.R.A.R.@

Ս. Չէրիճեան

ԱՄԱՌՆԱՅԻՆ ԱՆՁՐԵՒ...

-1-

Արմուկները պզտիկ պատուհանին կոթնցուցած գուրս կը նայէր, այդ դիրքը անոր մարմնին կորութիւնը աւելի ցցուն կը գարձնէր: Մօսեցայ եւ գրկեցի զինք: Ձայն չհանեց: Ափիթէն օգտուելով մատներս իրարու ագուցեցի եւ առատ մազերուն մէջէն պզտիկ բացուածք մը գտնելով վիզը համբուրեցի: Սիրտս ուժգին կը բաբախէր:

Պատուհանէն դուրս ամառնային յետմիջօրէն ողողուած էր արեւի վերջին շողերով, փողոցին ծայրի մնթրոյի կայանէն փողկապով եւ գործի պայուսակներով մարդիկ, անխուսափելի օրաթերթը իրենց թեւին տակ, եւ նոյն տիպի հագուածքով կիներ, ապահովագրական կամ առեւտրական ընկերութիւններու պաշտօնեաներ՝ տեղացիի յատուկ անթափանց եւ անթափանցելի իրենց նայուածքները միշտ յաջողելով հեռու պահել ուրիշներէ, գրասենեակ աշխատողներու յատուկ ձանձրացած, յոգնած դէմքերով տուն կը վերադառնային, ոմանք գնում բրած էին, ուտելիքի գանագան վաճառատուներու կնիքներով տոպրակները խայտաբղէտ գոյներով՝ իրենց պահպանողական մութ հագուստներուն կը հակադրուէին:

Մազերուն բոյրը ոունգերս լեցուց, մտածումներս ակրնթարթի մը մէջ վերադարձան, պատուհանը շրջանակեց գուրսի տեսարանը, քամերայի խագի մը պէս կիզակէտը փոխուեցաւ, գուրսինները պզտիկցան, անհատները խորհրդանշաններ դարձան: Գրկած կնոջս իգութիւնը հեշտանքով լեցուց զիս:

Այս վայրկեանիս կը վախնայի որեւէ բան ընելու, որպէսզի չահուած գնտին չկորսնցնեմ: Բաւական մնացինք այդպէս: Քիչ մը հանգարտեցայ եւ աւելի մեղմօրէն գրկեցի զինք:

Միտ եւ առատ մազեր ունէր, աչքեր՝ որոնց խորութեանը մէջ նայելու անխոհեմութիւնը ունեցած էի, որոնք զարերէն փոխանցուած մեր ցեղին անվերծանելի զգայնութիւնները կը ցոլացնէին, հասուն շրթունքներ՝ վարդի կոկոնի մը նման խոստումնալից, որոնք յաճախ կը բացուէին ժպիտով մը, որուն մէջ սակայն թախիծը բացակայ չէր, բարձր այտոսկրները դէմքին ազնուական կերպարանք մը կու տային:

Ամուր, մատ, բայց բարեձեւ մարմին մը, որ միայն արեւելքցի կիները կ'ունենան, ուսերուն վրայ արեւէն պզտիկ

digitised by A.R.A.R.@

ցաներ թափուած էին, սակայն մարմնին մնացեալ մասը անաղարտ ճերմակ էր: Երկար վիրը կարծես խոցելի կը դարձնէր զինք: Միծերը կնոջական գնդաձեւ ծիծեր չէին, այլ նուրբ, կոնաձեւ՝ սիրուհիի ծիծեր, որոնց վարդագոյն խոշոր պտուկներէն կեանքին համբ կարելի էր ծծել:

Պորար, որուն վրայ հիմա ձեռքերս կը հանգչէին, փորին կլորութիւնը հմայիչ կերպով կը լրացնէր, փորին ողորկ կակուղութիւնը եւ պորտին ամուր փոսուիթիւնը բնութեան փոքր հրաշալիքներէն են:

Ձեռքերս կամաց-կամաց սահեցուցի մէջքին եւ յետոյ կոնքերուն վրայ. բարակ հագուստին մէջէն կը դդայի մորթին սահունութիւնը:

Դէմքս առատ մազերուն մէջ՝ կ'երեւակայէի փորին կլորութեան եւ սրունքներուն միջեւ դտնուող նռանկիւնին մասին, որուն գանգուր, առատ, մետաքսեայ մազերուն մթութիւնը մերկութիւնը կը բաղմապատկէր:

Իր կրաւորական կեցուածքէն քաջալերուած՝ մազերը մէկ կողմ քաշեցի եւ այտոր համբուրեցի ու ականջին բլթակը շրթունքներուս միջեւ առի: Գլխու շարժումով մը ականջը ազատեց:

Մէջքէն բռնած զինք մեղմօրէն քաշեցի պատուհանէն: Գնաց եւ բազմոցին վրայ նստեցաւ: Իր առջեւը ծունկի եկայ եւ գլուխս ծունկերուն վրայ դրի: Սկսաւ գլուխս շոյել՝ մտացիր: Հագուստին բարակ կտորը քիչ մը վեր քաշելով ազդրերը համբուրեցի: Երբ որեւէ առարկութիւն չըրաւ՝ զարմացած վեր նայեցայ, գլուխս իր ձեռքերէն դուրս հանելով: Այս շարժումէն ան սթափած ինծի նայեցաւ մտածումին թելը կտրած, կարծես նոր կը նկատէր, ինչ որ կը պատահէր:

– Ի՞նչ ունիս,– հարցուցի:

Չպատասխանեց: Դէմքը խոր տխրութիւնով համակուած էր:

– Նեղացուցի՞ քեզ:

– Ոչ:

– Հապա ինչո՞ւ այսքան տխուր ես:

Դէմքը միւս կողմ դարձուց, ձեռքերը գրկին մէջ անհանդարտ շարժումներ ըրին, յետոյ մատները իրարու մէջ անցընելով ձեռքերը այնքան սեղմեց, որ յօդերը ճերմկցան: Տեղէս կայ եւ քովը նստեցայ:

Ակ թեւովս գրկեցի ուսերը եւ զինքը դէպի ինծի քաշեցի, դլուխը կուրծքիս դրի, փղձկեցաւ, սկսաւ առանց ձայնի լալ: Ուսերը կը ցնցուէին եւ շունչը կը կտրուէր:

– Լաւ մը լաց, որ հանդարտիս,– ըսի,– մի դսպեր ինքզինքդ, լաւ չէ, անհանգիստ կ'ըլլաս...

– Չէի ուզեր, որ գիս այս վիճակին մէջ տեսնես,– ըսաւ հեծկլտալով, եւ սկսաւ բարձրաձայն լալ: Ուսերը շփեցի, սե-

digitised by A.R.A.R.@

դանին վրայէն քլինէքս մը տուի: Քիչ յետոյ բաւական հանդարտեցաւ: Ատենը մէյ մը, ուսերը կը ցնցուէին, շունչը կտոր-կտոր դուրս կու գար, յետոյ երկար շունչ մը առաւ եւ դանդաղ արտաշնչեց: Այս պոռթկումէն ապշահար՝ նստած էի անշարժ, թանկագին բեռ մը գրկած մէկու մը պէս:

– Նամակ առի,– բսաւ վարանոտ:

– Այո,– ըսի,– քաջալերական:

– Եւ պիտի չգայ,– բսաւ ու նորէն փղձկեցաւ:

– Ի՞նչ ըսել է նա պիտի չդայ, կ'ուզէ որ դո՞ւն Հոն երթաս:

– Ոչ:

– Հապա՞:

– Վերջացած է ամէն ինչ...

– Ե՞րբ պաաահեցաւ ասիկա:

– Քիչ մը առաջ վար իջայ նամակատուփը ստուգելու,– նամակ եկած էր...

Պէյրութի քաղաքացիական պաաերազմէն փախած էին չորս տարի առաջ, եղբայրս Հեռաձայնի թիւս տուած էր իրենց, որ ինծի հետ կապ պահեն երբ Թորոնթօ հասնին: Շուտով բարեկամացած էինք: Կը սիրեմ պէյրութցիներուն յաւատեսութիւնը, իրենց մէջ պղպջացող անսպառ կեանքը: Երկուքն ալ համալսարան աւարտած էին, սակայն Կարոն այստեղ ուշխատելու համար պէտք է տեղական քննութիւն մը անցընէր կամ ուսումը շարունակէր, ատոր համար որոշած էին, որ Աննան աշխատի եւ Կարոն Թորոնթոյի համալսարանին մէջ շարունակէ ուսումը եւ մասնագիտանայ: Սակայն մինչեւ իրենց հաստատուիլը եւ Կարոյին համալսարան ընդունուիլը երկու տարի անցեր էր:

Ժամանակը արագ կ'անցնի, երբ կը ճդնիս ծայրը ծայրին հասցնել, ալքդ գոցէ-բաց, արդէն ամսագլուխ է՝ վարձք, վիզայի եւ պէնպինի քարթերուն ամսավճարները, ամէն ամիս յաւելեալ հեռաձայնի ծախսեր, Պէյրութ եւ աշխարհի զանազան կողմերը ցանուցիր եղած իրենց ընկերներուն կամ ընտանիքի անդամներուն հետ կապ պահելու համար:

Աննան ակռաները սեղմած կ'աշխատէր:

Չորս տարի այս սպառողական երկրին մէջ ապրիլ առանց ինքզինքիդ համար բան մը գնելու, առանց օգտագործութեան երթալու, կամքի մեծ ուժ կը պահանջէ: Աննան ո՛չ միայն այդ ըրած էր անտրտունջ, այլեւ միշտ քաջալերած էր Կարոն, գայն ապագայի մասին խանդավառելով:

Հիմա Կարոն կ'աշխատէր ամերիկեան մեծ ընկերութեան մը մէջ, որ զինք մէկ շաբթուան համար Ամերիկայի Փրցպրկ քաղաքը ուղարկած էր, ընկերութեան կեդրոնը: Այնտեղի գործը երկարաձգուած էր ամսէ ամիս, արդէն չորս ամիս է, որ հոն էր եւ հիմա որոշած էր հոն մնալ:

– Ի՞նչ կը մտածես ընել:

digitised by A.R.A.R.@

– Չեմ գիտեր:

– Կ'ուզե՞ս քովը երթալ:

– Ոչ:

– Հեռաձայնեցի՞ր իրեն:

– Ոչ տակաւին: Հիմա դեռ գործատեղին կ'ըլլայ:

– Պիտի խօսի՞ս:

– Ի՞նչ կրնամ ըսել իրեն, ապաշեմ, որ ե՞տ գայ, անկարելի է: Անակնկալ չէր ամենայնդէպս, գրեթէ տարի մըն է, որ Կարոն փոխուած էր: Գործ գտնելու մտահոգութիւնը պատրուակ բռնեցի, բայց ինքզինքս կը խաբէի: Բան մը փոխուած էր:

– Թերեւս իրական պատճառը այդ էր:

– Ոչ:

– Ինչպէ՞ս կրնաս այդքան վստահ ըլլալ:

– Երկար ժամանակ է, որ...

– Այո...

– Շատ դժուար է այդ մասին խօսիլ...

– Ձեր յարաբերութեա՞ն:

Դառնօրէն ժպտեցաւ.

– Յարաբերութիւն չէր մնացած արդէն...

– Ի՞նչ...

– Լսեցիր ըսածս:

– Կը ներես, անակնկալի եկայ, բառը բերնէս փախաւ:

– Սկիզբը յոգնած է կ'ըսէի, այսպէս չի մնար կ'ըսէի, օրերը կ'անցնին եւ ինքզինքդ կատարուած իրողութեան առջեւ կը գտնես:

– Ճիշդ ես, երբեմն չես կրնար դիտնալ, թէ յարաբերութիւնը երբ կը սկսի խզուիլ: Բայց երբ դգաս՝ արդէն ըլլալիքը եղած է:

– Թերեւս այսպէս աւելի լաւ է, մաքուր, կարուկ: Որքան աւելի դժուար պիտի ըլլար, եթէ ինք Հոս ըլլար եւ այսօր մեր վերջին օրը ըլլար:

– Բայց շատ անգամ բացատրուելով կարելի է վերսկսիլ:

– Չեմ կարծեր: Զգացումը կայ կամ չկայ: Այդքան պարզ է ատկէ անդին որեւէ բանակցութիւն նախթէն կը շեղի, հեռացողը եթէ մնայ՝ պիտի մնայ, որովհետեւ ուրիշ բաներ արդելք պիտի ըլլան իր մեկնումին, օրինակի համար, խղճի խայթ, պարտաւորութեան դգացում, ասոնցմէ ոչ մէկը բնդունելի է: Ես այդ պայմաններուն տակ չեմ կրնար ապրիլ:

– Վերջաւորութեան այս մէկը ամենաճիշդ մօտեցումն է: Կը յիշեմ առաջին կինը, որ դիս ձգեց: Ամիսներով եռեւէն ինկայ, ինչ՞ը փորձեցի, սակայն ճիգերէս իւրաքանչիւրը կարծես աւելի կը կարծրացնէր իր դիրքը, աւելի անողոք կը դառնար ինք: Անկէ յետոյ կրկին նոյն փորձառութենէն անցնելով տեսայ, որ եթէ նուաստացնելով արժանապատուութիւնդ կորսընցնես, համբիդ մեծ մասը կը կորսուի, անկէ անդին աւա-

digitised by A.R.A.R.@

զախրում մրն է, որմէ ազատելու ամէն ճիգ աւելի կը թաղէ քեզ: Շարլ Ազնաւուրը երգ մը ունի, ուր մօտաւորապէս այսպէս կ'ըսէ, «Պէտք է գիտնալ սեղանէն հեռանալ, երբ որ սէրը լաւ չիրամցուի»:

– Երկար ատեն ամուրի մնալը այնքան ալ դիւրին չէ, Հրա՞ն, ես կը կարծէի, որ աղջիկներուն այդքան կարեւորութիւն չես տար:

– Ես երբեք մէկ գիշերուան Համար աղջիկ մը տուն չեմ տարած, պէտք է ճանչնամ. զինք, խօսակցիմ. Հետը, պէտք է Համակրիմ. իրեն, վերջ ի վերջոյ կեանքը անկոգինին մէջ չէ, որ կ'անցնի, առաւօտեան անգութ լոյսին տակ ալքոլին ստեղծած վարդագոյն տեսիլները կը չքանան: Որպէսզի առաւօտը գեղեցիկ ըլլայ, պէտք է քու զգացումներդ ալ քովդ պառկած աղջկան մասին գեղեցիկ ըլլան:

– Բանաստեղծութիւն...

– Գիտես, որ խօսիլ շատ կը սիրեմ, մէյ մը, որ լեզուս բացուի՝ Աստուած սգնէ:

Տեղէն ելաւ, սենեակին մէջ քանի մը անգամ. գնացեկաւ, տխրութիւնը նորէն Համակեց զինք, դիմացի բազկաթոռին մէջ ինկաւ եւ ձեռքերով երեսը ծածկեց:

– Եկուր, երթանք տեղ մը բան մը ուտենք...

– Ախորժակ չունիմ:

– Ամիլք մը տո կամ. սուրճ մը խմէ:

– Չէ, տեղ մը չեմ. ուզեր երթալ:

– Նայէ, երթանք, եթէ գէշ գգաս, անմիջապէս կը վերադառնանք, հայտէ, *փոփոխութեանն պէտք ունիս...*

– Կը խոստանա՞ս, որ եթէ չուզեմ. մնալ՝ պիտի ելլես:

– Այո, մի մտահոգուիր:

Ներս գնաց պատրաստուելու:

Բաղմոցին վրայ նստեցայ, սենեակին կահ-կարասին, մանր-մունր իրերը, որքան զգուշութեամբ եւ դժուարութեամբ գնուած էին, ամէն մէկուն Համար ժամանակ յատկացուած էր, ուրիշ բաներ զոհուած էին, բոլորը միասին կեանք մը կը ներկայացնէին, ապրելակերպ մը, որուն մէջ իմա-քուկդ չկար: Ամէն մէկ առարկայ պզտիկ յոյս մը կը ներկայացնէր, ապագայի Հանդէպ Հաւատք մը:

Վերադարձաւ բաւական փոխուած, բնականէն շատ աւելի շպարուած, որ աւելի խորացուցած էր իր խորունկ աչքերը:

– Փորձառական թատրոնի թիփերուն կը նմանիս կոր:

– Ուրեմն կը Հանես այս նմանութիւնները...

– Իշիմիզ նէ, ակա՛...

– Մարդու մտքէ չ'անցնիր, որ դուն կրնաս այդպէս բան մը ըսել...

– Ինչո՞ւ:

digitised by A.R.A.R.@

– Այդ թիփը չես որովհետեւ, լուրջ կ'երեւիս, կը խօսիս, կը փիլիսոփայես եւ... յանկարծ սովորական մէկու մը պէս կը խօսիս...

– Ֆոլքլոր է, հարիւր տարի եւրոպական համալսարաններու մէջ Պուրճ Համմուտի ֆոլքլորը պիտի ուսումնասիրեն...

– Աստուած սիրես...

Դուրս ելանք, թէեւ տակաւին լոյս էր, բայց արեւը մարը մտեր էր: Պայուսակէն արեւու ակնոցը հանեց:

– Ի՞նչ է, կ'ամչնա՞ս կոր հետս տեսնուելէն, քիչ մը հեռուէն քայե՞ս:

– Չեմ ուզեր, որ յացած ըլլաս տեսնուի...: Ուֆ, պէ՛, դուն այ կատակ ընելու ատենը կը գտնես:

Թեւս, որ առած էր, ուժգին սեղմեց:

– Ախ, ա՛խ, պիտի մեռցնես գիս:

– Քեզի դաս թող ըլլայ, որ անգամ մըն ալ յուսախար կիներու հետ գործ չունենաս:

Քալելով հասանք Եորքվիլ, որ բացօթեայ սրճարաններով լեցուն փողոց մըն է, ամէնէն պարզ սրճարանը նստեցանք: Այս փողոցին մէջ քալողները եւ սրճարան նստողները ընդհանրապէս գիրար դիտելու համար եկած են, իսկ ինքնաշարժով անցնողներուն մեծ մասը «թուրիսթներ» են, արուարձաններէն եկած, որոնց համար քաղաքամէջի ժողովուրդը գրօսաշրջիկներու կը նմանի կարծես: Եորքվիլ փողոցը ժամանակին «Հիփփի»ներու կեդրոնն էր, սակայն քանի որ մեծ եռուզեռ ստեղծուեցաւ՝ կամաց-կամաց քաղաքին ամէնէն սուղ «պութիք»ները հոն հաստատուեցան, «Հիփփի»ները գուրս նետուեցան եւ Եորքվիլը դարձաւ քաղաքին ամէնէն սուղ շրջաններէն մէկը:

Ինծի համար գարեջուր ապսպրեցի, ինքն ալ գարեջուր ուզեց, թէեւ ըսաւ, թէ ընդհանրապէս գարեջուր չէր խմեր: Ոսկեգոյն հեղուկին մէջէն պղպջակները կը բարձրանային, խմելէս առաջ՝ երեսի փրփուրին վրայ աղ ցանեցի:

– Ինչո՞ւ աղ կը դնես:

– Չեմ գիտեր, գանատացիներէն սորված եմ, անոնք այդպէս կ'ընեն:

Ինքն ալ դրաւ, բաժակս բարձրացուցի.

– Կենացդ:

Խմեցինք, սկիպրը դէմքը ծամածնց, յետոյ՝

– Գէշ չէ, աղով համով է:

– Ես կը սիրեմ, ամենայնդէպս, գարեջուր շատ կը սիրեմ, աղով, առանց աղի, գանատական, գերմանական, անգլիական, նո՛յնիսկ ամերիկան:

Դառն ժպիտ մը, շատ արագ անցաւ դէմքին վրայէն:

– Ի՞նչ է, ի՞նչ անցաւ մաքէդ:

digitised by A.R.A.R.@

– Ինչո՞ւ կը հարցնես:

– Տարօրինակ ժպիտ մը անցաւ դէմքիդ վրայէն:

– Այքէգ բան չի փախիր, հա՜:

– Ըսէ՛:

– Տարիներէ ի վեր առաջին անգամն է, որ ուրիշ տղամարդու մը հետ դուրս ելած եմ, տարօրինակ է ինծի համար:

– Երբ որ մէկու մը հետ երկար ժամանակ ապրիս, կամաց-կամաց շրջադայութենէ դուրս կու գաս, նախկին գիացած տեգերդ կը մոռնաս, բարեկամներուդ թիւը երթալէն կը պակսի: Այդ է պատճառը, որ շատ մը դոյդեր միասին կը մնան, այլապէս պէտք է ամէն ինչ նորէն սկսիլ:

Երկրորդ բաժակիս հետ գալամարի ապսպրեցի, ծովային կենդանիէ մը պատրաստուած տապակուած օղակներ, այտուղի ճաշարաններուն մէջ միակ բանը, որ Արեւելքի մեր ադանդերները կը յիշեցնէ, գարեջուրին հետ լաւ կ'երթայ:

Սկսանք հատիկ-հատիկ ուտել:

– Դուն շատ գուբսը կը ճաշես, չէ՞:

– Ոչ, ընդհակառակը, գուբսը ճաշել չեմ սիրեր, մանաւանդ առանձին բնաւ չեմ սիրեր:

– Դուն քեզի համար ճաշ կը պատրաստե՞ս, առանձին մէկու մը համար դժուար չէ՞:

– Ընդհանրապէս դիւրին բաներ կը պատրաստեմ, հայկական ճաշեր այ կրնամ պատրաստել, երբոր սիրտս շատ ուզէ:

– Բնաւ չեմ մտածած առանձին ապրող մարդոց մասին, բաւական դժուար պէտք է ըլլայ:

– Ժամանակի ընթացքին կը վարժուիս,– ըսի,– թէեւ պէտք է ըսել, որ հոս գնում ընելը աւելի դիւրին է, միսերը արդէն կտրուած եւ փաթթուած են, խոշոր սուփրը մարքէթներէն ամէն ինչ կրնաս գնել, ուտելիքի տեսակները, հացի տեսակները, խոհանոցի պէտք եղած բաներ, լուացքի օճառ, եւայլն:

Կարծես իմ վրաս ունեցած տպաւորութիւնը փոփոխութիւն կրեց, անհոգ ամուրիի պատկերին ետեւի իրականութեան հետ դէմ-յանդիման գալով, թէեւ չեմ գիտեր ի՞նչ ուղղութեամբ, միայն գիտեմ, թէ տարբեր նայուածքով մը վերարժեւորեց գիս:

– Խօսքս այդ մասին չէր, առանձին ապրելու մասին էր, այսինքն՝ երբ ան մէջ ուրիշներ չկան:

– Այո, սկիզբը շատ դժուար է, վրաղ նեղութիւն կու գայ, բայց յետոյ կը վարժուիս եւ նոյնիսկ կը նախընտրես, որովհետեւ առանձնութիւնը իր առաւելութիւնները ունի:

– Ես այ հիմա պէտք է վարժուիմ առանձնութեան, չեմ կարծեր, որ կը գիմանամ:

– Ջորս ամիս է, որ արդէն առանձին ես:

– Ատիկա ժամանակաւոր էր, չէի գիտեր, որ այդպէս պիտի մնայ:

digitised by A.R.A.R.@

– Առանձին ապրելու համար ինքզինքդ գրաղեցնող մէկը պէտք է ըլլաս, դուն քու հետաքրքրութիւններդ ունենաս, եւ քեզ կը վստահեցնեմ, որ վերջը դուն չես ուզեր, որ քու ազատութիւնդ որեւէ ձեւով կաշկանդուի:

Գէմքին վրայէն սեւ ամպ մը անցաւ:

– Ելիր քալենք քիչ մը:

– Տուն երթանք...

– Քիչ մը քալենք, յետոյ տուն կ'երթանք:

– Սիրա չունիմ:

– Հայտէ՛ ելիր:

Ելանք, սկսանք քալել դէպի Պէյ փողոցը, որուն լուսաւոր «պութիք»ները իրենց անմերձենալի գիներով ուրիշ աշխարհի մը ապաւորութիւնը կը ձգէին: Պլուրի վրայ ճախ դարձանք եւ քալեցինք Պէյ եւ Եանկ փողոցներու միջեւ գանուող այն կարճ մասէն, որ ինծի Պէյրութի Համրա փողոցը կը յիշեցնէ: Այսպէս քալելով հասանք քաղաքին պորտը, Եանկի եւ Պլուրի քառուղին, այստեղ գինք քաշեցի դէպի Եանկ փողոցը, որ Հիւսիսէն Հարաւ քաղաքը երկուքի կը կիսէ, որ մինչեւ լճափ կ'իջնէ:

– Մարաթոնի՞ եկած ես, ի՞նչ է, այսքան տեղ արդէն քալեցինք, նա դառնալը կը մտածե՞ս կոր:

– Նայէ, հիմա պիտի երթաս այդ տաք յարկարաժնին մէջ ի՞նչ պիտի ընես, պիտի նստիս մտմտաս:

Լուռ սկսաւ քալել նայուածքը գետնին: Ձեռքս ուսին դրի թեթեւ, ընկերական ձեւով, կարծես գիտմամբ քայլերը իմ քայլերէս տարբեր կը պահէր՝ մեր քայուածքին անճարակ երեւոյթ մը տալով:

– Նայէ, քեզի քանի անգամ ըսի, որ տուն երթանք, դուն ըսիր, որ քալել կ'ուզես, գոնէ մարդու պէս քալէ:

– Ե՞ս ուզեցի քալել, ո՜ւֆ, պէ, Հետս մի իյնար, տրամադրութիւն չունիմ: Ի՞նչ ունի քալած ձեւս:

– Կշռոյթ չունի:

– Կարծես պարելու եկած ենք:

– Նայէ, այդ աղջիկը ինչ ազուոր կը քալէ կոր:

– Գնա՛ իրեն հետ քալէ:

Թեւս ուսէն վար առի, մէջքէն բռնեցի եւ ամուր սեղմեցի:

– Ո՞ւր կ'երթանք կոր:

– Լիճին եզերքը ազուոր տեղ մը գիտեմ, լուսնի լոյսը ջուրին վրայ շատ դեղեցիկ կը ցոլայ, շատ հաճելի է Հոն նստիլը:

– Խենթեցա՞ր, կէս ժամէն չենք Հասնիր Հոն: Նայէ, իրաւ չեմ կրնար, քալելու վիճակ չունիմ:

– Շատ լաւ, չենք երթար:

Ճիշդ այդ վայրկեանին թաքսի մը յանախորդ իջեցուց մեր մօտը, նշան ըրի, մօտեցաւ: Դուռը բացի, նստեցանք, տան Հասցէն տուի:

digitised by A.R.A.R.@

– Կրնայինք քալելով վերադառնալ:

– Առանց ուզելու քալելը պատիժ է:

– Կը ներես, բնաւ տրամադրութիւն չունիմ:

– Վնաս չունի, կը հասկնամ, ես միայն կը փորձէի կոր քու տրամադրութիւնդ փոխել:

– Շատ շնորհակալ եմ, իրաւ...: Եթէ այսօր դուն չըլլայիր, չեմ դիտեր ի՞նչ պիտի ընէի:

Թաքսին շէնքին առջեւ կեցաւ, վճարեցի դուրս եկանք: Սկսաւ քալել դէպի շէնքին մուտքը, դարձաւ.

– Ջե՞ս գար կոր:

– Նայէ, քաղաքավարութեան համար մի բսեր:

– Քաղաքավարութեան համար չէ, մինակ չեմ ուզեր մնալ:

Բանալիով շէնքին դուռը բացաւ: Վերելակին առջեւ լուացքի կողով բռնած աղջիկ մը կը սպասէր, դղրդիւններով հասաւ յոգնած, հին վերելակը, երեքս մտանք ներս: Շէնքին մէջ այդ իրիկուն եփած բոլոր ճաշերուն հոտերը հաւաքուած էին վերելակին մէջ:

– Ճաշի հոտերէն անօթեցայ:

– Հիմա բան մը կը պատրաստեմ քեզի:

– Ջէ, չէ, կատակ կ'ընէի կոր:

Ներս մտանք, դացի պատշգամին դուռը բացի, դուրսը նստեցայ՝ ոտքերս բաղրիքին վրայ: Արեւը մարը մտած էր, բայց այս Հիւսիսային քաղաքին մէջ ուշ կը մթնար, երկինքին բաց կապոյտը սկսած էր մոխրագոյնի երթալ, ինքնաշարժները անընդհատ կը սուրային, կարծես ամէն մարդ աճապարանօք հասնելիք տեղ մը ունէր:

– Բան մը կ'ուզէի՞ր խմել, չեմ դիտեր ի՞նչ ունինք, շատոնց է, որ մէկը չէ եկած, եկուր վայրկեան մը նայէ:

– Գիտես, որ ինչ ալ ըլլայ կը խմեմ, ինչպէս որ Արմէնը կ'ըսէր՝ «Մենք նաւթից բացի, ամէն ինչ խմում ենք», կարեւոր չէ, եկուր նստէ:

– Վայրկեան մը կու գա՞ս, հանիս, ես ալ կ'ուզեմ բան մը խմել:

Հիւրասենեակի դրադարանին տակի պահարանին մէջ դանազան խմիչքներ կային, անոնց մէջ չիչ մը «Պէէք Թաուրը», գերմանական ճերմակ դինի:

– Ճերմակ դինի կը սիրե՞ս:

– Պաղ պէտք չէ՞ խմուի ատիկա:

– Հա, սառին տեղը եթէ դնես, աւելի շուտ կը պաղի:

Դուրս ելայ նորէն տեղս գրաւեցի, սիկարէթ մը վառեցի: Քանի մը վայրկեան յետոյ եկաւ մոխրաման մը ձեռքը:

– Ինծի ալ հատ մը կու տա՞ս:

Տուի եւ վառեցի:

– Ինչ ադուոր գով է այստեղ:

digitised by A.R.A.R.@

Ներս մտայ, ձայնասփիւռը բացի, դասական երաժշտութիւն նուագող կայան մը ընտրեցի, քանի որ սովորական կայաններուն անընդհատ կրկնուող «քամրըշրյ»ները չեմ սիրեր, լոյսերը մարեցի եւ պատշգամ վերադարձայ:

Լուռ ծխեցինք: Մեծ քաղաքին իրիկնային աղմուկը, որ կարծես չնչառութեան ձայնն էր առասպելական էակի մը, մեզ կը հիպնոսացնէր իր կշռոյթով, մինչ երթեւեկութեան լոյսերը իրենց անխախտ հերթականութեամբ կը փոխուէին: Կը մտածէի մեր հոս բլլալուն մասին, այսինքն՝ Հայերու Թորոնթօ գալուն մասին, ընաւ երկիր ունեցած չբլլալու մասին: Մեր ծնողավայրերը մեր հայրենիքը չեն եղած, հիմա հոս ենք, չենք գիտեր մինչեւ երբ, ամէն տեղ արմատ կը նետենք, աւազի մէջ, առտու մը կ'արթննանք, որ աւազը մեր տակէն սահեր է եւ արմատները օդին մէջն են: Որեւէ հայրենիք չունենալը քաղաքական հարց մը չէ, այլ՝ յինկիութեան հարց մրն է, պատկանելիութեան հարց է: Առօրեայ պայքարի հարց է:

– Գինին պաղեցա՞ւ կ'ըսես:

– Կրնայ բլլալ, մէյ մը նայիմ:

Գինին բաւական պաղած չէր, շիշը քանի մը անգամ դարձուցի կուտակուած սառցալուլաներուն վրայ, որ գանէ ապակին պագի. երկու գինիի գաւաթ, գինին եւ խցահանը պզտիկ ափսէի մը վրայ դրի. անձեռոց մը թեւիս՝ վերադարձայ իր մօտ, սպասեակի չափազանցուած ծեքծեքումով մը մոտեցայ իրեն, ափսէն տեղաւորեցի սեղանին վրայ, շիշը բացի, իր գաւաթին մէջ քիչ մը լեցուցի եւ սպասեցի: Շուարած վեր նայեցաւ՝ իր մտածումներուն թելը կտրած, յետոյ համտեսեց, քիթը սոթտեց, կարծես գինին խմուած բլլար, յետոյ նշան ըրաւ, որ լեցնեմ:

– Կենացդ:

– Կենացդ:

Խմեցինք: Ձայնասփիւռէն դասական երաժշտութիւնը վերջացաւ, սկսաւ ճազի յայտագիր մը, բախտէս ճան Քոլթրէյնին ժայթքող սաքսոֆոնը՝ անզուգական Մոք Քոյ Թայնրրի ընկերակցութեամբ:

– Ճազը միակ երաժշտութիւնն է, որուն կշռոյթը կը յարմարի այստեղի կեանքին, հոգիդ կը լեցնէ: Ինչ որ է, յամենայնդէպս, ես հայկական երաժշտութիւն չեմ սիրեր, ոգբ ու կոծ, առանց պոռթկումի, մա'նաւանդ տուստուկ բսուածը ծնկուդ փուշման կ'ընէ:

– Ընդհակառակը, ես հայկականը աւելի կը սիրեմ, շատ անուշ է ինծի համար:

– Պարզապէս քեզի ծանօթ բլլալուն համար, այլապէս իբր երաժշտութիւն ես բնաւ չեմ փնտռեր:

– Անոր համար օտարացեր ես:

– Ես Պէյրութ եղած ատենս ալ հայերէն մտիկ չէի ըներ:

digitised by A.R.A.R.@

Մեկու անսովոր ըլլալուն՝ շատ արագ կը խմէր, առանց համ առնելու, դեղ խմելու պէս։ Գաւաթները նորէն լեցուցի։ Հով մը սկսաւ փչել, քանի մը վայրկեանէն երկինքը ամպերով ծածկուեցաւ։ Այս երկրին ուրիշ մէկ տարօրինակութիւնը, ամրան մէջտեղը յանկարծ որոտում, կայծակ եւ հեղեղի պէս անձրեւ մը կը թափի։ Հիմա այդ տեսարանը կը սարքուէր մեր առջեւ։

Ամպերը սկսան ծածկել երկինքը, ցած եւ մութ ամպեր էին։ Երկինքին հեռու մէկ անկիւնէն կայծակի կապոյտ լոյսը լուսաւորեց ամպերը, որոտումին դղրդիւնը լսուեցաւ, քանի մը վայրկեան վերջ կայծակը մեր դիմացն էր արդէն եւ անձրեւը սկսաւ, որոտումը այնքան զօրաւոր էր, որ ամբողջ շէնքը կը դղրդար։

– Ներս անցնի՞նք։

– Ոչ, քիչ մը նստինք այսպէս,– ըսաւ,– տրամադրութեանս շատ յարմար է։

Գաւաթը բարձրացուց, եւ խմեցինք։

Գաւաթները լեցուցի. անձրեւը սաստկացաւ, պուտչգամին վրան ծածկուած էր, բայց հովը խոշոր կաթիլները մեր վրայ կը փչէր, սկսանք թրջուիլ, անձրեւը սկսաւ գինիին խառնուիլ, փողոցին մէջ մարդիկ հովին դէմ ծռած կը վազէին, ասֆալթը կը փայլէր ինքնաշարժներուն լոյսերէն։ Արեւէն տաքցած պեթոնը կը ծծէր ջուրը։ Ոնաւ պեթոնին հոտը պզտիկութենէս սիրած եմ։

Այս թոհուբոհին մէջ բաժակ բարձրացուցինք, իրարու զարկինք եւ խմեցինք։ Հիմա արդէն լրջօրէն կը թրջուէինք։ Իրարու նայեցանք եւ խնդացինք։ Մազերէն խոպոպներ երեսին փակած էին, կարծես բաղնիքէն նոր ելած էր, ամէն կայծակի երեսը կը լուսաւորուէր եւ քանի մը ակնթարթ այդ պատկերը կը մնար աչքիս ցանցենիին վրայ, հրաշալի էֆէքթ էր։ Ոչոր կաթիլները տեղի տուին բարակ մաղուող անձրեւի մը, որոտումին ձայնը սկսաւ հեռանալ։ Հիմա խխում եղած էինք, թաց հագուստները շատ անհաճոյ էին, ելանք՝ ներս գացինք։ Ինծի անձեռոց մը եւ կարճ տաբատ մը տուաւ, ինք ննջարան մտաւ։ Հանուեցայ, ինքզինքս լաւ մը չորցուցի, տաբատս հագուեցայ, թաց հագուստներս ճաշարանի աթոռներուն վրայ տարածեցի, բազմոցին վրայ երկնցայ։

Քիչ ետք եկաւ, մեծ մամայի երկար գիշերանոց մը հագուած, այն տեսակը, որուն գոյնը գորշ կ'ըլլայ, մանր կապոյտ ծաղիկներով, վիզը դոց, յղութեան հագուստի պէս լայն ու անձեւ։ Դիմացի աթոռին վրայ նստելով սկսաւ մազերը սանտրել։

– Ինչ ադուոր երկնցեր ես։

– Դուն ալ նկուր երկնցիր։

digitised by A.R.A.R.@

– Բաղմոցին վրայ տնպ լացի իրեն Համար: Եկաւ ծայրը նստեցաւ: Խոզանակը ձեռքէն առի, դանդաղ, երկար սանտրեցի մազերը: Դիրքս շատ անյարմար էր, թեւերս սկսան ցաւիլ:

– Եթէ գետինը նստիս, աւելի դիւրին կ'ըլլայ:

Նստեցաւ, պառկած տեղէս նկայ նստեցայ, ծունկերուս միջեւ տոի գինքը եւ շարունակեցի սանարել:

– Գանատացիները կ'ըսեն, որ պէտք է Հարիւր անգամ սանտրես, որպէսզի մազերդ բնական ձեւով չորնան, այն ատեն խոզանակին չփումէն մազերուդ բնական իւղերը դուրս կու գան եւ աւելի կը փայլի:

– Իրա՞ւ:

Մազերը լաւ մը սանարեցի, մինչեւ որ չորցան եւ խորունկ փայլք առին: Գլուխը թեքեցի եւ այտը Համբուրեցի, յետոյ՝ շրթունքները: Բան չըսաւ, բայց շրթունքները գոց մնացին: Սահեցայ քովը, գրկեցի գինք, կնակը չոյեցի, գարմացայ, որ կրծկալ չունէր:

– Ներս երբ որ գացիր, հագուստներդ չփոխեցի՞ր:

– Փոխեցի:

– Հապա ինչո՞ւ կրծկալը մոռցած ես:

– Խենթ բաներ մի խօսիր:

Եկայ տաբատիս գրպանէն սիկարէթի տուփը ասի, Հատ մը վառեցի:

– Կ'ուզե՞ս:

– Ոչ:

Մխպաման մը զտայ, գետինը երկնցայ, գլուխս գիրկը դրի:

– Բերնիդ Համր գիտես, Հա՜:

Ասիկա ամէնէն Հաճելի ժամանակն է, երբ տակաւին խօսքեր չեն խօսուած, խոստումներ չեն տրուած, երբ տակաւին ինքզինքդ կը խաբես, որ դեռ բան մը չէ եղած եւ կրնաս Հեռանալ: Կնոջ մը մօտենալու, գինքը գրաւելու, կամաց-կամաց Հետը ընտելանալու գործողութիւնը աշխարհի ամէնէն Հետաքրքրական բանն է: Երբ տակաւին իրեն չես պատկանիր, օտարական մը կը Հաշուես, երկուքդ այլ լրիւ լարման մէջ, մէկը միւսին ամէն մէկ շարժումը, ձայնին ամէնէն նուրբ փոփոխութիւնը կը զգայ: Բնազդները արթուն են աւելի քան երբեք, իրենց ամէնէն վայրի եւ գեղեցիկ վիճակն է:

Սիկարէթը բերնէս առաւ եւ խորունկ քաշեց, յետոյ զգուշութեամբ ետ տեղաւորեց: Ձեռքը բռնեցի եւ կուրծքիս վրայ դրի, պուխս լաւ մը տեղաւորեցի գիրկին մէջ:

– Ի՞նչ է, լաւ մը տեղաւորուեցար, քնանալու մի՞տք ունիս:

– Մմմ... մմմմ...

Ձեռքս ձեռքին վրայ դրի եւ իր ձեռքով սկսայ կուրծքս շոյել, թեւերս պարզեցի եւ ամբողջ մարմինս պրկեցի, յետոյ թուլցուցի եւ շարունակեցի ծխել: Ինք տակաւին լարուած էր: Արուի մը այդքան մօտ ըլլալը կը խռովէր գինք: Իմ ամբողջ

digitised by A.R.A.R.@

մարմինս կ'այրէր իր ազդրերուն ու գոգին հպումէն, բայց կը փորձէի Հանդարտ մնալ:

Կողքիս վրայ դարձայ, դէմքս դէպի սրունքները, գիշերանոցին քղանցքը վեր քաշեցի: Մերկ սրունքները կը խենթեցնէին զիս:

Թաց համբոյրներով սկսայ համբուրել սրունքները, ազդրերը, փոթ-փոթ եղած գիշերանոցն ալ առնն-առնն: Գլուխս վերցուցի եւ ազդրերուն մերկ մասին վրայ դրի, փափուկ, ողորկ մորթը ափերովս շոյեցի:

– Կը ներես, որ սխալ ծայրէն սկսայ, բայց չէի կրնար դիմանալ այլեւս:

– Կը կարծես, որ ինծի համար դիւրի՞ն է, փոյտէ չեմ չինուած, գիտե՞ս:

Նոր խանդաղատանքով մը լեցուած՝ երեսները եւ աչքերը համբուրեցի, մեղմօրէն դինքը պառկեցուցի գորգին վրայ, քովը երկնցայ, կողքին վրայ դարձուցի դինք եւ գլուխը կուրծքիս դրի, ազատ ձեռքովս մարմնին կորութիւնները շոյելով: Հրաշալի էր կնոջ մօտիկութիւնը: Իր արեւելեան ամչկոտութիւնը կը գրգռէր եւ նոյն ատեն կը լեցնէր Հոգիս, որովհետեւ գիտէի, թէ անկրկնելի վայրկեաններ կ'ապրէի:

Արեւմուտքցի կիներ մենք սորված ենք տենչալ ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս ուզած ենք ունենալ իրենց ինքնաշարժները եւ պատկերասփիւռները:

Սխալը անշուշտ մերն է, մենք է, որ ուզած ենք հաւատալ անկարելի կատարելութեան մը, մոռնալով մեր զգայական հարուստ աշխարհը, տարուած ենք մակերեսային գեղեցկութեամբ եւ գինովցած ենք երեւոյթին խոստումներով: Մենք է, որ արեւմուտքցին մեզմէ աւելի բարձր տեսած ենք, իրականութեան մէջ ան միայն աւելի լաւ կազմակերպուած է, բայց Հոգիով աւելի գեղնաքարշ է:

Առաստաղին վրայ ինքնաշարժներուն լոյսերը իրենց հովահարաձեւ ցոլացումները կը գծէին, մէկը միւսին նաեւէն տարբեր գծերով եւ ճերմակի տարբեր երանգներով, շատերը դանդաղ, վարանոտ, ուրիշները արագ՝ իրենց խրոպոտ ձայներով գիշերուան լռութիւնը պատռելով:

– Շատոնց է, որ այսպէս Հանդարտ չեմ զգացած:

– Երկար ատեն ջիգերուդ վրայ ըլլաս նէ՝ այդպէս կ'ըլլայ, կը յոգնին եւ երբոր պրկումը թուլնայ, թմրածի պէս կը զգաս: Յետոյ, մի մոռնար գինիին բարերար ազդեցութիւնը: Քնացիր քիչ մը:

– Ձե՞ս նեղուիր:

– Ընդհակառակը, բախտաւոր կը զգամ, որ հետս Հանգիստ կը զդաս:

digitised by A.R.A.R.@

Չեմ գիտեր, թէ ինք քնացա՞ւ: Երբ արթնցայ նրբանցքին լոյսը վառած էր եւ Հիւրասենեակը մեզմ լոյսով մը լուսաւորուած, կողքիս՝ արմուկին վրայ կոթնած՝ ինծի կը նայէր:

– Որքա՞ն ատեն քնացած էի:

– Չեմ գիտեր, բայց Հաճելի էր քնացած ատենդ քեզ դիտելը, տարբեր կ'երեւէիր:

Գաւաթ մը երկնցուց, սառով թէյ, ամրան ամէնէն Հաճելի խմիչքը: Նստեցանք քով քովի եւ խմեցինք:

Ելայ տեղէս, գաւաթը սեղանին վրայ դրի, լոյսը մարեցի, եկայ գինքը ուքի Հանեցի, ամբողջ մարմնով գրկեցի գինք եւ վեր բարձրացուցի, քանի մը անգամ դարձուցի յետոյ իրար գրկած օրօրուեցանք, գիշերանոցը վեր քաշեցի, կոնակը դարձուց ինծի եւ գիշերանոցը Հանեց...

– Դարձիր. Հոգիս, այդ գեղեցիկ երեսդ տեսնեմ:

– Կ'ամչնամ:

Ամչկոտութիւնը մոռցած՝ սկսաւ Հարուածներ տեղացնել, քանի որ լաւ կը պաշտպանուէի, սկսաւ կամթել դիս:

– Օֆէյ, օֆէյ կը յանձնուիմ, կը լաւէ: Բայց ուրիշ անգամ ուշադրութիւն ըրէ, շատ զգայուն մէկն եմ...

– Ներս երթանք քով քովի պառկինք,– ըսի:

Ննջասենեակին մէջ վարագոյրին ճեղքերէն պատին վրայ լոյսի շեղբեր կային միայն: Իրար գրկած պառկեցանք:

Արշալոյսին կապտաւուն լոյսը կը լուսաւորէր սենեակը, երբ արթնցայ, սենեակին առարկաները, Հայելին, արդուզարդի իրերը, քնացող կնոջ աչխարհն էին, ուր ես մուտք գործած էի: Գլուխը ինծի դարձուցած՝ Հանդարտ կը քնանար, սիրտս խանդաղատանքով լեցուեցաւ:

Թորոնթօ *(Շար. 1)*

ՍՈՒՐԷՆ ՉԷՔԻՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱՐՕՏ

Մորմոքող,
Թաւալող յիշողութիւն:
Կարօտ՝ մեծածաւալ...

Հոգիէս դուրս պայթող,
խորունկներու գաղտնիքը բռնկեցնող
շառաչուն ճշմարտութիւն:

Երակներս կը բանամ
ու
հողդ
կը խուժէ
մինչեւ
ներսերս...
տարանջատուած
կը հոսիմ
ջուրերուդ պաղը լզելով
ու
լեռներուդ պէս
կը սլանամ
հասնելու
անուրջներու խորհուրդին:

Անջրպետին պէս անսպառ՝
դուն թափանցիկ յորինուածք
աստուածներու,
գեղեցիկ համաստեղութիւն,
հաշիշահամ գինի արբեցողութեան
կը սեղմեմ քեզ:
Բջիջներուս ամբողջութեանը խառնած
խորհուրդիդ անմեկնելի տարփանքին
տարողութիւնը:
Կը սեղմեմ,
Կը սեղմեմ մարմնիս մէջ,
ու
կը զգամ քեզ
եւ
կ'ըլլամ քեզի համար,
Հայաստան...

ՍՈՆԻԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

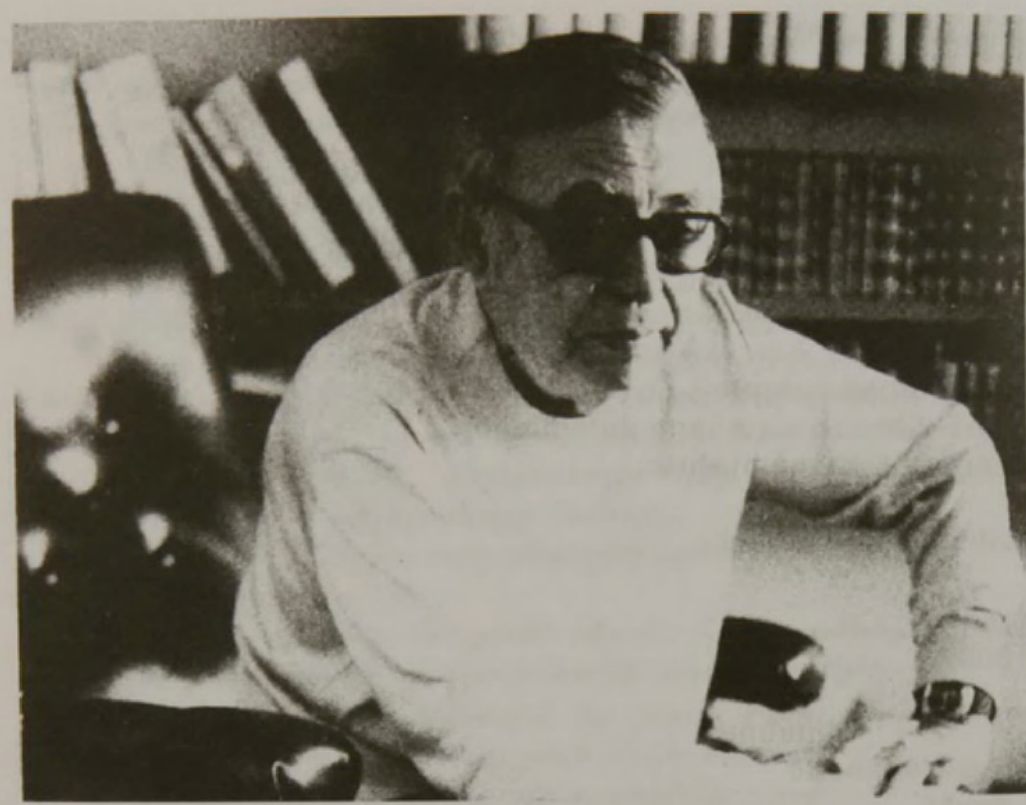

«Մակազին Լիթերէր»ի մեր հաւաքածոն դարձեալ աչքէ անցնելու ու կատարուած ընդգծումներէն ոմանք թարմացնելու ատեն քիչ մը երկար կանգ առինք նոյնպէս կարմիրով մատնանշուած Ժան-Փոլ Սարթրի «Դոնփակ» անուն թատերգութիւնը վերլուծող Միշէլ Իսաաշարոֆի գրութեան առջեւ, ապա, նոյն վերլուծման ազդեցութեան տակ կրկին անգամ կարդալով թատերգութիւնը, որոշեցինք հայացնելով ներկայացնել զայն «Բագին»ի ընթերցողին, իբրեւ իր այժմէութիւնը պահած գործ:

Թատերգութեան հայացումը կէսէն անդին անցած էր, երբ նոյն մթնոլորտին մէջ բացուած խօսակցութեան մը ընթացքին, խմբագրութիւնս այցելող պարսկահայ բարեկամ մը, Ալեք Թովմասեան, յայտնեց, թէ նոյն գործը հեղ մը թարգմանուած է Թեհրանի մէջ, արեւելահայերէն, Քնարիկ Աւագեանի կողմէ:

Դժուար եղաւ յայտնաբերել թարգմանութիւնը, բայց յայտնաբերուեցաւ ու արագ կատարուած բաղդատութեամբ մը պարզուեցաւ, որ չհաշուած լեզուամծաղութեանց տարբերութիւնները, որոշ մասեր բաց ձգուած են արեւելահայերէն տարբերակին մէջ: Հաշուի առած այդ երկու պատճառները, ընդհատուած հայացումը հասաւ իր լրումին:

«Դոնփակ»ը մէկ պատկերն է բռնակալներու եւ «անմեղ մեղաւորներ»ու բախումին, որ տեղի ունեցած է կէս դար ու քիչ մը աւելի ժամանակ առաջ, բայց կը պատկերացնէ բոլոր ժամանակներուն հակասութիւնները...

digitised by A.R.A.R.@

Ժան-Փոլ Սարթրը

ԴՌՆՓԱԿ

Առաջին Տեսիլ

Երկրորդ կայսրութեան ոճով հիւրասենեակ մը։
Բուխերիկին վրայ պրոնզէ թերապ մը։

ԿԱՐՍԷՆ (կը մտնէ եւ կը նայի շուրջը)։– *Ուրեմն ահաւասիկ։*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Ահաւասիկ։*
ԿԱՐՍԷՆ.– *Այդ այդպէս է...*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Այո։*
ԿԱՐՍԷՆ.– *Ես... ես կը խորհիմ, թէ ի վերջոյ մարդ կ'ընտելանայ կարասիներուն հետ։*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Կախում ունի անձերէն։*
ԿԱՐՍԷՆ.– *Բոլո՞ր սենեակները իրարու կը նմանին։*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Այդպէս կը թուի։ Մեր մօտ կու դան չիներ, հնգիկներ։ Անոնք ի՞նչ պիտի ընեն երկրորդ Կայսրութեան ոճով թիկնաթոռ մը։*
ԿԱՐՍԷՆ.– *Եւ ե՞ս, ինչ կ'ուզէք, որ ես ընեմ։ Գիտէ՞ք թէ ես ով եմ։ Պա՜հ։ Ասիկա ոչ մէկ կարեւորութիւն կը ներկայացնէ։ Ատկէ զատ, ես միշտ ապրած եմ իմ չսիրած առարկաներուս միջեւ եւ դատարկ կացութիւններու մէջ։ Ես կը պաշտեմ ասիկա։ Դատարկ կացութիւն մը Լուի-Ֆիլիպի ճաշասենեակին մէջ։ Ատիկա բան մը չ'ըսե՞ր ձեզի։*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Կը տեսնէք, Երկրորդ Կայսրութեան հիւրասենեակին մէջ այդ եւս գէշ չէ։*
ԿԱՐՍԷՆ.– *Դէ յաւ, յաւ, յաւ...* (Կը նայի շուրջը)։ *Ամէն պարագայի, չէի սպասեր... Կարծեմ տեղեակ էք, թէ ի՞նչ կը պատմեն Հոն։*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Ի՞նչ բանի մասին։*
ԿԱՐՍԷՆ.– *Դէ յաւ...* (տարտամ ու լայն շարժումով) *այս ամէնուն մասին։*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Ինչպէ՞ս կրնաս Հաւատալ այդ յիմարութիւններուն։ Մարդոց մասին, որոնք երբեք ոտք չեն դրած Հոս։ Որովհետեւ, ի վերջոյ եթէ Հոս եկած ըլլային...*
ԳԱՐՄԷՆ.– *Այո։*

Երկուքը միասին կը ծիծաղին։

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱՐՍԷՆ (յանկարծ լրջանալով).– *Ո՞ւր են ժողերը:*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Ի՞նչ:*
ԿԱՐՍԷՆ.– *Ջոդերը, չամփուրները, կաշիէ ժապարները:*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Ինդա՞լ կ'ուզես:*
ԿԱՐԱՆ (նայելով իրեն).– *Ոչ, ես խնդալ չէի ուզեր:* (Լռութիւն: Կը սկսի ֆալել): *Բնական է ո՛չ ապակի, ո՛չ պատու-հաններ: Դիւրաբեկ ոչինչ:* (Նրբին կոպտութեամբ մը): *Եւ ինչո՞ւ խլած են ակռայիս վրձիները:*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Ահաւասիկ: Ահաւասիկ մարդկային արժանա-ւորութիւնը, որ կը վերադառնայ ձեզի: Աքանչելի է:*
ԿԱՐՍԷՆ (ջղայնութեամբ զարնելով բազմոցի թեւին).– *Կը խնդրեմ, որ խնայէք ինծի ձեր ընտանութիւնը: Իմ դիրքէս ոչինչ կ'անդիտանամ, բայց չեմ հանդուրժեր, որ դուք...*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Դէ՛, զէ՛: Ներեցէք ինծի: Ինչ է ձեր պահանջը, բոլոր յանախորդները նոյն հարցումը կ'ուղղեն: Հազիւ ներս մտած, թէ՝ «Ո՞ւր են ժողերը»: Այդ վայրկեանին կը խոստովանիմ, որ անոնք իրենց արդուզարդին մասին չեն մտածեր: Ապա, ճիշդ այն պահուն, որ իրենք զիրենք զգան, կը հետաքրքրու-ին ակռայի վրձինով: Բայց, Աստուծո՛յ սիրոյն, մի՞թէ չէք կրնար անդրադառնալ: Որովհետեւ, ի վերջոյ, հարց կու տամ ձեզի, ինչո՞ւ վրձինել ակռաները:*
ԿԱՐԱՆ (հանդարտած).– *Այո, արդարեւ, ինչո՞ւ:* (Կը նայի շուր-ջը): *Եւ ինչո՞ւ կը նայէին Հայելիին: Մինչդեռ պրոն-զէ թերատիր, վաղ առաւօտեան...: Կ'երեւակայեմ, որ կան որոշ վայրկեաններ, երբ կը նայէի աչքե-րուս ամրողջ խորութեամբ: Ամրողջ աչք դարձած, չէ՞: Դե՛հ, դե՛հ, ծածկեցէք բան մը չկայ. բսի ձեզի, որ իմ դիրքէս ոչինչ կ'անդիտանամ: Կ'ուզէ՞ք, որ պատմեմ ձեզի, թէ ինչպէս տեղի ունեցաւ ատիկա: Տիպար մը, որ կ'ընկդմի, ինչահեղձ կ'ըլլայ, կը խրի ու կը խեղդուի, միայն ակնարկը ջուրէն դուրս կը մնայ եւ ի՞նչ կը տեսնէ: Պարպրտիէնի բրոնդ մը: Ինչ մղձաւանջ: Ուրեմն անկասկած արդիւնքին ձե-զի պատասխանել ինծի, չեմ պնդեր: Բայց յիշեցէք, որ չէք կրնար դիս յանկարծակիի բերել, չպարծե-նաք, որ դիս կրցած էք դարմացնել. ես ուզղակի կը նայիմ իրադրութեան:* (Կը վերսկսի ֆալել): *Ուրեմն, ո՛չ ակռայի վրձին: Ոչ ալ մահճակալ: Քանի որ, Հասկը-նալի է, երրեք քնանալ չկայ:*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Սուրբ Աստուածամայր:*
ԿԱՐՍԷՆ.– *Ես վստահ էի: Ինչո՞ւ քնանալ: Կը սկսիս յօրանջել: Կը զգաս, որ աչքերդ կը դոցուին, բայց ինչո՞ւ քնա-*

digitised by A.R.A.R.@

նայ: Կ'երկարիս տիւանին վրայ եւ ուր աչքերդ կը գոցուին, բայց ինչո՞ւ քնանայ: Կ'երկարիս տիւանին վրայ եւ քունը խոյս կու տայ: Պէտք է շփել աչքերը, ոտքի ելլել եւ արդէն ամէն ինչ կը վերսկսի...

ՍՊԱՍԱԻՈՐԸ.– Ինչ վիպականութիւն:

ԿԱՐՍԷՆ.– Էհէ՛: Ես չեմ պոռար, չեմ տրտնջար, բայց կ'ուզեմ ուղղակի նայիլ իրաղրուխեան աչքերուն: Ես չեմ ուզեր, որ մարդիկ կոնակէս ցատկեն վրաս, առանց ճանչնալու զանոնք: Վիպականութի՞ւն: Այդ կը նշանակէ, որ մարդիկ պէտք չեն զգար քնանալու: Ինչո՞ւ քնանայ, եթէ քուն չկայ: Բարի՛: Սպասեցէք: Ինչո՞ւ համար ցաւագին է այդ մէկը: Ինչո՞ւ անպայմանօրէն ցաւագին: Հասկնալի է: Ատիկա կեանքն է՝ առանց ընդմիջումի:

ՍՊԱՍԱԻՈՐԸ.– Ի՞նչ ընդմիջում:

ԿԱՐՍԷՆ (կասկածանքով).– Ի՞նչ ընդմիջում: Ինծի նայէ: Վատահ էի ատոր: Ահա թէ ինչով կը բացատրուի ձեր հայեացքին անասանելի ամբարտաւանութիւնը: Կ'երդնում, որ անոնք յապաւուած են:

ՍՊԱՍԱԻՈՐԸ.– Բայց ի՞նչ բանի մասին կը խօսիք:

ԿԱՐՍԷՆ.– Ձեր կոպերուն: Մենք կը կռուէինք մեր կոպերուն հետ: Այդ կը կոչուէր ակնթարթ: Պզտիկ սեւ փայլք մը, վարագոյր մը, որ կ'իջնէ ու կ'ելլէ. ընդմիջումը տեղի ունեցած է: Աչքը կը տամկանայ, աշխարհը կ'անէանայ: Ձէք կրնար պատկերացնել, թէ որքա՜ն թարմացնող է ատիկա: Մէկ ժամուան մէջ չորս հազար: Հոն գիշերները զգալի էին, կը քնանայի: Խաղաղօրէն: Իբրեւ հատուցում: Պարզ երազներ կը տեսնէի: Հոն կար մարգագետին մը...: Մարգագետին մը, միայն այդքան: Կ'երազէի, թէ հոն կը դրօսնէի: Ցերե՞կ է հիմա:

ՍՊԱՍԱԻՈՐԸ.– Կը տեսնէք, որ լամբերը կը վառին:

ԿԱՐՍԷՆ.– Այդարեւ: Այս է ձեր ցերեկը: Իսկ դո՞ւրսը:

ՍՊԱՍԱԻՈՐԸ (ապշահար).– Դո՞ւրսը:

ԿԱՐՍԷՆ.– Դուրսը: Այս պատերուն միւս կո՞ղմը:

ՍՊԱՍԱԻՈՐԸ.– Միջանցք մը կայ:

ԿԱՐՍԷՆ.– Եւ միջանցքէն անդի՞ն:

ՍՊԱՍԱԻՈՐԸ.– Կան ուրիշ սենեակներ, ուրիշ միջանցքներ եւ աստիճաններ:

ԿԱՐՍԷՆ.– Յետո՞յ:

ՍՊԱՍԱԻՈՐԸ.– Միայն այդքան:

ԿԱՐՍԷՆ.– Վստահաբար արձակուրդի օր մը ունիք դուք: Ո՞ւր կ'երթաք:

ՍՊԱՍԱԻՈՐԸ.– Երրորդ յարկ, Հօրեղբօրս մօտ, որ սպասաւորներուն պատասխանատուն է:

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱՐՍԷՆ.- Կ'ենթադրէի: Ո՞ւր է էլեկտրականութեան կոճակը:
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.- Չկայ:
ԿԱՐՍԷՆ.- Ուրեմն չե՞նք կրնար անջատել հոսանքը:
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.- Տնօրէնութիւնը կրնայ անջատել, բայց չեմ յիշեր, որ նման բան պատահած է այս յարկին վրայ: Մենք գազտնարէն կ'օգտագործենք էլեկտրականութիւնը:
ԿԱՐՍԷՆ.- Շատ լաւ: Ուրեմն պէտք է աչքերը բաց ապրիլ...
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ (հեգնական).- *Ապրի՛լ...*
ԿԱՐՍԷՆ.- Լաւ, պէտք չկայ բառախաղով քաշքշել գիս: Աչքերը բա՛ց: Ընդմի՛տ: Աչքերուս մէջ միչտ գերեկ է: Նոյնը գլխուս մէջ: (Պահ մը լռութիւն): *Եթէ այս պրոնգեայ իրը նետեմ լամբին վրայ, լոյսը կը մարի՞:*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.- Շատ ծանր է:
ԿԱՐՍԷՆ (կը քոնէ պրոնգէ իրը եւ կը փորձէ բարձրացնել զայն).- *Իրաւունք ունիք: Զափազանց ծանր է:*

Լռութիւն

ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.- Լաւ... Եթէ ինծի պէտք չունիք, մեկնիմ:
ԿԱՐՍԷՆ (զարմացած).- *Կը մեկնի՞ք: Յոռեսութիւն:* (Սպասաւորը կը հասնի դուռը): *Սպասեցէ՛ք:* (Սպասաւորը կը դառնայ իր կողմը): *Զանգի մը ձայնն է:* (Սպասաւորը հաստատական նշան մը կ'ընէ): *Կրնամ ձեզի զանդել, երբոր ուզեմ եւ դուք սաիպուա՞ծ էք գալ:*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.- Սկզբունքով՝ այո՛, բայց զանգակը վստահելի չէ: Կազմածին մէջ խանգարում մը կայ:

Կարսէնը կ'ուղղուի դէպի զանգը եւ կը սեղմէ կոնակը: Կը լսուի ձայնը:

ԿԱՐՍԷՆ.- Հիմա կ'աշխատի:
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ (զարմացած).- *Կ'աշխատի:* (Իր կարգին կը փորձէ սեղմել կոնակը): *Բայց մի՛ ոգեւորուիք, երկար չի շարունակուիր: Դէ՛, ձեր տրամադրութեան տակ եմ:*
ԿԱՐՍԷՆ (զայն կեցնելու մտքով՝ շարժում մը կ'ընէ).- *Ես...*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.- Ինչպէ՞ս:
ԿԱՐՍԷՆ.- Ոչ, ոչինչ: (Կ'ուղղուի դէպի բուխերիկը եւ կ'առնէ գիրքերու թերթերը անջատող գործիքը): *Ի՞նչ է սա իկա:*
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.- Ինչպէս կը տեսնէք՝ գիրքերու թերթերը անջատող պարզ գործիք մը:
ԿԱՐՍԷՆ.- Հոս գիրքեր կա՞ն:
ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.- Ոչ:
ԿԱՐՍԷՆ.- Ուրեմն ինչի կը ծառայէ անիկա: (Սպասաւորը ուսերը կը թօթուէ): *Լաւ, կրնաք մեկնիլ:*

Սպասաւորը դուրս կ'ելլէ:

digitised by A.R.A.R.@

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

ԿԱՐՍԷՆԸ, ԱՌԱՆՁԻՆ

Կ'երթայ դէպի պրոնզէ իրը եւ կը շոյէ գայն։ Կը նստի։ Կը կանգնի։ Կ'ուղղուի դէպի զանգը եւ կը սեղմէ կոճակը։ Զանգը չի հնչեր։ Կը փորձէ երկու-երեք անգամ, բայց ի զուր։ Ապա կ'ուղղուի դէպի դուռը եւ կը փորձէ բռնել գայն։ Դուռը չի բացուիր։ Կը կանչէ)։

ԿԱՐՍԷՆ. *– Կարսո՛ն, կարսո՛ն։*

Ոչ մէկ պատասխան։ Կը թակէ դուռը, կը թակէ՝ կանչելով սպասաւորին։ Ապա յանկարծ կը խաղաղի եւ կը նստի։ Այդ վայրկեանին դուռը կը բացուի եւ Ինէս կը մանէ ներս, ետեւէն՝ սպասաւորը։

ԵՐՐՈՐԴ ՏԵԱՐԱՆ

ԿԱՐՍԷՆԸ, ԻՆԷՍ, ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ

ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ (Կարսէնին)։– *Դուք զի՞ս կանչեցիք։* (Կարսէն կը պատրաստուի պատասխանել, բայց ակնարկ մը կը նետէ Ինէսին)։

ԿԱՐՍԷՆ. *– Ոչ։*

ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ (կը դառնայ Ինէսի կողմը)։– *Դուք ձեզ ձեր սան մէջ զգացէք, տիկին։* (Ինէսը լուռ է)։ *Եթէ Հարցում ունիք՝ կրնաք ուղղել ինծի։* (Ինէս լուռ է)։

ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ *(յուսաթեկ)։– Սովորաբար յաճախորդները կը սիրեն տեղեակ ըլլալ... Հակառակը չեմ պնդեր։ Մնաց որ, ակռայի վրձիներ, զանգակի եւ Պարպրտիէն պրոնզէ իրի մասին պարոնը տեղեակ է եւ ան կրնայ ինծի պէս պատասխանել ձեզի։*

Դուրս կ'ելլէ։ Լռութիւն։ Կարսէն չի նայիր Ինէսին։ Ինէս կը նայի շուրջը, ապա յանկարծօրէն կը դառնայ Կարսէնի կողմը։

ԻՆԷՍ. *– Ո՞ւր է Ֆլորանսը։* (Կարսէն կը լռէ)։ *Ձեզի կ'ըսեմ, թէ ո՞ւր է Ֆլորանսը։*

ԿԱՐՍԷՆ. *– Չեմ գիտեր։*

ԻՆԷՍ. *– Այդքա՞ն է միայն պատասխանդ։ Զարշարանքի բացակայութեան։ Դէ՛ լաւ, վրիպեցաւ։ Ֆլորանսը պրոտիկ ապուշ մըն էր եւ չեմ մեղքնար զինք։*

ԿԱՐՍԷՆ. *– Ներողութիւն, դուք ո՞վ կը կարծէք զիս։*

digitised by A.R.A.R.@

ԻՆԷՍ.- Ձե՞զ: Դուք դահիճն էք:

ԿԱՐՍԷՆ (կը ցնցուի եւ ապա կը սկսի ծիծաղիլ).- *Դահիճը, իսկապէ՞ս: Ներս մտաք, նայեցաք ինծի եւ մտածեցիք, որ այս կրնայ ըլլալ դահիճը: Ինչ արտառոց բան: Սպասաւորը յիմար է, ան նախօրօք պէտք է մեզ ներկայացնէր իրարու: Դահիճը: Ես Ժոզէֆ Կարսէնն եմ, հրատարակիչ եւ գլուխ: Ճշմարտութիւնը այն է, որ նոյն կարգին մէջ դասած են մեզ, Տիկին...*

ԻՆԷՍ (չոր).- *Ինէս Սէրրանս: Օրիորդ:*

ԿԱՐՍԷՆ.- Շատ լաւ: Սքանչելի: Դէ՛ լաւ, սառոյցը կոտրեցաւ: Ուրեմն դուք կը կարծէք, որ ես դահիճի կերպարանք ունիմ: Եւ մարդիկ ինչէ՞ն կը ճանչնան դահիճը, խնդրեմ բացատրեցէք:

ԻՆԷՍ.- Անոնց ապրած վախէն:

ԿԱՐՍԷՆ.- Վախէ՞ն: Շատ անտրամաբանական է: Վախ՝ որմէ՞: Իրենց զոհերէ՞ն:

ԻՆԷՍ.- Դէ գնա՛: Ես գիտեմ, թէ ինչ կ'ըսեմ: Ես ինքզինքս դիտած եմ Հայելիին մէջ:

ԿԱՐՍԷՆ.- Հայելիի՞ն մէջ: (Կը նայի շուրջը): *Ստրսափելի է: Վերցուցած-տարած են բոլոր այն բաները, որոնք կրնան Հայելիի մը նմանիլ:* (Դադար): *Ամէն պարագայի, կրնամ ձեզ վստահեցնել, որ ես վախ չունիմ: Ես թեթեւութեամբ չեմ առներ կացութիւնը եւ քաջածանօթ եմ անոր լրջութեան: Բայց վախ չունիմ:*

ԻՆԷՍ (ուսերը թօթուելով).- *Ատիկա ձեր գործն է: Պատահա՞ծ է ձեզի, որ մերթ դուրսը պտոյտի երթաք:*

ԿԱՐՍԷՆ.- Դուռը կղպուած է:

ԻՆԷՍ.- Աւելի գէշ:

ԿԱՐՍԷՆ.- Շատ լաւ կը հասկնամ, որ իմ ներկայութիւնս հաճելի է ձեզի համար: Անձնապէս պիտի նախընտրէի առանձին մնալ, անհրաժեշտ է, որ կեանքս կարգի դնեմ եւ պէտք ունիմ ամփոփուելու: Բայց վստահ եմ, որ մենք կրնանք իրարու յարմարիլ. ես չեմ խօսիր, բնաւ չեմ շարժիր եւ քիչ ձայն կը հանեմ: Միայն եթէ թոյլ տաք խորհուրդ մը տամ,- իրարու հանդէպ ծայրագոյն չափով մը քաղաքավար ըլլանք: Ատիկա կ'ըլլայ մեր լաւագոյն պաշտպանութիւնը:

ԻՆԷՍ.- Ես քաղաքավար չեմ:

ԿԱՐՍԷՆ.- Ուրեմն ես քաղաքավար կ'ըլլամ երկուքիս փոխարէն:

Լռութիւն: Կարսէն կը նստի տիւանին վրայ: Ինէս կ'երթեւեկէ սենեակի լայնքին ու երկայնքին:

ԻՆԷՍ (նայելով Կարսէնին).- *Ձեր բերանը:*

ԿԱՐՍԷՆ (երագէն սթափած).- *Ներողութի՞ւն:*

digitised by A.R.A.R.@

ԻՆԷՍ.- Ձէ՞ք կրնար կասեցնել ձեր բերանին շարժումը: Հոգի պէս կը դառնայ ձեր քիթին տակ:

ԿԱՐՍԷՆ.- Ներողութիւն: Չէի անդրադարձած այդ մէկուն:

ԻՆԷՍ.- Ճիշդ այդ մէկուն համար կը մեղադրեմ ձեզ: Կարսէնը բերնի շարժում մը կ'ընէ նորէն: Դուք կը յաւակնիք քաղաքավար ըլլալ եւ սակայն թոյլ կու տաք, որ ձեր դէմքը անտեսէ քաղաքավարութիւնը: Դուք առանձին չէք եւ իրաւունք չունիք վախի ձեր զգացումը պարտադրել ինծի:

Կարսէն ոտքի կ'ելլէ եւ կ'ուղղուի դէպի Ինէսը:

ԿԱՐՍԷՆ.- Իսկ դո՞ւք, դուք չէ՞ք վախնար:

ԻՆԷՍ.- Ինչո՞ւ պիտի վախնամ: Վախը յաւ էր առաջ, երբ մենք դեռ յոյս ունէինք:

ԿԱՐՍԷՆ.- Այլեւս յոյս չկայ, բայց մենք միշտ առաջ ենք: Մենք դեռ չսկսանք տառապիլ, օրիո՛րդ:

ԻՆԷՍ.- Գիտեմ: (Լռութիւն): *Ուրեմ՞ն: Ի՞նչ պիտի պատահի:*

ԿԱՐՍԷՆ.- Ձեմ գիտեր: Կը սպասեմ:

Լռութիւն: Կարսէն կը նստի: Ինէս կը դիտէ անոր քալուածքը: Կարսէն բերնի շարժում մը կ'ընէ, ապա, Ինէսին ակնարկ մը նետելէ ետք, դէմքը կը պարուրէ ձեռքերուն մէջ: Ներս կը մտնեն Էսթէլ եւ սպասաւորը:

Չորրորդ Տեսարան

ԻՆԷՍ, ԿԱՐՍԷՆ, ԷՍԹԷԼ, ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ

Էսթէլը կը նայի Կարսէնին, որ գլուխը չէ բարձրացուցած:

ԷՍԹԷԼ (Կարսէնին).- *Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, գլուխդ մի՛ բարձրացներ: Գիտեմ ինչ կը ծածկես ձեռքերովդ, գիտեմ, որ դուն այլեւս դէմք չունիս* (Կարսէն դէմքէն կը հեռացնէ ձեռքերը): *Հա՜:* (Լռութիւն): *Ապշութեամբ: Ես ձեզ չեմ ճանչնար:*

ԿԱՐՍԷՆ.- Ես գահիճը չեմ, տիկի՛ն:

ԷՍԹԷԼ (թեթեւ շունչ մը առնելով).- *Ա՜հ, ուրեմն պարոնը, տիկինը եւ ես բոլորովին առանձի՞ն պիտի մնանք:* (Կը ակսի ծիծաղիլ):

ԿԱՐՍԷՆ (չոր).- *Ծիծաղելու պատճառ չկայ կարծեմ:*

digitised by A.R.A.R.@

ԷՍԹԷԼ (միշտ ծիծաղելով)։– *Բայց այս բաղմոցները այնքան տգեղ են։ Տեսէք, թէ ինչպէս տեղաւորուած են անոնք։ Ինծի կը թուի, թէ տարուան առաջին օրն է եւ ես այդի եկած եմ իմ Մարի մօրաքրոջս։ Կ'ենթադրեմ, թէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը կը պատկանի մեղմէ մէկուն։ Այս մէկը ի՞մս է։* (Սպասաւորին)։ *Բայց ես երբեք պիտի չկարենայի նստիլ վրան, ասիկա ազէտ մը պիտի ըլլար։*

ԻՆԷՍ.– *Կ'ուզե՞ս իմս ունենալ։*

ԷՍԹԷԼ.– *Պորտո՞ն։ Շատ ազնիւ էք, բայց, բայց այդ մէկը աւելի լաւ պիտի չըլլար։ Ո՛չ, ի՞նչ կ'ուզէք։ Իւրաքանչիւրը իր բախտին։ Ինծի վիճակուած է կանանչը, դայն կը պահեմ։* (Դադար)։ *Միակը, որ ծայրայեղ դէպքին կը յարմարի ինծի, պարոնին յատկացուածն է։*

Լռութիւն։

ԻՆԷՍ.– *Կը լսե՞ս, Կարսէն։*

ԿԱՐՍԷՆ (ցնցուելով)։– *Բազմոցը։ Ա՜հ, ներողութիւն։* (Ոտքի կ'ելլէ)։ *Ձեզի կը պատկանի, տիկի՛ն։*

ԷՍԹԷԼ.– *Շնորհակալութիւն։* (Կը հանէ վերարկուն եւ կը նետէ բազմոցին վրայ։ Դադար)։ *Մանօթանանք, քանի որ միասին պիտի ապրինք։ Ես Էսթէլ Ռիգոն եմ։*

Կարսէն կը խոնարհի եւ կ'ուզէ ինքզինքը ներկայացնել, բայց Ինէս իրեն կու տայ դիմացէն։

ԻՆԷՍ.– *Ինէս Սերրանօ։ Շատ երջանիկ եմ։*

Կարսէն դարձեալ կը խոնարհի։

ԿԱՐՍԷՆ.– *Ժողէֆ Կարսէն։*

ՍՊԱՍԱՒՈՐԸ.– *Դեռ պէտք ունի՞ք ինծի։*

ԷՍԹԷԼ.– *Ո՛չ, կրնաք մեկնիլ։ Կը դանգեմ Հարկ եղած ատեն։*

Սպասաւորը կը խոնարհի ու կը մեկնի։

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

ԻՆԷՍ, ԿԱՐՍԷՆ, ԷՍԹԷԼ

ԻՆԷՍ.– *Շատ գեղեցիկ էք։ Պիտի ուզէի հետս ծաղիկներ ունենալ՝ ձեզի բարի գալուստ մաղթելու համար։*

ԷՍԹԷԼ.– *Ծաղիկնե՞ր։ Այո՛։ Շատ կը սիրեմ ծաղիկները։ Հոս կը թոշմին անոնք, որովհետեւ շատ տաք կ'ընէ։ Պա՛հ։ Էականը լաւ տրամադրութիւն ունենալն է,*

digitised by A.R.A.R.@

այնպէս չէ՞: Դուք...

ԻՆԷՍ.– Այո, անպեպ չարաֆ: Եւ դո՞ւք:

ԷՍԹԷԼ.– Ե՞ս: Երէկ: Միսակատարութիւնը չէր աւարտած: (Կը խօսի շատ բնական, այնպէս, որ կարծէք կը տեսնէ նկարագրածը): Հովը խանգարեց քրոջս լաչակը: Ամէն ինչ ըրաւ, որ կարենայ լալ: Դե՛հ, դե՛հ, ճիգ մը եւս: Ահաւասի՛կ: Երկու կաթիլներ, արցունքի երկու պզտիկ կաթիլներ, որոնք կը փայլէին լաչակին տակ: Ոչկա Ժարաէն շատ սպեղ էր այս առաւ: Ան մտած էր քրոջս թեւը: Ան չէր լար Ռիմէյի պատճառով եւ ես պարտաւոր եմ ըսել իր տեղը... որ իմ լաւագոյն բարեկամուհիս էր:

ԻՆԷՍ.– Շա՞տ տառապեցաք:

ԷՍԹԷԼ.– Ոչ: Աւելի շատ թմրած էի:

ԻՆԷՍ.– Ի՞նչ է...

ԷՍԹԷԼ.– Թոքերու բորբոքում: (Դէմքի նախկին իսաղերը): Դէ՛ լաւ, եղաւ, կը մեկնիմ: Բարե՛ւ, բարե՛ւ: Ինչ ձեռք սեղմումներ: Ամուսինս վշտի հիւանդ է, առնը մնաց: (Ինէսին): Իսկ դո՞ւք:

ԻՆԷՍ.– Կաղ:

ԷՍԹԷԼ.– Իսկ դո՞ւք, պարոն:

ԿԱՐՍԷՆ.– Կաշիխ մէջ կան տասներկու դնդակներ (Էսթէլ շարժում մը կ'ընէ): Ներեցէք, ես բարձր գաստ մեռել մը չեմ:

ԷՍԹԷԼ.– Ա՜հ, սիրելի՛ պարոն, եթէ միայն ուզէիք այդքան սուր բառեր չգործածել: Ատիկա... ահաճելի է ատիկա: Եւ վերջապէս, ի՞նչ կը նշանակէ ատիկա: Մենք թերեւս երբեք այսքան կենսախայտ չենք եղած: Եթէ անպայման պէտք է անուն մը տալ մեզի... կ'առաջարկեմ, որ մեզ բացակայ անուանեն, ատիկա շատ աւելի ճիշդ կ'ըլլայ: Դուք որքա՞ն ժամանակէ ի վեր բացակայ էք:

ԿԱՐՍԷՆ.– Շուրջ ամիսէ մը ի վեր:

ԷՍԹԷԼ.– Իսկ դո՞ւք ուրկէ կու գաք:

ԿԱՐՍԷՆ.– Ռիոյէն:

ԷՍԹԷԼ.– Ես Փարիզէն: Ունէ՞ մէկը ունի՞ք հոն:

ԿԱՐՍԷՆ.– Կինս: (Կը կրկնուին Էսթէլի fիշ առաջուան դէմքի խաղերը): Ան ամէն օրուան պէս գտնուած է գօրանոց: Ներս մտնել չեն թոյլատրած իրեն: Ան երկաթէ ճաղերուն մէջէն ներս կը նայի: Դեռ չի գիտեր, որ ես բացակայ եմ, բայց կը կասկածի: Հիմա կ'երթայ ամբողջութեամբ սեւերու մէջ է: Աւելի լաւ, պէտք պիտի չունենայ փոխուելու: Ան երբեք չէր լար: Արեւոտ օր է եւ ամայի փողոցին մէջ ամէն ինչ սեւ է, գոհերու մեծ աչքերով: Ա՜հ, կը ջղագրգռէ զիս:

digitised by A.R.A.R.@

Լռութիւն: Կարսէն կ'երթայ նստելու մէջտեղի ֆանափէի վրայ եւ գլուխը կ'առնէ ձեռքերուն մէջ:

ԻՆԷՍ.- Էսթէ՛ր:
ԷՍԹԷԼ.- Պարոն, պարոն Կարսէն:
ԿԱՐՍԷՆ.- Ներողութի՞ւն:
ԷՍԹԷԼ.- Դուք իմ քանափէին նստած էիք:
ԿԱՐՍԷՆ.- Ներողութիւն:

Ոտքի կ'ելլէ:

ԷՍԹԷԼ.- Շատ մտատանջ կ'երեւիք:
ԿԱՐՍԷՆ.- Կեանքս կարգի կը դնեմ: (Ինէսս կը սկսի ծիծաղիլ): *Ծիծաղողները լաւ կ'ընէին գիս կապկելով:*
ԻՆԷՍ.- Իմ կեանքս կարգի մէջ է: Լրիւ: Անիկա ինքնաբերաբար կարգի մէջ մտած է: Ես պէտք չունիմ նախօրօք անով զբաղելու:
ԿԱՐՍԷՆ.- Իրա՞ւ: Եւ կը գտնէք, որ այնքան պա՛րզ է ամէն ինչ: (Ձեռքը կը դնէ ճակատին): *Որքա՛ն ապք է... Թոյլ կու տա՞ք...*

Կ'ուզէ հանել բաճկոնը:

ԷՍԹԷԼ.- Ա՜հ, ո՛չ: (Ամելի մեղմ): *Ո՛չ: Ես կը սարսափիմ չապիկով մարդոցմէ:*
ԿԱՐՍԷՆ (դարձեալ հանելով բաճկոնը).- *Լաւ:* (Լռութիւն): *Ես իմ դիշերները կ'անցընէի խմբագրատան մէջ: Հոն միշտ անտանելի տաք կ'ընէր:* (Դադար): (Փիչ առաջուան դիմագծային ցոյն խաղը կ'ընէ): *Հիմա այլ անտանելի տաք կ'ընէ հոն: Հիմա դիշեր է:*
ԷՍԹԷԼ.- Ճիշդ է, արդէն դիշեր է: (Օլկան հագուստները կը հանէ): *Ժամանակը որքա՛ն արագ կ'անցնի երկրի վրայ:*
ԻՆԷՍ.- Գիշեր է: Սենեակիս դուռը կնքած են: Եւ անիկա պարապ է մթութեան մէջ:
ԿԱՐՍԷՆ.- Իրենց բաճկոնները կախած են աթոռներուն թիկնանքէն եւ թեղանիքները քաշած են իրենց արմուկներէն վեր: Տղամարդու եւ սիկառներու հոտը կը տիրապետէ հոն: (Լռութիւն): *Պիտի ուզէի ապրիլ չապիկով մարդոց մէջ:*
ԷՍԹԷԼ (չոր).- *Այդ կը նշանակէ, որ մենք նոյն ճաշակը չունինք: Ահա թէ ինչ կ'ապացուցանէ ատիկա:* (Ինէսին): *Դուք կը սիրէ՞ք զանոնք, դուք՝ չապիկով տղամարդերը:*
ԻՆԷՍ.- Չապիկով կամ ոչ, ես շատ չեմ սիրեր տղամարդերը:
ԷՍԹԷԼ (ապշահար կը նայի երկուքին).- *Բայց ինչո՞ւ, ինչո՛ւ մեզ հոս հաւաքած են:*
ԻՆԷՍ (խեղդուած ծիծաղով մը).- *Ի՞նչ ըսիք...*
ԷՍԹԷԼ.- Երկուքիդ կը նայիմ եւ կը մտածեմ, որ միասին պի-

digitised by A.R.A.R.@

սփ ապրինք...: Կը կարծէի, որ հոս բարեկամներ պիտի գտնէի, ընտանիքի անդամներ:

ԻՆԷՍ.- Հրաշալի բարեկամ մը՝ ծակ մը դէմքին մէջտեղը:

ԷՍԹԷԼ.- Նաեւ այս մէկը: Մասնագէտի մը պէս կը պարէ թանկոն: Բայց մեզ, ինչո՞ւ մեզ հոս հաւաքած են:

ԿԱՐՍԷՆ.- Դէ՛ լաւ, պատահականութիւն է: Անոնք կը դասաւորեն մարդերը ինչպէս որ կրնան, իրենց ժամանման կարգով: (Ինէսին): Ինչո՞ւ կը ծիծաղիք:

ԻՆԷՍ.- Որովհետեւ կը գուարճացնէք զիս ձեր պատահականութեամբ: Այնքան պէտք ունի՞ք ձեզ վառահեցնելու: Անոնք ոչինչ կը ձգեն պատահականութեան:

ԷՍԹԷԼ (երկչոտութեամբ).- Բայց մենք թերեւս ուրիշ անգամ ալ հանդիպած ենք:

ԻՆԷՍ.- Երբե՛ք: Եթէ հանդիպած ըլլայինք, երբեք չէի մոռնար:

ԷՍԹԷԼ.- Եւ կամ մենք հասարակաց կապեր ունինք իրարու հետ: Դուք Տիւպուա-Էյմուրնները չէք ճանչնար:

ԻՆԷՍ.- Ատիկա զիս պիտի զարմացնէր:

ԷՍԹԷԼ.- Անոնք կ'ընդգրկեն ողջ աշխարհը:

ԻՆԷՍ.- Ինչո՞վ կը զբաղին:

ԷՍԹԷԼ (զարմացած).- Ոչինչով: Քորբէզի մէջ գղեակ մը ունին եւ...

ԻՆԷՍ.- Ես նամակատան պաշտօնեայ էի:

ԷՍԹԷԼ (թեթեւ մը ընկրկելով).- Ա՜հ: Ուրեմն իրապէ՞ս... (Լռութիւն): Իսկ դո՞ւք, Պարոն Կարսէն:

ԿԱՐՍԷՆ.- Ես երբեք Ռիոյէն չեմ հեռացած:

ԷՍԹԷԼ.- Այդ պարագային լրիւ իրաւունք ունիք: Պատահականութիւն է, որ միացուցած է մեզ:

ԻՆԷՍ.- Պատահականութիւն: Ուրեմն պատահաբար է, որ այս կարասիները հոս են: Պատահաբա՞ր է, որ աջ կողմը զետեղուած քանափէն կանգէ է, եւ ձախ կողմի քանափէն՝ պորտո: Պատահականութիւն, այդպէս չէ՞: Դէ՛, փորձեցէք փոխել տեղերը եւ այն ատեն դուք նորութիւնները պիտի հաղորդէք ինծի: Եւ պրոնզէ իրը: Անիկա՞ եւս պատահաբար հոն զետեղուած է: Եւ այս տա՞քը (Լռութիւն): Կ'ըսեմ ձեզի, որ ամէն ինչ նախապէս ճշդուած է: Նոյնիսկ ամենաանչան մանրամասնութիւնները, եւ սիրով: Այս սենեակը կը սպասէր մեզի:

ԷՍԹԷԼ.- Բայց ինչպէ՞ս: Ամէն ինչ այնքան տգեղ է, այնքան կոպիտ, այնքան անկիւնուտ: Ես կ'ատեմ անկիւնները:

ԻՆԷՍ (ուսերը թօթուելով).- Դուք կը կարծէք, որ ես երկրորդ կայսրութեան ոճով կահաւորուած այսպիսի հիւրասենեակի մը մէջ կ'ապրէի:

digitised by A.R.A.R.@

ԷՍԹԷԼ.- Ուրեմն ամէն ինչ նախատեսուա՞ծ է:
ԻՆԷՍ.- Ամէն ինչ: Եւ մենք ներդաշնակ ենք իրարու հետ:
ԷՍԹԷԼ.- Ուրեմն պատահարար չէ՞, որ դուք իմ դիմացս էք հիմա: (Լռութիւն): Անոնք ի՞նչ կը սպասեն մեզմէ:
ԻՆԷՍ.- Չեմ գիտեր: Բայց կը սպասեն:
ԷՍԹԷԼ.- Չեմ կրնար տանիլ, որ մարդիկ բան մը սպասեն ինձմէ: Ատիկա անմիջապէս հակառակը ընելու տրամադրութիւն մը կը ստեղծէ մէջս:
ԻՆԷՍ.- Դէ՛ լաւ, ըրէ՛ք: Ըրէք ուրեմն: Դուք նոյնիսկ չէք գիտեր, թէ անոնք ինչ կ'ուզեն:
ԷՍԹԷԼ (գետինը դոփելով).- Անտանելի է ատիկա: Ձեր երկուքին կողմէ է, որ բան մը պիտի պատահի ինծի: (Կը նային իրարու): Ձեր երկուքին միջոցով: Կայծն դէմքեր, որոնք անմիջապէս կը խօսէին ինծի: Մինչ ձեր դէմքերը ոչինչ կ'ըսեն:
ԿԱՐՍԷՆ (Ինէսին՝ խստօրէն).- Ուրեմն ինչո՞ւ միասին ենք հոս: Արդէն բաւական բան խօսք այդ մասին, գացէք մինչեւ ծայրը:
ԻՆԷՍ (զարմացած).- Բայց ես բացարձակապէս ոչինչ գիտեմ այդ մասին:
ԿԱՐՍԷՆ.- Պէտք է գիանայ: (Պահ մը մտածմունքի մէջ կ'իյնայ):
ԻՆԷՍ.- Մեզմէ իւրաքանչիւրը եթէ միայն ըսելու քաջութիւնը ունենայ:
ԿԱՐՍԷՆ.- Ըսելու ի՞նչ:
ԻՆԷՍ.- Էսթէյ:
ԷՍԹԷԼ.- Ներողութի՞ւն:
ԻՆԷՍ.- Ի՞նչ ըրած էք դուք: Ինչո՞ւ հոս գրկած են ձեզ:
ԷՍԹԷԼ (ուժգնօրէն).- Բայց չեմ գիտեր, բնաւ չեմ գիտեր: Մինչեւ իսկ ինքզինքիս հարց կու տամ, թէ այս եղածը սխալ մը չէ՞ արդեօք: (Ինէսին): Մտածեցէք մարդոց այն զանգուածին մասին, որոնք... որոնք կը բացակային ամէն օր: Հոս կու գան հազարներ եւ ուրիշ ընելիք չունին, եթէ ոչ ինչպէ՞ս կ'ուզէք, որ սխալ մը չըլլայ հոս: Բայց մի ժպտիք: (Կարսէնին): Եւ դուք, դո՛ւք ըսէք բան մը: Եթէ իմ պարագայիս սխալած են, կրնան սխալած ըլլալ նաեւ ձեր պարագային: (Ինէսին): Նաեւ ձեր պարագային: Աւելի լաւ չէ՞ հաւատալ, որ մենք սխալմամբ հոս կը գտնուինք:
ԻՆԷՍ.- Միայն ա՞յդ է ձեր ըսելիքը մեզի:
ԷՍԹԷԼ.- Ասկէ աւելի ի՞նչ կ'ուզէք իմանալ: Պահելիք ոչինչ ունիմ: Ես որբ էի ու աղքատ, պզտիկ եղբայրս կը մնծցնէի: Հօրս մէկ ծեր բարեկամը ձեռքս խնդրեց: Հարուստ էր ու բարի, ընդունեցի առաջարկը: Դո՞ւք ինչ կ'ընէիք, եթէ իմ տեղս ըլլայիք: Եղբայրս

digitised by A.R.A.R.@

Հխանգ էր եւ իր առողջութիւնը լուրջ խնամքներու կը կարօտէր: Ամուսնոյս հետ ապրեցայ վեց տարի՝ առանց որեւէ խռովութեան: Երկու տարի առաջ Հանդիպեցայ անոր, զոր պարտաւոր էի սիրել: Անմիջապէս ճանչցանք զիրար: Ան կ'ուզէր, որ մեկնիմ հետը, բայց ես մերժեցի: Անկէ ետք, թոքերս բորբոքեցան: Ահա՛ ամէնը: Կրնայ ըլլալ, որ յանուն որոշ սկզբունքներու մարդիկ մեղադրեն զիս՝ երիտասարդութիւնս ծերունիի մը զոհաբերած ըլլալուս համար: (Կարսէնին): Կը կարծէ՞ք, որ ըրածս սխալ էր:

ԿԱՐՍԷՆ.- Ի հարկէ ոչ: (Լռութիւն): Եւ դուք կը կարծէ՞ք, որ սխալ է ապրիլ սկզբունքներու թելադրանքով:

ԷՍԹԷԼ.- Ո՞վ կրնայ ատոր համար մեղադրել ձեզ:

ԿԱՐՍԷՆ.- Ես խաղաղասէր թերթի մը խմբագիրն էի, երբ պատերազմը պայթեցաւ: Ի՞նչ ընել, կը մտածէի: Անոնք իրենց աչքերը սեւեռած էին իմ վրաս: «Կը համարձակի՞» կը մտածէին: Դէ լաւ: Ես համարձակեցայ: Զեռքերս խաչաձեւեցի ու անոնք գնդակահարեցին զիս: Ո՞ւր է սխալը: Ո՞ւր է...

ԷՍԹԷԼ (ձեռքը դնելով անոր բազուկին).- Սխալ չկայ հոդ: Դուք...

ԻՆԷՍ (կը լրացնէ հեգնանքով).- Դուք հերոս մրն էք, Կարսէն եւ ձեր կինը:

ԿԱՐՍԷՆ.- Դէ լաւ, ի՞նչ: Ես զայն վերցուցի հոսանքէն:

ԷՍԹԷԼ (Ինէսին).- Կը տեսնէ՞ք: Տեսէ՛ք:

ԻՆԷՍ.- Կը տեսնեմ: (Լռութիւն): Որո՞ւ համար կը խաղաք այս կատակերգութիւն: Մենք մեր մէջ ենք:

ԷՍԹԷԼ (լրջօրէն).- Մեր մէջ:

ԻՆԷՍ.- Մարդասպաններու մէջ: Մենք գժոխքի մէջ ենք, սիրելիս, որեւէ սխալ չկայ եւ դուր տեղը չեն դատապարտեր մարդերը:

ԷՍԹԷԼ.- Լռէ՛:

ԻՆԷՍ.- Արդարեւ: Դատապարտուածնե՛ր: Դատապարտուածնե՛ր:

ԷՍԹԷԼ.- Լռէ՛: Կը լռես թէ ոչ կ'արգիլեմ քեզի կոպիտ բառեր գործածել:

ԻՆԷՍ.- Դատապարտեալ, պզաիկ սրբուհի: Դատապարտեալ, հերոս՝ առանց մեղադրանքի: Մենք ունեցած ենք հաճոյքի մեր ժամը, այնպէս չէ՞: Եղած են մարդիկ, որոնք մահուան չափ տառապած են եւ ասիկա կը դուարճացնէ մեզ շատ: Ներկայիս պէտք է վճարել:

ԿԱՐՍԷՆ (ձեռքը բարձրացուցած).- Կրնա՞ք լռել:

ԻՆԷՍ (կը նայի անոր առանց վախի, բայց անսահման զարմանքով մը).- Հա: (Լռութիւն): Սպասեցէք: Հասկցայ, գիտեմ ինչու մեզ հոս հաւաքած են:

ԿԱՐՍԷՆ.- Լաւ մտածեցէք ձեր ըսածին մասին:

digitised by A.R.A.R.@

ԻՆԷՍ.- Շուտով պիտի հասկնաք, թէ ինչ յիմար բան է ասիկա: Ֆիզիքական յարչարանք չկայ, չէ՞: Այսու հանդերձ մենք դժոխքի մէջ ենք: Եւ ոչ ոք պիտի գայ: Ո՛չ ոք: Մենք միայակ պիտի մնանք մինչեւ վերջ: Լա՞ւ է ասիկա: Վերջին հաշուով մէկը կը պակսի հոս,- դահիճը:

ԿԱՐՍԷՆ (կիսաձայն).- *Քաջ գիտեմ այդ մէկը:*

ԻՆԷՍ.- Դէ՛ յաւ, պաշտօնէութեան խնայողութիւն մը իրագործած են: Եղածը այդ է: Անոնք յաճախորդներ են, որոնք անձամբ իրենք պիտի սպասարկեն, ինչպէս կը պատահի համագործակցական ճաշարաններուն մէջ:

ԷՍԹԷԼ.- Ի՞նչ բսել կ'ուզես:

ԻՆԷՍ.- Դահիճը մեզմէ իւրաքանչիւրն է՝ միւս երկուքին համար:

Լռութիւն: Անոնք կը մարսեն նորութիւնը:

ԿԱՐՍԷՆ.- Ես ձեր դահիճը պիտի չուզէի ըլլալ: Ոչ մէկ չարիք կը բաղձամ ձեզի եւ որեւէ գործ չեմ ուզեր ունենալ ձեզի հետ: Ո՛չ մէկ: Այսքանը պարզ է: Դէ, իւրաքանչիւրը թող մնայ իր անկիւնը. հիմա տողանցք է, դուք այսպեղ, ես՝ այնտեղ: Եւ լռութիւն: Ոչ մէկ խօսք: Դժուար չէ, այդպէս չէ՞: Մեզմէ իւրաքանչիւրը բսա բաւականին ինքզինքին հաչիւ տուած է: Ես կը կարծեմ, թէ կրնամ տասը հազար տարի ապրիլ առանց խօսելու:

ԷՍԹԷԼ.- Պէտք է լռե՞մ ուրեմն:

ԿԱՐՍԷՆ.- Այո: Եւ մենք... մենք կը փրկուինք: Լռել: Նայեցէք ձեր ներսը. երբեք չփնրցնել ձեր գլուխը: Համաձա՞յն էք:

ԻՆԷՍ.- Այո:

ԷՍԹԷԼ (վարանումէ մը ետք).- *Այո:*

ԿԱՐՍԷՆ.- Ուրեմն մնաք բարով:

Կ'երթայ ու կը նստի տիւանին ու գլուխը կ'առնէ ձեռքերուն մէջ: Ուրախութիւն: Ինէս կը սկսի միանակը երգել.

Պլան-Մանթօ փողոցին մէջ,
Անոնք կազմեցին սեղանիկներ,
Եւ դոյլի մը մէջ դրին ձայն,
Եւ ասիկա դարձաւ կառափնարան՝
Պլան-Մանթօ փողոցին մէջ:
Պլան-Մանթօ փողոցին մէջ
Դահիճը կանուխ արթնցաւ,
Որովհետեւ գործ ունէր՝
Գլխատելու զօրավարներ,
Եպիսկոպոսներ, ծովակալներ՝
Պլան-Մանթօ փողոցին մէջ:

digitised by A.R.A.R.@

Պլան-Մանթօ փողոցին մէջ
Եկան շնորհալի տիկիններ,
Պնդազարդ ոչնչութիւններ,
Բայց անոնց գլուխը թերի էր,
Որ թռաւ գլխարկին հետ միասին
Պլան-Մանթօ գետակին մէջ։

Այդ միջոցին Էսթէլ կը շպարուի շրթներկով ու բրնձափոշիով եւ շուրջը կը փնտռէ հայելի մը մտահոգ երեւոյթով մը։ Կը պրպտէ պայուսակը եւ ապա կը դառնայ դէպի Կարսէնը։

ԷՍԹԷԼ.- Պարոն, հայելի մը ունի՞ք։ (Կարսէն չի պատասխաներ)։ *Հայելի մը, գրպանի հայելի մը, որեւէ բան։* (Կարսէն չի պատասխաներ)։ *Եթէ գիս առանձին պիտի ձգէք, առնուազն հայելի մը հայթայթեցէք ինծի։*

Կարսէն գլուխը ձեռքերուն մէջ առած, կը շարունակէ լուռ մնալ։

ԻՆԷՍ. (փութկոտ).- *Ես հայելի մը ունիմ պայուսակիս մէջ։* (Կը պրպտէ պայուսակը, սրտնեղ)։ *Ձեմ գտներ։ Երեւի թռցուցած են դիւանատան մէջ։*

ԷՍԹԷԼ.- Ինչ անախորժ բան։

Լռութիւն։ Էսթէլ կը գոցէ աչքերը եւ կ'երերայ։ Ինէս աճապարանօք կը մօտենայ իրեն եւ կը բռնէ զայն։

ԻՆԷՍ.- Ի՞նչ ունիս։

ԷՍԹԷԼ (կը բանայ աչքերը եւ կը ժպտի).- *Անբնական կը զգամ ինքզինքս։* (Ինքզինքէ կը շօշափէ)։ *Դուք նոյնը չէ՞ք զգար։ Երբ ինքզինքս չեմ տեսներ, կը շոշափեմ մարմինս, հասկնալու համար, թէ իրապէս գոյութիւն ունի՞մ։*

ԻՆԷՍ.- Դուք բախտաւոր էք։ Ես ինքզինքս միշտ ներսէն կը դիտեմ։

ԷՍԹԷԼ.- Ա՜հ...։ Այո, ներսէն...։ Այն ինչ որ կը կատարուի գլուխներուն մէջ այնքան տարտամ է, որ կը քնացնէ զիս։ (Լռութիւն)։ *Վեց խոշոր հայելիներ կան իմ ննջասենեակս։ Կը տեսնեմ զանոնք, զանոնք կը տեսնեմ։ Բայց անոնք զիս չեն տեսներ։ Անոնք կը ցոլացնեն բազկաթոռը, գորգն ու պատուհանը...։ Որքա՜ն դատարկ է հայելի մը, ուր ես չկամ։ Երբ ես կը խօսէի, այնպիսի յարդարանք մը կը կատարէի, որ գոնէ հայելի մը ըլլար, ուր կարենայի ինքզինքս*

digitised by A.R.A.R.@

դիտել: Կը խօսէի եւ կը տեսնէի, ինչպէս մարդիկ կը դիտէին դիս, ասիկա զգաստ կը պահէր զիս: (Ցուսահատ): Շրթնանե՛րկս: Վստահ եմ, որ անչնորհք ձեւով մը չպարուած եմ: Բայց վերջապէս, ես չեմ կրնար ամբողջ յուխտնութիւն մը մնայ առանց Հայելիի:

ԻՆԷՍ.- Կ'ուզէ՞ք, որ ես ձեզի իբրեւ Հայելի ծառայեմ: Եկէք, ձեզ կը Հրաւիրեմ մօտս: Նստեցէք իմ տխանիս վրայ:

ԷՍԹԷԼ (ցոյց տալով Կարսէնը).- Բայց...

ԻՆԷՍ.- Զգաստինք իրմով:

ԷՍԹԷԼ.- Կրնանք զիրար նեղացնել, այդ դուք ըսիք:

ԻՆԷՍ.- Մի՞թէ ձեզ նեղացնելու երեւոյթ ունիմ:

ԷՍԹԷԼ.- Ո՛վ գիտէ...

ԻՆԷՍ.- Այդ դուն ես, որ կրնաս ցաւ պատճառել ինծի, բայց ինչ կարեւորութիւն ունի ատիկա: Քանի որ տառապիլ մը կայ, թող անիկա քեզմէ դայ: Նառէ: Մոտեցիր: Աւելի եւս: Նայէ աչքերուս: Ինքզինքդ կը տեսնե՞ս:

ԷՍԹԷԼ.- Ես շատ պզտիկ կ'երեւիմ: Լաւ չեմ տեսներ ինքզինքս:

ԻՆԷՍ.- Ես քեզ կը տեսնեմ: Ամբողջովի՛ն: Հարցումներ ուղղէ ինծի: Ո՛չ մէկ Հայելի կրնայ ինձմէ աւելի Հաւատարիմ ըլլալ:

Էսթէլ անհանգիստ կը նայի Կարսէնին՝ օգնութիւն հայցելու երեւոյթով:

ԷՍԹԷԼ.- Պարո՛ն, պարո՛ն, մենք ձեզ չե՞նք ձանձրացներ արդեօք մեր շաղակրատութեամբ:

Կարսէն չի պատասխաներ:

ԻՆԷՍ.- Զգէ՛ ղինք, կարեւոր ներկայութիւն մը չէ ան: Մենք միայնակ ենք: Հարցերդ ինծի ուղղէ:

ԷՍԹԷԼ.- Լաւ ներկա՞ծ եմ շրթներս:

ԻՆԷՍ.- Նայիմ: Ո՛չ այնքան լաւ:

ԷՍԹԷԼ.- Արդէն կը կասկածէի: Բարեբախտաբար (ակնարկ մը կը նետէ դէպի Կարսէնը) ոչ ոք զիս տեսաւ: Նորէն սկսիմ:

ԻՆԷՍ.- Աւելի լաւ է: Ո՛չ: Շրթներուդ գիծերուն Հետեւէ: Ես ուղղութիւն կու տամ քեզի: Հոս, Հոս: Հիմա լաւ է:

ԷՍԹԷԼ.- Նոյնքան լա՞ւ, որքան ներս մտած րոպէիս էր:

ԻՆԷՍ.- Աւելի լա, աւելի ծանր, աւելի անգութ: Քու դժոխային բերանդ:

ԷՍԹԷԼ.- Հը՛մ: Եւ այսպէս լա՞ւ է: Որքան վիրաւորական է, որ ես ինքս չեմ կրնար գնահատել: Կ'երգնո՞ւք որ լաւ է:

ԻՆԷՍ.- Կ'ուզե՞ս եզակիով խօսինք իրարու Հետ:

ԷՍԹԷԼ.- Կ'երգնո՞ւս որ լաւ է:

ԻՆԷՍ.- Դուն գեղեցիկ ես:

digitised by A.R.A.R.@

ԷՍԹԷԼ.– *Բայց դուն ճաշակ ունի՞ս: Դուն ունի՞ս նոյն ճաշակը: Որքա՜ն վիրաւորական է: Որքա՜ն վիրաւորական:*

ԻՆԷՍ.– *Ես նոյն ճաշակը ունիմ, քանի որ կը հաւնիմ քեզ: Լաւ նայէ: Ժպտէ ինծի: Ես եւս տգեղ չեմ: Արդեօք Հայելիէն աւելի լաւ չե՞մ:*

ԷՍԹԷԼ.– *Ջեմ գիտեր: Դուք գիս նեղ կացութեան կը մատնէք: Հայելիներուն մէջ սովորական դարձած էր իմ պատկերս: Ես զայն շատ լաւ կը ճանչնայի: Պիտի ժպտիմ: Իմ ժպիտս պիտի երթայ բիրերուդ խորքը եւ Աստուած գիտէ, թէ ինչ պիտի ըլլայ անիկա:*

ԻՆԷՍ.– *Եւ ո՞վ կ'արգիլէ քեզի գիս եւս ընտելացնել:* (Կը նային իրարու: Էսթէր կը ժպտի հմայուած): *Իսկապէ՞ս չես ուզեր եզակիով խօսիլ հետս:*

ԷՍԹԷԼ.– *Կը գժուարանամ կիներուն հետ եզակիով խօսիլ:*

ԻՆԷՍ.– *Կ'ենթադրեմ, յատկապէս թղթատարական պաշտօնեայ կիներու հետ: Հոգ, վարի մասին վրայ ի՞նչ է այդ կարմիր բիծը:*

ԷՍԹԷԼ (ցնցուած).– *Կարմիր բիծ: Ի՞նչ ահաւոր բան: Ճիշդ ո՞ւր է:*

ԻՆԷՍ.– *Հոգ, հոգ, կարմրութիւն չկայ: Նուադագոյն չափով խակ: Այնպէս չէ՞: Հապա եթէ հայելին սկսէր ի՞նք ստել: Կամ եթէ ես աչքերս գոցէի, եւ եթէ մերժէի նայիլ քեզի, ի՞նչ պիտի ընէիր այդ ամբողջ գեղեցկութեամբդ: Մի վախնար, պէտք է որ աչքերս լայն-լայն բացած նայիմ քեզի: Եւ ես բարի պիտի ըլլամ, շատ բարի: Բայց դուն ինծի հետ եզակիով պիտի խօսիս:*

Լռութիւն:

ԷՍԹԷԼ.– *Կը հաւնի՞ս գիս:*

ԻՆԷՍ.– *Շա՜տ...*

Լռութիւն:

ԷՍԹԷԼ (գլխու շարժումով ցոյց կու տայ Կարսէնը).– *Պիտի ուզէի, որ ան եւս դիտէր գիս:*

ԻՆԷՍ.– *Հա՜... Որովհետեւ ան սղամարդ է:* (Կարսէնին): *Դուք չահեցաք:* (Կարսէն չի պատասխաներ): *Բայց նայեցէք անոր:* (Կարսէն դարձեալ չի պատասխաներ): *Դերասանութիւն մի՛ ընէք: Ամէն ինչ լսեցիք:*

ԿԱՐՍԷՆ (գլուխը մէկէն բարձրացնելով).– *Այո, կրնաք ոչ իսկ բան մը ըսել, նոյնիսկ եթէ մատներս ականջներուս մէջ մխրճէի, պիտի չատախօսէիք հետս ուզեղիս մէջ: Հիմա հանգիստ պիտի ձգէ՞ք գիս, թէ ոչ: Ես ձեզի հետ գործ չունիմ:*

digitised by A.R.A.R.@

ԻՆԷՍ.- Իսկ այս փոքրիկ էսթէլին հետ գործ ունի՞ք, թէ ոչ: Ես տեսայ ձեր խաղերը: Զայն հմայելու համար հովը կ'առնէք:

ԿԱՐՄԷՆ.- Ըսի, որ գիս հանգիստ ձգեցէք: Լուրերուն մէջ մէկը իմ մասիս կը խօսի եւ ես կ'ուզեմ մտիկ ընել զայն: Իսկ այդ փոքրիկը գիս չի հետաքրքրեր, կրնաս ինքդինքդ հանգիստ զգալ:

ԷՍԹԷԼ.- Շնորհակալ եմ:

ԿԱՐՄԷՆ.- Չէի ուզեր կոչտ ըլլալ:

ԷՍԹԷԼ.- Անկի՛րթ:

Լռութիւն: Ամէնքը ոտի են՝ դէմ դիմաց:

ԿԱՐՄԷՆ.- Ահա՛ թէ ինչ: (Լռութիւն): *Աղաչեցի, որ լռէք:*

ԷՍԹԷԼ.- Սկսողը ան էր: Եկաւ եւ իր Հայելին առաջարկեց ինծի, ես իրմէ ոչինչ խնդրած էի:

ԻՆԷՍ.- Ոչինչ: Դուն միայն Հայելիին կը քսքրտուէիր, ձեւ կ'ընէիր, որպէսզի անիկա քեզի նայի:

ԷՍԹԷԼ.- Յետո՞յ:

ԿԱՐՄԷՆ.- Դուք խե՞նթ էք՝ ինչ է: Զէ՞ք տեսներ, թէ այդ վարմունքը ուր կը տանի մեզ: Լռեցէք ի վերջոյ: (Լռութիւն): *Հիմա մենք հանդիստ պիտի նստինք, պիտի գոցենք մեր աչքերը եւ ձեզմէ իւրաքանչիւրը պիտի փորձէ մոռնալ միւսներուն ներկայութիւնը:*

Լռութիւն: Կարսէնը կը նստի: Կիները վարանոտ ֆայլերով կ'երթան իրենց տեղերը: Ինէս յանկարծ ետ կը դառնայ:

ԻՆԷՍ.- Ա՜հ, մոռնալ: Ինչ երեխայութիւն: Ես ձեզ կը զգամ մինչեւ իմ ոսկորներս: Ձեր լռութիւնը կը պոռայ իմ ականջներուս մէջ: Կրնաք ձեր բերանը կղպել, կրնաք կտրել ձեր լեզուն: Կրնաք այդ ձեւով արգիլել ձեր դոյութիւնը, կասեցնել ձեր միտքը: Ես կը լսեմ ձեր միտքը, ժամացոյցի մը պէս թիք-թաք կ'ընէ: անիկա եւ ես գիտեմ, որ ձեր կարգին իմ միտքս կը լսէք: Ի դուր կը կծկուիք ձեր բազկաթոռին մէջ: Դուք ամէն տեղ էք, եւ ձայները պղտոր կը հասնին ինծի, որովհետեւ անցած ատենները լսած էք այդ ձայները: Դուք նոյնիսկ իմ դէմքս կողոպտեցիք: Դուք զայն կը ճանչնաք, իսկ ես՝ ոչ: Իսկ ա՞ն, ա՞ն, դուք զայն ալ դողցաք ինձմէ: Եթէ մենք առանձին ըլլայինք, կը կարծէի՞ք, թէ պիտի համարձակէր վարուիլ հետս այնպէս՝ ինչպէս կը վարուի հիմա: Ո՛չ, ո՛չ. հեռացուցէք ձեր ձեռքերը ձեր դէմքէն: Ես չեմ արտօներ, որովհետեւ ատիկա յարմար կ'ըլլար ձեզի համար: Դուք կը մնայիք հոն անդդայ՝ Պուտտայի մը նման մխրճուած դուք ձեր

digitised by A.R.A.R.@

մէջ. աչքերս կը գոցէի, կը զգայի, թէ ան ձեզի կը նուիրէր իր կեանքին բոլոր ձայները, նոյնիսկ իր հագուստին շրշիւնները եւ որ կը ղրկէ ձեզի ժպիտներ, զորս դուք չէք տեսներ: Այդ մէկը՝ ո՛չ: Ես կ'ուզեմ ընտրել իմ դժոխքը: Ես կ'ուզեմ բաց աչքերով դիտել ձեզ եւ պայքարիլ բաց ճակատով...

ԿԱՐՄԷՆ.- Լաւ: Կ'ենթադրեմ, թէ հոս պիտի յանգէինք: Անոնք մեզի հետ վարուեցան մանուկներու պէս: Եթէ զիս տղամարդոց հետ տեղաւորած ըլլային...: Տղամարդիկ գիտեն լռութիւն պահել: Բայց շատ պահանջկոտ պէտք չէ ըլլալ: (Կ'ուղղուի դէպի էսթէլը եւ ձեռքը կը դնէ կզակին): Դուն՝ փոքրիկ, հաճելի կը թուի՞մ քեզի: Կը թուի, թէ աչք կ'ընէիր ինծի:

ԷՍԹԷԼ.- Մի՛ դպիր ինծի:

ԿԱՐՄԷՆ.- Պա՜հ: Հանգիստ զգանք մեզ: Ես շատ կը սիրեմ կիները, գիտէի՞ր: Անոնք ալ զիս շատ կը սիրէին: Ինքդինքդ ազատ զգայ, այլեւս կորսնցնելիք ոչինչ ունինք: Քաղաքավարութիւն՝ յանուն ինչի՛: Զեւակերպութիւններ՝ ինչո՞ւ: Մեր մէջ...: Քիչ ետք մենք որդերու պէս մերկ պիտի ըլլանք:

ԷՍԹԷԼ.- Զգեցէք զիս:

ԿԱՐՄԷՆ.- Որդերո՞ւ պէս: Ա՜հ, գդուչացուցի ձեզ: Ես ձեզմէ ոչինչ կը պահանջէի, ոչինչ՝ բացի խազաղութենէ եւ քիչ մը լռութենէ: Ես մասներս մխրճած էի ականջներուս մէջ: Կոմէզի կը խօսէր՝ սեղաններու միջեւ կանգնած եւ բոլոր թղթակիցները մտիկ կ'ընէին: Կ'ուզէի հասկնալ, թէ ինչ կ'ըսէին, սակայն դժուար է ատիկա. աշխարհի անցուդարձերը արագ կ'ընթանան: Չէի՞ք կրնաք արդեօք լռել: Ներկայիս վերջացաւ. ան այլեւս չի խօսիր. ինչ որ կը մտածէր իմ մասիս՝ վերադարձաւ իր ուղեղին մէջ: Լաւ, ուրեմն, պէտք է մինչեւ ծայրը երթալ: Որդերու պէս մերկ. կ'ուզեմ գիտնալ, թէ որո՞ւ հետ է գործս:

ԻՆԷՍ.- Գիտէք: Հիմա գիտցաք:

ԿԱՐՄԷՆ.- Մինչեւ որ մեզմէ իւրաքանչիւրը չխոստովանի, թէ ինչու դատապարտուած է, ոչինչ կը գիտնանք: Դուն, խարտիշահե՛ր, սկսէ: Ըսէ մեզի, թէ ինչո՞ւ դատապարտուած ես: Քու անկեղծութիւնը կրնայ աղէտներու առաջքը առնել, երբ մենք ճանչնանք մեր հրէշները...: Դէ, ըսէ, ինչո՞ւ...

ԷՍԹԷԼ.- Կ'ըսեմ ձեզի, թէ չեմ գիտեր: Ջուղեցին զիս տեղեակ պահել այդ մասին:

ԿԱՐՄԷՆ.- Դիտեմ: Իմ հարցումիս եւս չպատասխանեցին: Բայց ես ինքզինքս կը ճանչնամ: Կը վախնաս առա-

digitised by A.R.A.R.@

ջինը գուն ինքդ խօսք բանալէ: Շատ լաւ: Ես կը սկսիմ: (Լռութիւն): *Ես այնքան ալ գեղեցիկ չեմ:*

ԻՆԷՍ.- Լաւ, ամէն ոք գիտէ, որ դուն դասալիք մըն ես:

ԿԱՐՍԷՆ.- Այդ մասին մի խօսիր: Այդ մասին բնա՛ւ մի խօսիր: Ես հոս կը գտնուիմ, որովհետեւ յարչարած եմ կինս: Այդքան: Հինգ տարիներու ընթացքին: Հասկրնալի է, որ ան տակաւին կը չարունակէ տանջրւիլ: Ահաւասիկ ան: Հագիւ իր մասին խօսք բանամ՝ աչքիս կ'երեւայ: Ձիս Հետաքրքրողը Կոմէգն է, բայց կինս է, որ կը տեսնեմ: Ո՞ւր է Կոմէգը: Հինգ տարիներու ընթացքին: Գիտէ՞ք, իմ ապրանքներս իրեն յանձնեցին. ան նստած է պատուհանին մօտ եւ բաճկոնս առած է ծունկերուն: Տասներկու ծակերով բաճկոնս: Արիւնը կարծես ժանգ ըլլայ անոր վրայ: Ծակերուն ծայրերը ժանգոտած են: Հա՜...: Թանգարանային ապրանք մըն է, պատմական բաճկոն մը: Եւ ես հագած եմ զայն...: Դուն պիտի լա՞ս: Վերջապէս պիտի լա՞ս: Խոզի մը պէս գինովցած՝ կը վերադառնայի տուն, գինի եւ կին բուրելով: Ան լման գիշերը սպասած էր ինծի. չէր լար: Ոչ իսկ մեղադրանքի խօսք մը, բնականաբար: Միայն աչքերը, իր մե՛ծ աչքերը: Ես բնաւ չեմ զղջար: Ատոր գինը պիտի վճարեմ, բայց բնաւ չեմ զղջար: Դուրսը կը ձիւնէ: Ի վերջոյ պիտի լա՞ս, թէ ոչ: Ան կին մըն է, որ մարտիրոսութեան կոչում ունի:

ԻՆԷՍ (գրեթէ մեղմ ձայնով)*— Ինչո՞ւ կը չարչարէիր զայն:*

(Վերջը յաջորդով)

ԺԱՆ-ՓՕԼ ՍԱՐԹՐԸ

digitised by A.R.A.R.@

Իմացական Հարեւան

Սփիւռքի մտաւորականութիւնը եօթանասուն ու աւելի տարիներէ ի վեր ու փաստական տուեալներու վրայ կը կրկնէ, որ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը Արեղեանական «սխալերէն»ով աղճատելու արարքը ճակատագրական սխալ մըն էր, եւ պարդեւով անոր առաջացուցած վտանգները, անընդմէջ պահանջեց այդ անհեթեթութեան սրբագրութիւնը:

Մխիթարութիւն է ըսել, որ այս պայքարին մէջ առանձին չէր ան, այլ իրեն հետ ունէր բարձրաձայն կամ լուռ համամտութիւնը նաեւ Հայրենիի կարկառուն դէմքերուն, այդ չարափոխութեան օրօք դեռ կենդանի մեծավաստակ դէմքեր:

Նոր օրերու տիտղոսակիրներէն ոմանք, սակայն, նոյն կեցուածքը չեն ցուցաբերեր ու կը քրթմնջան դասական ուղին վերադառնալու տրամադրութեամբ ու տրամարանութեամբ Հանդէս եկողներուն դէմ:

Տուեալ Հարցով շահագրգիռ ընթերցողը կը յիշէ Հարկաւ, որ այս վերջիններուն պաշտօնական հաղորդագրութիւններէն մէկը երեւցաւ «Հայաստան Հանրապետութիւն» թերթի 5 Յուլիս 1997ի համարին մէջ, «Ի պաշտպանութիւն արդի ուղղագրութեան» խորագրով, ստորագրուած՝ ակադեմիկոսի, փրոֆեսէօրի ու ամպիոնի վարիչի տիտղոսներ կրող 9 անձերու կողմէ: 7 կէտերու վրայ կոթնած այդ «պաշտպանութիւնը» կը ճգնէր Հաւատարիմ մնալ Արեղեանական անկանգնելի օրինագիրքին:

Այս ակադեմիկոսները, փրոֆեսէօրները ու ամպիոնի վարիչները, որքան ծանօթ է, լեղուի ասպարէզին մէջ աւելի Հաւաստի ծանօթութիւններ, աւելի կուռ տրամարանութիւն ու մեծ վաստակ չունին, քան ունէին, օրինակի Համար, այն կողմէն՝ Հրաչեայ Աճառեան, Ստեփանոս Մալխասեան, եւ այս կողմէ՝ Եղիշէ արքեպիսկոպոս Դուրեան ու Հ. Արսէն Վարդիկեան, որոնք մերժելով մերժեցին Արեղեանական անբարենպաստ «բարենորոգումը» եւ դասականին վերադառնալու կտակով գոցեցին իրենց տառապած աչքերը:

Սփիւռքը իր ամբողջութեանը մէջ ու Հայրենիի նրկինքին տակ վերագարձի Հրամայականին նոր թափ տուած մտաւորականութեան մէկ խաւը, Հազար Հինգ Հարիւր տարիներու վրայ

digitised by A.R.A.R.@

քնությունն բռնած դասականը ու արդէն դասականացած վերոյիշեալ երախտաւորներուն արամաբանությունը ուղեցոյց առած՝ կը շարունակեն պայքարը ու կը Հաւատան, որ անպայման պիտի պսակուի «Հաւատարմած» այս ճիգը, ինչպէս ցոյց կուտան Հայաստանի մէջ փոդփոդող նախանշանները:

Արեղեանի սարքածին Հաւատարիմ սկադեմիկոսները եւ միւսները ի միջի այլոց առաջ կը քշեն այն առարկությունը, թէ՝

«Պակաս կարեւոր չէ ուղղագրության փոփոխության պատճառելիք տնտեսական վնասը՝ կապուած այժմ եղած դասագրքերի բառարանների, տեղեկատու եւ այլ բնոյթի գրականության անպիտացման եւ նորերի ստեղծագործելու հրատարակության պահանջը, նոր ուղղագրությամբ դասաւանդողների, հրատարակիչների, խմբագիրների, սրբագրիչների եւ այլ մասնագէտների հսկայական բանակի վերապատրաստման հետ»:

Սարքուածին Հաւատարիմ մնալու եւ դասականին վերադառնալու դժուարությունները ուրուանկարող ակադեմական-փրոֆեսէօրական-վարիչական այս կէտերը, որոնց այնքան վստահած կը թուին անոնք, երբեք մէջտեղ չեն ելլեր, երբ 40ական թուականներուն վերահաստատուեցան Արեղեանի արտաքսած նախկին կարգ մը ձայնաւորներուն արժէքները, նկատի չառնուեցան փոփոխության ենթակայ դասագիրքերը, բառարանները, տեղեկատու գրականությունը եւ անոնց Հարկադրաբար վարժուած դասաւանդողները, խմբագիրները, սրբագրիչները եւ միւս գործոնները, որոնք անպայման հրճուանքով գիմաւորեցին այդ մասնակի սրբագրությունները, ազատուած ըլլալով որը որքն *գործունէությունէն եւ նոյնքան դեհիկ պատկերներ ուրուանկարող* որացոյցներէն ու Յերվանդ Վոտեան *ձեւագեղծումներէն:*

Ուղղագրության Համար մղուած այս պայքարը Հայ մարդուն անպայման կը յիշեցնէ 20րդ դարու սկիզբներուն փոթորկած գրաբարի եւ աշխարհաբարի միջեւ տեղի ունեցած կատաղի հակասությունները: Առաջինները երբեք Հաշուի չէին առած ժամանակի ոգին ու Հրամայականը եւ բառական երկար ատեն յամառեցան իրենց սովորամոլության մէջ, բայց ինչպէս քանիցս յիշեցուցած է մեր նահատակներէն Արտաշէս Յարությունեան, մոլեռանդ դրաբարեանները կարճ ժամանակ մը ետք դարձան թունդ աշխարհաբարեաններ:

Նոյնը պիտի կրկնուի, չի կրնար չկրկնուիլ արուեստականօրէն սարքուածին Հաւատարիմ սովորամոլներուն պարագային:

Հետագայ էջերուն տրուած Ռաֆայէլ Համբարձումեանի նշմարը պարզապէս ամփոփումն է եօթանասուն տարիներու վրայ տեղի ունեցած մեր ուղղագրության Հոլովոյթին եւ այդ մասին խօսք բացող իւրաքանչիւր ոք պէտք է Հաշուի առնէ անոր տրամաբանական Հետեւողությունը...

digitised by A.R.A.R.@

Ռ. Համբարձումեան

ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԳՈՅԱՑՆԵԼՈՒ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՅԼԸ ՊԻՏԻ ԿԱՏԱՐԻ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ

Հայ ժողովուրդը գրերի գիւտից մինչեւ 1922 թ. գործածում էր միասնական ուղղագրութիւն, որը կոչւում է Մեսրոպեան կամ դասական: Ի հարկէ, հայոց լեզուի արեւելահայերէն ու արեւմտահայերէն տարբերակներում կային ոչէական տարբերութիւններ (օրինակ՝ արեւմտահայերէնում գրւում էր գինուոր, *արեւելահայերէնում՝* գինւոր, *այսինքն՝ արեւելահայերը «ու»-ի փոխարէն բառամիջում մեծամասամբ «ւ» (վիւն) էին գրում, եւայլն): 1922 թ., առանց մտաւորականութեան կարծիքը հաշուի առնելու, Հայաստանի այս ժամանակուայ Լուսժողկոմ Պ. Մակինցեանի հրամանագրով Հայաստանն անցաւ նոր ուղղագրութեան: Ընդ որում՝ Պ. Մակինցեանի խոստովանութեամբ, նոր ուղղագրութեանն անցնելը մի քայլ պիտի լինէր Մեսրոպեան այբուբենը լատինականով փոխարինելու ճանապարհին:*

Հապճեպօրէն ընդունուած նոր ուղղագրութիւնը ո՛չ միայն խորացրեց ներկայի ու անցեալի մեր 1500ամեայ գրաւոր մշակոյթների միջեւ եղած անջրպետը, այլեւ արհեստական խոչընդոտ գոյացրեց Հայ ժողովրդի երկու հատուածների միջեւ:

Աւելի քան պերճախօս է այն փաստը, որ ուղղագրութիւնը փոխելու նախագծի քննարկման ու քուէարկութեան մասնակիցների ճնշող մեծամասնութիւնը հայագիտութիւնից հեռու կանգնած մարդիկ էին, իսկ մէկը, այլազգի լինելով, ընդհանրապէս հայերէն չգիտէր: Քուէարկութեան ժամանակ, թէեւ Պ. Մակինցեանի գործադրած ճնշումին, նոր ուղղագրութեան օգտին ընդամէնը մէկ ձայն աւելի տրուեց: Վերոյիշեալ օտարի ձայնը դարձաւ վճռական:

Նոր ուղղագրութիւնը վրդովմունք առաջացրեց Հայ եւ օտար գրեթէ բոլոր մասնագէտների ու մտաւորականների շրջանում: Յովհ. Թումանեանը այդ օրերին գրեց. «Ես, որպէս Հայ դրող եւ Հայ գրողների միութեան նախագահ՝ գալիս եմ յայտնելու իմ դարմանքը եւ բողոքը էս վարմունքի դէմ, որ ունեցել է Հայաստանի Լուսժողկոմը էս կարեւոր խնդրում, պր. Աբեղեանը մի առաջարկ է արել ու դրել Հրապարակ: Շատ լաւ: Բայց Հայաստանի Լուսժողկոմը որտեղի՞ց է իմացել, թէ պր. Աբեղեանը եւ ինքը, Լուսժողկոմն էլ նրա հետ միասին, անսխալական են, որ առանց քննութեան ենթարկե-

digitised by A.R.A.R.@

լու առաջարկը, հրամանագրում է ընդունել եւ միայն դրանով դրել ու տպագրել: Առաջարկը ընդունելի է, թէ չէ, դա դեռ քննելիք խնդիր է, հետեւաբար Լուսժողկոմին մնում է ուղղել իր արած սխալը, եւ վերցնել իր կարգադրութիւնը»:

Հրամանագրի դէմ բողոքեցին նաեւ Ալ. Շիրվանզադէն, Ն. Ակինեանը, Ա. Մէյէն, Եր. Օտեանը, Ն. Մառը, Ն. Ադոնցը, Աւ. Իսահակեանը, Հր. Աճառեանը, Յովհ. Յովհաննիսեանը, Վ. Թէքէեանը եւ շատ ու շատ ուրիշներ: Խիստ կարեւոր է այն փաստը, որ ուղղագրական հրամանագրից 2 տարի անց, տեսնելով, որ Հայոց այբուբենը լատինականով փոխարինելու իր ջանքերը արդիւնք չառուեցին, Պ. Մակինցեանը արդէն գրում էր. «...Անձնապէս ես ո՛չ մի դէպքում ո՛չ մի ձայն չէի տայ ի նպաստ այդ ռեֆորմին..., եթէ նրան չհամարէի մի աստիճան՝ դէպի լատինական գիր անցնելու գործը դիւրացնելու համար: Եթէ Հայերէնի ուղղագրութեան ռեֆորմին վիճակուած է սառել-մնալ կէս ճանապարհին, ապա այդ դէպքում աւելի լաւ կը լինէր առանց այլեւայլի դառնալ էլի հին ուղղագրութեանը... Մենք կատարելապէս համոզուեցինք, որ ընդունուած ռեֆորմը մեզ անջատեց արտասահմանի հայկական տարրերից: Հէնց այս մի հանգամանքը այնքան ծանրակշիռ է, որ հարկաւորում է նոր ուղղագրութիւնը վերացնել մէջտեղից» («Մարտակոչ», 1924թ. թիւ 249):

Նոր ուղղագրութեան դէմ այնքան շատ էին չգաղարող բողոքներն ու ահազանգերը, որ Խորհրդային Հայաստանի կառավարութեան յատուկ որոշմամբ Լուսժողկոմատը 1926 թ. ստեղծեց ուղղագրական յանձնաժողով՝ քննելու դասական ուղղագրութեան որոշ տարրերը վերականգնելու հարցը: Յանձնաժողովը գործեց մօտ մէկուկէս տարի, գումարեց 35 նիստ: Թէ՛ յանձնաժողովի անդամները (Հ. Մանանդեան, Ատ. Մալխասեան, Էջօ, Ք. Ղափանցեան, եւայլք) եւ թէ հարցման ենթարկուած տասնեակ մասնագէտներ, միաբերան անընդունելի համարեցին նոր ուղղագրութիւնը:

Յանձնաժողովի կողմից հարցման ենթարկուած մասնագէտներն այն կարծիքին էին, որ նոր ուղղագրութիւնը խաթարեց Հայերէն բառերի դարաւոր տեսքը, մեր գրաւոր լեզուն բեռնեց տասնեակ անիմաստ համանուններով, աղճատեց շատ բառերի ճիշտ արտասանութիւնը, մեզ զրկեց հազարաւոր բառերի ծագմանն ու զարգացմանը հետեւելու գիւրութիւնից, պատճառ դարձաւ ուղղագրական սխալների ստատացման, լեզուն զրկեց միասնական եւ կուռ ուղղագրութիւնից, է՛լ աւելի մեծացրեց Հայոց հին եւ նոր լեզուների միջեւ եղած անջրպետը, մերձեցնելու փոխարէն իրարից է՛լ աւելի հեռացրեց մեր գրական լեզուի դոյդ երակները, եւայլն, եւայլն:

Ցիշեալ խաթարումները մասամբ մեղմելու նպատակով, 1940 թ. կատարուեց դասական ուղղագրութիւնը մասնակի

digitised by A.R.A.R.@

վերականգնելու առաջին քայլը: Վերականգնուեցին «է»-«ե», «օ»-«ո» ուղղագրութեան դասական կանոնների մի մասը, այրուրեն վերադարձուեցին Սուրբ Մեսրոպի ստեղծած, բայց այրուբենից դուրս նետուած «է» եւ «օ» նշանագրերը: 1940 թ. նախագծում կար նաեւ «իւ»-ի վերականգնումը, սակայն դա թողնուեց յետագայի:

Բ. աշխարհամարար եւ դրան յաջորդած գժուարին տարիները խանգարեցին շարունակել դասական ուղղագրութեան տարրերը վերականգնելու յետագայ քայլերը: Այդ գաղափարի մեծ ջատագով էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գէորգ Զորէքչեան Վեհափառը, որը 1945 թ. մի յատուկ առաջարկ հրապարակեց՝ «Միասնական լեզու, միասնական ուղղագրութիւն» վերնագրով: Վեհափառ Հայրապետը առաջարկում էր «յու»-ի եւ «յա»-ի փոխարէն վերականգնել «իւ» եւ «եա» ու գրել «մուստեան», «արդիւնք»:

Բառասկզբում վերականգնել «յ»-ով գրութիւնը «հ»-ի փոխարէն ու գրել «յանկարծ», «յաւիտեան», եւայլն:

Բառավերջում գործածել «է» եւ «օ» տառերը եւ փոխանակ գրելու «բոպե», «ծայրեծայր», «կարո», գրել «բոպէ», «ծայրէծայր», «կարօ»:

Ծժանգակ բայի երրորդ դէմքը ոչ թէ «եք» ձեւով, այլ՝ «էք» (տե՛ս Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան, Գիրք Զ, Գէորգ Զորէքչեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Երեւան, 1999, էջ 312): Դասական ուղղագրութիւնը վերականգնելու մեծ ջանքեր գործադրեց նաեւ Պարոյր Սեւակը, որի այդ թեմայով գրած նամակները տպագրուեցին Սփիւռքում, ու տարածուեցին Հայրենիքում:

Մեսրոպեան ուղղագրութեան մասնակի վերականգնումից անցել է 62 տարի, բայց այսօր, թէեւ մեծ ուշացումով, պէտք է կատարել դէպի միասնական ուղղագրութիւն տանող յաջորդ քայլերը: Այդ քայլերն անելիս խիստ կարեւոր է յիշել, որ մեր ուղղագրութեան այս հիմնահարցը ազգային-մշակութային համընդհանուր նշանակութիւն ունի, եւ ճիշտ չէ, որ այն թողնուել է միայն լեզուաբանների տնօրինութեանը: Այս հարցի լուծմանը պէտք է մասնակից լինեն հայ գրողները, գրականագէտները, մտաւորականութեան միւս ներկայացուցիչները, որոնց թւում նաեւ՝ լեզուաբանները:

Իբրեւ դասական ուղղագրութեան տարրերը վերականգնելու 1940 թ. որոշմանը յաջորդող քայլ, վաղուց ժամանակն է կատարել արդի ուղղագրութեան հետեւեալ մասնակի եւ խիստ անհրաժեշտ փոփոխութիւնները:

1.- Այբուրեն վերադարձնել Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծած «ւ» (վիւն) նշանագիրը, որը այսօրուայ ուղղագրութեան մէջ պահպանուել է միայն «ու»-ի տպագիր տարրերակում («ու»):

digitised by A.R.A.R.@

Այսինքն՝ վերականգնել «իւ»-ի գրութիւնը եւ «յու»-ի փոխարէն ամէնուրեք գրել «իւ», ինչպէս՝ որեւէ, որեւիցէ, ուրեւէ, նախօրէ, հիւրէ, եթէ, մանրէ, Մարս, Կարս, տս, եւայլն:

3.- Լեզուն խաթարող անհարկի համանուններից ազատելու համար (սէր-սեր, գէտ-գետ, մեզ (դերանուն)-մէջ (միջել), եւայլն) վերականգնել է-ի գրութիւնը, «սէր» (զգացմունք), «գէտ» (լեզուագէտ, հնագէտ), մէջ, եւայլն: Ուղղագրութեան այս կանոնը իրագործելու համար անհրաժեշտ է յիշել հետեւեալը, եթէ բառը սեռականում հնչիւնափոխւում է («է»-ն դառնում է «ի»), պէտք է գրել «է» (սէր-սիրոյ, գէտ-գիտութիւն, ձէթ-ձիթապտուղ), եթէ չի հնչիւնափոխւում, գրել «ե» (գետ-Արաքս գետ, սեր-կաթի սեր, եւայլն):

4.- Վերականգնել «եա»-ի գրութիւնը «յա»-ի փոխարէն ամէնուրեք գրել եա, ինչպէս՝ մատեան, այծեամ, եարուս, եակորին, ամեակ, Դուրեան, առօրեայ, եւայլն:

5.- Վերականգնել «այ»-ի գրութիւնը: «Ա» տառով վերջացող հայերէն բոլոր բառերին կցել «յ» կիսաձայնը, ինչպէս՝ ծառայ, ապագայ, արքայ, եւայլն, որպէսզի հասկանալի դառնայ արքայ-արքայութիւն, ծառայ-ծառայութիւն բարդացումների դէպքում «յ»-ի «յաւելումը»:

6.- Անհարկի համանուններից խուսափելու համար որոշ բառերում վերականգնել բառասկզբի «յ»-ն եւ «հ»-ի փոխարէն գրել «յ»: Օրինակ, յարկ (երկրորդ հարկ), յաւիտեան, Յասմիկ, յարքունիս (ի արքունիս), յառաջ, եւայլն:

7.- Ժամանակ բայի յոգնակի երրորդ դէմքը ամէնուրեք գրել «էք»:

Սոյն վերականգնումների կապակցութեամբ արուած բազմաթիւ փորձերը ցոյց են տուել, որ աշակերտները մէկ ժամուայ ընթացքում յիսուին իրագործում են դասական ուղղագրութեան այս տարրերը: Իսկ ուսանողութիւնը, մամուլի աշխատողներն ու սրբագրիչները զարտուղութիւններից ու բացառութիւններից զերծ այս կանոնները յիւրացնում են անմիջապէս:

Ամենակարեւորն այն է, որ այս եօթը տարրերը վերականգնելու շնորհիւ մեր ուղղագրութիւնը որոշ չափով ձերբազատւում է բազմաթիւ անմիակերպութիւններից, դառնում է աւելի կուռ եւ տրամաբանական, գգալիօրէն մերձենում են Մայր Հայրենիքի եւ Սփիւռքի ուղղագրութիւնները եւ կատարւում է մի քայլ եւս դէպի Հայոց լեզուի միասնական ուղղագրութիւնը, որի առաջին քայլը պարտաւոր է ու պէտք է կատարի Հայրենիքը:

Երեւան

ՌԱՖԱՅԷԼ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Վ. Մատթէոսեան
Ս. Տէյիրմէնճեան

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ ԵՒ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԾԱՌՈՒԿԵԱՆ

Ափիւռքի գրականութեան առաջին տասնամեակները կարելի է բնորոշել որպէս արեւմտահայ աւանդութեան աստիճանական ձեւափոխման ու բուն ափիւռքեան գոյավիճակի ցոյացման, անոր Համապատասխան գրականութեան եւ կերտման ժամանակաշրջանը: Ադէտին անմիջապէս յաջորդած սերունդը (Վերյայանութեան սերունդը՝ Մինաս Թէօլէօլեանի խօսքերով), մա՛նաւանդ Փարիզ կեդրոնացած, գրական ամբողջովին տարբեր ընկալում մը ցուցաբերեց նախադէտեան գրականութեան նկատմամբ՝ փորձելով օտար գրականութեան հետ շփումով նոր գրականութեան մը հիմնադիրը հանդիսանալ:

*Սակայն, Միջին Արեւելքի մէջ տեղի կ'ունենար բոլորովին այլ գործընթաց մը: Հոս, մինչեւ 1915 ստեղծագործած հեղինակներու գրական կենսագրութիւններն ու արտադրանքը, քիչ մըն ալ Ադէտի գունաւորումով, կը ստանային նոր փայլ մը, կը սկսէին ենթարկուելու նոր մեկնութեան ու, կտրուած ըլլալով օտարի հետ շփումներէ (դիտաւորեալ մեկնաբանութեամբ, քանի որ իրենց ակունքին մէջ այդ միջգրութենական կապը անխուսափելիորէն ներկայ էր)՝ նոր սերունդին ու անոր գրականութեան սկզբնաղբիւրը, սկզբնաւորումը կը Համարուէին: Իբր այդ, Ադէտը տեսած, գայն վերապրած ու հազար ու մէկ տանջանքներով Պոլսէն, երբեմն զանազան աքսորավայրերէն ու շատ անգամ անապատներէն նոր ափեր Հասած արեւմտահայ հեղինակները կ'արժանանային այս սերունդի ջերմ ընդունելութեան, կ'ընկալուէին որպէս ուսուցիչներ ու կը վայելէին անվերապահ յարգանք ու Համակրանք (որքան որ առեն-առեն բանավէճերու առիթներ

այդ տարածքին վրայ խաղաղ անցում մը ապրելով, իր աւարտին պիտի հասնէր 1940ականներու վերջերը, երբ հոդին դարձած էին դրեթէ բոլոր դասականները ու ասպարէզը դրաւած էին նորերը: Աւելի քան հետաքրքրական պիտի ըլլար սփիւռքահայ գրականութեան նոր դէմքերուն հետ արեւմտահայ դասականներու յարաբերութիւններուն ուսումնասիրութիւնը եւ անոնց կարծիքները երիտասարդ գրագէտներուն ու վերջիններուս սաեղծագործութեան մասին, այսպէսով անուղղակիօրէն լուսաբանելով աւագ սերունդին ազդեցութիւնը յետնորդներուն վրայ:

Ըստ մեր ունեցած տեղեկութիւններուն, Կոստան Զարեանի ու Անդրանիկ Մատուկեանի յարաբերութիւնը կարելի է բաժնել երեք փուլերու, որոնք կը պայմանաւորուին երիտասարդ հեղինակին կողմէ երէց գրագէտին հանդէպ ցուցաբերուած վերաբերմունքով: Առաջին շրջանը կարելի է սկզբնաւորել «Նայիրի» ամսագրի հրատարակութեամբ՝ 1945ին, երբ խմբագիր Մատուկեանը նոր հաստատուած ամսագրին աշխատակցութեան կը հրաւիրէ Զարեանը: Մինչեւ 1951, այսինքն՝ Զարեանի Պէյրութ այցելութեան թուականը, Մատուկեանի ու Զարեանի միջեւ նամակագրական կապ մը կը գարգանայ: 1951-1954ին Զարեան ապրած է Պէյրութ, ուր հայագիտութիւն դասաւանդած է աեղւոյն Ամերիկեան Համալսարանին, ինչպէս եւ «Նշան Փալանճեան» ճեմարանին մէջ: Զարեանի Պէյրութ գանուած միջոցին Անդրանիկ Մատուկեան Հնարաւորութիւն ունեցած է անձամբ հանդիպելու անոր, դրուցել հետը, անձնական ապաւորութիւններ կուսակել: 1954էն մինչեւ 1963՝ Զարեանի մահուան ու Մատուկեանի Երեւան այցելութեան տարին, գրաւոր կամ բանաւոր որեւէ վկայութիւն չունինք, թէ այս թուականներուն որեւէ յարաբերութիւն եղած է երկու հեղինակներուն միջեւ: 1963 եւ 1969 թուականներուն, սակայն, Մատուկեան Երեւանի մէջ հանդիպումներ ունեցած է Զարեանի հետ:

ՆԱՄԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (1945-1951)

Անդրանիկ Մատուկեան, Հալէպի մէջ, 1940ականներու սկիզբը փորձ մը կ'ընէ հրատարակելու «Նայիրի» անունով պարբերական մը, քանի մը թիւ վերջ դադրեցնելու համար դայն: 1945 թուականին ան վերստին կը հրապարակէ «Նայիրի»ն, այս անգամ որպէս ամսագիր: Այդ շրջանին թէեւ Եւրոպայի ու Միացեալ Նահանգներու մէջ գրական հանդէսներ կը հրապարակուէին, որոնց մէջ հանդէս կա գային ժամանակի սփիւռքահայ ու արեւմտահայ գրողներն ու կուսակցական-հանրային դործիչները, ներառեալ՝ Միջին Արեւելքի մէջ ապրողները, սակայն Միջին Արեւելքի երիտասարդ գրողները իրենց շրջանին ուրոյն բեմը չունէին: Յակոբ Օշականը, ի մասնաւորի, Հայկական աւանդներու ծաղկման լաւագոյն միջավայրը կը համարէր Միջին Արեւել-

digitised by A.R.A.R.@

քը, Հալէպի մէջ որպէս ամսագիր, ապա Պէյրութի մէջ որպէս շաբաթաթերթ, բազում վերիվայրումներով հանգերձ, եղաւ ու մնաց Միջին Արեւելքի գրական սերունդի կարեւոր բեմերէն մին. տարբեր յաճախականութեամբ եւ տարբեր ժամանակաշրջաններուն անոր աշխատակցած են Յակոբ Օշական, Կոստան Զարեան, Նիկողոս Սարաֆեան, Արսէն Երկաթ, Շաւարշ Նարգունի, Արամ Հայկազ, Համաստեղ, Հրաչ Զարգարեան, Նշան Պէշիկթաշլեան, Եղուարդ Պօյաճեան, Լեւոն Զորմիսեան, Մուշեղ Իշխան, Ժաք Ս. Յակոբեան, Եղուարդ Տարօնեան, Պօղոս Մռապեան, Խոսրով Թխթիւնճեան, Մինաս Թէօլէոլեան եւ բազմաթիւ ուրիշ անուններ, որոնց գումարումը մեծաւ մասամբ սփիւռքահայ գրականութեան ողնայարը կը ներկայացնէ:

Անդրանիկ Մառուկեանի Կոստան Զարեանին նկատմամբ ցուցաբերած Համակրանքին ու յարգանքին անդրանիկ ապացոյցը կարելի է համարել «Նայիրի»ի նոր շրջանին բացախիր Զարեանէ կատարուած արտատպումով մը: Այսպէս, Զարեանի "Ars Poetica"ն հրատարակուած է «Նայիրի»ի նոր շրջանի Ա. թիւի առաջին էջերուն վրայ, խմբագրական հետեւեալ ծանօթագրութեամբ. «Կոստան Զարեան, հայ գրականութեան եւ արմենական Ոգիին մեծագոյն շեփորը, որուն «Լրուեստ Բերթոդական»ով կը բանանք «Նայիրի»ի նոր շրջանը: Այս հուժկու եւ բազմատաղանդ գրիչը հրաւիրած ենք աշխատակցութեան: Կը յուսանք յառաջիկայ թիւերով իրմէ տալ աւելի ընդարձակ եւ անտիպ էջեր: Զարեան այժմ կը գանուի Ամերիկա եւ մտադիր է, առաջին իսկ պատեհութեամբ, այցելել Սուրիա-Լիբանան, ինչպէս կ'իմանանք իրմէ ստացած նամակէ մը»[1]: «Նայիրի»*ի Հոկտեմբեր 1946ի Բ. թիւին մէջ Անդրանիկ Մառուկեանի ստորագրութեամբ տպագրուած է «Նաւը լերան վրայ»ի առթիւ գրախօսական մը, որով Մառուկեան բարձր գնահատելով Զարեանի այս ստեղծագործութիւնը, հանրութեան յանձնարարած է կարգալ զայն ու փոխանցել յաջորդ սերունդներուն*[2]: *Այս գրախօսականին տպագրութենէն ետք, Մառուկեան Օշականէն նամակ մը ստացած է,* «Զուշացաւ Օշականին սաստը. "Զտեսութիւն է ըրածդ, գրեց Օշական: Զարեան բառերու կախարդ մըն է ու դուն տարուած ես այդ կախարդանքէն"»: *Մառուկեան Զարեանի նկատմամբ ունեցած Համակրանքը պաշտպանելու համար պատասխանած է.* «Բայց արուեստագէտէն ի՞նչ կը պահանջենք եթէ ոչ այն, որ յաջողի մեզ կախարդել»: *Այս թղթակցութենէն ետք, երկուքը*

1.— *Նայիրի*, Սեպտեմբեր 1945, էջ 1-3:

2.— Այս գրախօսականին յայտարարութիւնը նախապէս կատարուած է Սեպտեմբեր 1945ի Ա. թիւին մէջ. «*Իր* (իմա՝ Զարեանի, Վ.Մ., Ս.Տ.) *վերջին երկարաշունչ գործը — Նաւը լերան վրայ — կը գրախօսուի ներկայ թիւով*»: Հրատարակուած է սակայն Բ. թիւին մէջ:

digitised by A.R.A.R.@

դէմ առ դէմ Հանդիպելու առիթ մը կ'ունենան Օշականի Հալէպ այցելութեան միջոցին՝ 1947-1948)։ Ներկայ եղած է նաեւ եղուարդ Տատեանպետեանը։ Խօսք բացուած է Զարեանի մասին.-

«Օշական ջղայնացաւ, եւ ձեռքը բռունցքի վերածած, գոչեց.

– Այդ վեց հարիւր էջերը այսպէս կը մամեմ-կը մամեմ՝ եւ միայն վաթսուն էջ կը մնայ...

Եւ անմիջապէս յեռոյ.

– Բայց այդ վաթսուն էջը հայ գրականութեան անմահ էջերուն մաս կը կազմեն...»[3]։

«Նայիրի»*ի յաջորդ՝ Գ. թիւին մէջ, արտատպուած է նաեւ Կոստան Զարեանի* «Կոմիտաս վարդապետին (նրա աճիւնը Հայաստան տանելու առթիւ)» *Հանրայայտ քերթուածը, որ առաջին անգամ հրատարակուած էր 1936ին,* «Հայրենիք» *ամսագրին մէջ*[4]։

Շարունակելէ առաջ անհրաժեշտ է մատնանշել, որ Զարեանի Հանդէպ Մառուկեանի կեցուածքին մէջ չկար միայն իմացական ու խմբագրական հետաքրքրութիւն մը, այլ նաեւ՝ ստեղծագործական։ Արդարեւ, նոյն 1946ին ան կը հրատարակէր հռչակաւոր «Թուղթ առ Երեւան» *վիպերգը, գրուած՝ արեւելահայերէն, ուր զգալի էր, ձեւին մէջ, անգիտակից հետեւողութիւն մը Զարեանի գրելաոճին, յատկապէս նկատի ունենալով երկու լեգուաճիւգերուն միջեւ անցումի լարումի մը գոյութիւնը։ Միւս կողմէ, Օշական իր* «Վկայութիւն մը» *հատորին մէջ Թէքէեանի ու Զարեանի «սառներները» կը թելադրէր տեսնել Մառուկեանի այդ գործին մէջ*[5]։ *Նման վկայութիւն մը ունի նաեւ Անդրանիկ Մառուկեան, ինչ որ Զարեանէ ազդուած ըլլալու խոստովանութիւն մը կարելի է համարել իր հաշուոյն։ Զարեան, Պէյրութ գտնուած միջոցին, կը հարցնէ.*

«–Էտ ֆո «Թուղթ առ Երեւանը» որոշ տեղեր կրում է... Կոստան Զարեանի ազդեցութիւնը...

– Կրնայ ըլլալ։ Մեծ պատիւ մը կ'ընէիր, պարոն Զարեան։ Անբնական չէ որ մէկը կրէ իր սիրած հեղինակին ազդեցութիւնը»[6]։

3.– Անդրանիկ Մառուկեան, *Մեծերը եւ... միւսները*, Պէյրութ, 1992, էջ 282։ Օշական «Նաւը»ի մասին նման տողեր ունի նաեւ Յովհաննէս Սաղեանին ուղղուած 23 Ապրիլ 1947 նամակին մէջ. *«Նաւը իրան վրայ» վիպակի մըն է, թէեւ մեր գրականութեան գեղեցկագոյն էջերէն 50-60 մը ունի իր մէջ»* (Յակոբ Օշական, *Նամականի*, Ա. հատոր, Պէյրութ, 1983, էջ 98-105)։

4.– *Նայիրի*, Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր 1945, էջ 109-111։

5.– Յակոբ Օշական, *Վկայութիւն մը*, Հալէպ, 1946, էջ 41։

6.– Մառուկեան, *Մեծերը...*, էջ 273։

digitised by A.R.A.R.@

Այնուհետեւ, երկար ժամանակ, Կոստան Զարեանի անունին չենք հանդիպիր ամսագրի էջերուն, թէեւ ան ալ խմբագրակցած է Պէյրութի «Ծանր» ամսագրին՝ մէկ բանաստեղծութեամբ («Զի, գարուն եւ Հայաստան»)։ 1946ի աւարտին Միջին Արեւելքի դրական շրջանակը յուզող կարեւորագոյն խնդիրը կը դառնայ սփիւռքահայ գրողներու համագումար մը նախաձեռնելու առաջադրանքը։ Այս աւիթիւ թեր ու գէմ բազմաթիւ յօդուածներ կը տպագրուին «Նայիրի»ի եւ Ափիւռքի այլ թերթերու ու պարբերականներու մէջ։ Նման համագումար մը սարքելու խնդիրը երբ կը յստականայ, գլխաւոր կազմակերպիչներէն Անդրանիկ Մառուկեանի ստորագրութեամբ մեքենագիր, նոյն բովանդակութեամբ նամակներ կ'առաքուին զանազան երկիրներու մէջ բնակող հայ գրողներուն։ Պահպանուած շրջաբերով հանդերձ, կրնանք ենթադրել, որ նման նամակ մը ստացած է նաեւ Զարեանը, որ այդ թուականներուն կը բնակէր Միացեալ Նահանգներու մէջ։ Մեր այս ենթադրութիւնը կ'ամրանայ, երբ, ի շարս այլոց, Զարեանի անունը կը կարդանք համագումարին մասնակցելու հաւանութիւն տուած գրողներու ցուցակին մէջ, որ հրատարակուած է «Նայիրի»ի կողմէ[7]։ Միւս կողմէ, Արամ Հայկազին ուղղուած 26 Յունիս 1947 թուակիր նամակին մէջ Մառուկեան գրած է. «Ամերիկայէն հրաւիրած ենք միայն քեզ, Զարեանը, Համաստեղը եւ Նուրիկեանը»[8]։ Միջին Արեւելքի մէջ այդ թուականներուն ստեղծուած քաղաքական անկայուն իրավիճակը, ինչպէս նաեւ համագումարին չուրջ կարդ մը շրջանակներու կողմէ ստեղծուած բացասական կարծիքը թոյլատու չեն ըլլար, որպէսզի Գաղութահայ Գրողներու Համագումարը կայանայ[9]։ Կոստան Զարեանի Միջին Արեւելք այցելելու առաջին պատեհութիւնը այսպէսով կը յետաձգուի։

Մառուկեանէն Զարեանին ուղղուած 26 Յուլիս 1947 թուակիր նամակ մը պահպանուած է Երեւանի Զարենցի անուան Դրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանին մէջ (Գաթ)։ Այս նամակը, որ կցուած է այս յօդուածին, հասցէագրուած է ուղղակի Զարեանի Միացեալ Նահանգներու հասցէին[10]։ Մառուկեան, նախապէս բազմաթիւ անգամներ, զանազան առիթներով ու տարբեր անձերու ու հասցէներու միջոցով Զարեանին նամակներ առաքած ըլլալու փաստը նշելէ ետք, կը յայտնէ իր հիացմունքն ու կենսագրութեան մանրամասները, հետագային կատարելիք ուսումնասիրութեան մը մէջ օգտագործելու նպատակով։ Որքան

7.– *Նայիրի*, Մայիս 1947, էջ 229–231։
8.– *Գաթ*, Արամ Հայկազի ֆոնտ, թիւ 211։
9.– Այս մասին աւելի մանրամասն տե՛ս Սեւան Տէյիրմէնճեան, «Գաղութահայ Գրողներու Համագումարը եւ Մառուկեան», *Դարուն*, թիւ 10, 2002։
10.– Mr. C. Zarian, 11 W. 42nd St. Room 326, New York 33, NY-USA

digitised by A.R.A.R.@

դիտենք սակայն, Մառուկեան Զարեանի մասին նման աշխատասիրութիւն մը չէ կատարած կամ, առնուազն, չէ հրատարակած: Մառուկեան «Նայիրի»ի աշխատակցութեան հրաւէր ուղղելու եւ Գաղութահայ Գրողներու Համագումարի կազմակերպչական հարցերուն շուրջ տեղեկութիւններ փոխանցելու կողքին, պատրաստակամութիւն յայտնած է, Զարեանի ցանկութեան պարագային, առանց վճարումի 60 էջնոց գրքոյկ մը հրատարակելու հեղինակէն: Անվճար դիրք տպագրելու ուշագրաւ պարագան Զարեանի հանդէպ յատուկ վերաբերմունք ու համակրանք մը կը բացայայտէ: Առ ի համեմատութիւն, կ'արժէ նշել, որ նոյն թուականներուն Աբամ Հայկազ գիմած է Մառուկեանին իր առաջին գիրքը Սուրիոյ մէջ տպագրելու մտադրութեամբ եւ ստացած՝ հետեւեալ պատասխանը. «Գալով հոս տպագրուելուն, շատ գործնական չէ: Այստեղ մենք հիմա բացառիկ մեքենաշնորհը ունինք՝ աշխարհի ամէնէն սուղ երկիրը ըլլալու»[11]:

Զարեանի պատասխանը մեղի յայտնի չէ, բայց «Նայիրի»ի հաւաքածոյի քննութիւնը ցոյց կու տայ, որ ան դրական կերպով ընդառաջած է Մառուկեանի զոյգ խնդրանքներուն: Առաջին հերթին, հոն լոյս տեսած է «Լարախաղաց» քերթուածը, որ գրուած էր նիւ Եորք, 1947ին[12]: Իսկ քիչ ետք, սկսած է հրատարակուելու Զարեանի «Նայիրի»ին տրամադրած անտիպ գործ մը՝ «Արտի ճանապարհով»[13]: Խմբագրական ծանօթագրութեան մէջ կը նշուի, թէ ապահովուած է Զարեանի աշխատակցութիւնը: Կը կարդանք, թէ Զարեան Միացեալ Նահանգներէն վերադարձած է Իտալիա եւ Հաստատուած՝ Հոռմ, ուրկէ ամէն ամիս կանոնաւորաբար պիտի աշխատակցի «Նայիրի»ին: Խմբագրութիւնը կը յայտնէ, թէ ան ողջանած է Գաղութահայ Գրողներու Համագումարը եւ յառաջիկայ ամառ պիտի այցելէ Էիրանան, ուր պիտի սարքէ հայերէն ու ֆրանսերէն դասախօսութիւններ՝ գրական նիւթերու շուրջ: Իսկ իր գաստրը՝ իտալարնակ քանդակագործուհի Նուարդ Զարեանը, ցուցահանդէս մը կը ծրագրէ բանալ Պէյրութի մէջ[14]: Արդարեւ «Նայիրի»ի այդ տարուան քանի մը թիւերուն մէջ կը հրատարակուի Կոստան Զարեանի «Արտի ճանապարհով» ստեղծագործութիւնը («Ես կա՛մ, կը մնա՛մ»[15], «Օ՜, իմ Հայրենիք»[16]):

Նոյն 1947ին, Զարեանի հետ անուղղակի առնչութիւն ունեցող ուշագրաւ պատահար մը կայ. Մառուկեանի այցելութիւնը

11.– *Դաք*, Ակրամ Հայկազի փոնտ, թիւ 211:
12.– *Նայիրի*, Սեպտեմբեր–Նոյեմբեր 1947, էջ 441–442:
13.– *Նայիրի*, Փետրուար 1948, էջ 1–11:
14.– Անդ, էջ 11:
15.– *Նայիրի*, Մարտ 1948, էջ 93–96:
16.– *Նայիրի*, Յունիս 1948, էջ 363:

digitised by A.R.A.R.@

Թագուհի Շահնազարին՝ Կոստան Զարեանի առաջին կնոջը: 1947 թուականի աշնան, «Լազմավէպ»ի 100ամեակի հանդիսութիւններուն մասնակցելու նպատակով Մառուկեան մեկնած էր Իտալիա, ուր օգտա ելով առիթէն հանդիպում մը ունեցած է Թագուհի Շահնազարի հետ: Այս տեսակցութեան մասին, հետագային, Զարեանի մահէն ետք, Մառուկեան ակնարկ մը գրի առած է՝ «Թագուհի Շահնազար» *վերնագրով*[17], *ուր կը պատմուին այս հանդիպման մանրամասները: Յայտնի է, որ Մառուկեան Զարեանը տեսնելու ակնկալութեամբ չէ այցելած Շահնազարը. արդէն Զարեան այդ տարիներուն կը գտնուէր Միացեալ Նահանգներ եւ Մառուկեանի այցելութեան յաջորդ օրը պիտի գար Հռոմ.*

«—Անհանգիստ կը թուիմ, Տիկին Թագուհի:

— Ինչպէս չըլլամ, տղաս, ինչպէս չըլլամ: Ճենովա գացին, բերելու: Վաղը հոս են եւ դեռ տունին մէջ ամէն ինչ պատրաստ չէ...

Գացողը ո՞վ է, բերուելի՞ը ով:

(...)

Նուարդը, իր աղջիկը, ամուսնին հետ Ճենովա գտցած են դիմաւորելու համար Կոստան Զարեանը, որ Ամերիկայէն Իտալիա կու գայ նաւով, իր նոր գտած ... ամերիկացի կնոջ հետ»[18]:

Մառուկեան իր այս այցելութեան մասին կը խօսի նաեւ աւելի ետք՝ 1983ի «Անցորդը եւ իր ճամբաները» *յուշապատումին մէջ, ուրկէ ի յայտ կու գայ, թէ Թագուհի Շահնազարին այցելած է իր դստեր՝ Նուարդ Զարեանին ծանօթանալու նպատակով: Մառուկեան, թէեւ Ն. Զարեանին հանդիպելու հնարաւորութիւնը ունեցած չէ, սակայն ջերմ տպաւորութիւններով կը խօսի Զարեանի առաջին կնոջ՝ Թագուհիի մասին.* «"Հրեշտակային" մակդիրը պիտի պատշաճէր իրեն, եթէ վերացական եւ օդային բան մը չըլլար: Եւ արդէն, պէտք է բառեր փնտռել, կամ ստեղծել, այդ բացառիկ կինը հաւատարմօրէն նկարագրելու համար»[19]: *Նոյնիսկ գայն կը համեմատէ Զարեանին հետ.* «Նժարին մէջ եթէ դնենք Կոստան Զարեանի գրական տուղանդը, եւ միւս նժարին մէջ այս կնոջ սիրտը, ո՞ր մէկը աւելի ծանր պիտի կշռէ արդեօք...»[20]: *Այդ կնոջ նկատմամբ այնքան մեծ կ'ըլլայ Մառուկեանի համակրանքը, որ չ'ուզեր հանդիպիլ ամերիկացի*

17.– Անդրանիկ Մառուկեան, «Թագուհի Շահնազար», *Նայիրի*, 8 Մարտ 1970, էջ 4:

18.– Անդ: Ի դէպ, Զարեան իր ամերիկացի կինը «նոր գտած» չէր, քանի որ անոնց մտերիմ կապը կ'երթար մինչեւ 1929 (Վարդան Մատթէոսեան, *Կոստան Զարեանի շուրջ*, Անթիլիաս, 1998, էջ 284):

19.– Մառուկեան, «Թագուհի», էջ 4:

20.– Անդ:

digitised by A.R.A.R.@

կնոջ մը հետ ամուսնացած Զարեանին. «Ես, նորօրեայ Տօն Քիշոթ, մտածումով աէր կը կանգնէի դասի մը, ուր, անիրաւեալը ի՛նք դատ չունէր եւ հաշտուած էր կացութեան հետ, բայց ինծի կը թուէր, որ երբ Զարեանը տեսնեմ, պէտք է որ Թագուհին պոռթկայ իմ մէջէս...»[21]: *Այդ հանդիպումէն ետք բարեկամութիւն մը կը հաստատուի Մառուկեանի ու Շահնազարի միջև: Վերջինս, «Թ.Զ.» ստորագրութեամբ, քանի մը յօդուածներով կ'աշխատակցի* «Նայիրի»*ին՝* «Հայաստանի երաժշտանոցին մէջ Ռոմանոս Մելիքեանի հետ աշխատած օրերէն, բաղցր յուշերով եւ յուզիչ դրուագներով»[22]:

Զարեանի Խոպիոյ Հասցէին[23] *ուղղուած Մառուկեանի երկրորդ նամակը, որ մեզի հասած է եւ զոր կը հրատարակենք ստորեւ, թուագրուած է 24 Դեկտեմբեր 1948: Յայտնի է, որ Մառուկեանին ուղղուած 4 Դեկտեմբեր 1948 թուակիրով մը, զոր չենք տեսած, Զարեան իր վրդովմունքը կը յայտնէ կարգ մը հորցերու շուրջ եւ ետ կը պահանջէ* «Սրտի ճանապարհով»*ին ձեռագիրը: Ինչպէս նախորդ նամակին մէջ տեսանք, Մառուկեան Զարեանէն գիրք մը տպելու պատրաստակամութիւն յայտնած էր: Զարեանի նամակին հիմամբ կրնանք ենթադրութիւններ ընել երկու գրողներուն միջեւ ծագած վէճին պատճառներուն վերաբերեալ:*

Մառուկեանի առաջին նամակէն ետք, որով Զարեանէն գիրք մը տպագրելու պատրաստակամութիւն յայտնուած էր, Զարեան Մառուկեանին ուղարկած պէտք է ըլլայ «Սրտի ճանապարհով» *ընդարձակ վիպերգը՝ հատորի ձեւով հրատարակուած տեսնելու ակնկալութեամբ: Ինչպէս տեսնուեցաւ սակայն, այս քերթուածէն հատուածներ միայն տպագրուած են* «Նայիրի»*ի մէջ:* «Իսկ ինչ կը վերաբերի ձեր պոէմին տպուած հատուածներուն «Նայիրի»ի մէջ, յայտնեմ իսկոյն, թէ առանց առարկութեան եւ մեծ հանոյքով պիտի ուզեմ վճարել այն գումարը որ պահանջէք»: *Մառուկեան մեղմելու համար Զարեանի բարկութիւնը, կու տայ հետեւեալ պատճառաբանութիւնը.* «Իմ ամբողջ մտահոգութիւնս եղած էր Զարեանէն էջեր տպել «Նայիրի»ի մէջ»: *Մառուկեանի այս բացատրութիւնները մեր ենթադրութիւնը հիմնաւոր կը դարձնէ, թէ* «Սրտի ճանապարհով» *վիպերգը ուղարկուած էր բացառաբար գրքի մը ձեւով տպագրուելու համար, սակայն պոեմը* «Ներկայ ծաւալով, եւ մանաւանդ վերջին մասին յաւելումով, կ'ընկայ կրկինը»*, մինչդեռ խօսքը 60 էջնոց գրքոյկի մը տպագրութեան մասին էր: Զարեան վրդոված է նաեւ այն պատճառով, որ Մառուկեան անպատասխանի ձգած է նամակ մը, այս առթիւ Մառուկեան*

21.– Մառուկեան, *Մեծերը*, էջ 289:
22.– Մառուկեան, «Թագուհի», էջ 4:
23.– Mr. C. Zarian, Via S. Vito, 52, Forio d'Ischia - Italia

digitised by A.R.A.R.@

գրած է. «Ձեզմէ որեւէ նամակ չեմ սացած՝ որուն անմիջապէս պատասխանած չ'ըլլամ»: *Հաւանական է Զարեանէն անպատասխանի մնացած (կամ՝ Մառուկեանի պատասխանը իրեն չհասած) նամակի մը գոյութիւնը: Այդ նամակով, հաւանաբար, Զարեան առարկութիւն ըրած է* «Սրտի ճանապարհով»*ին տպագրութեան, քանի որ նշեալ քերթուածի* «Նայիրի»*ին մէջ հրատարակութիւնը դադրած կը տեսնենք ամսագրի Յուլիս 1948ի ճրագ թիւէն ետք: Անուշտ, այս ենթադրութիւնները կրնան հերքուիլ կամ հաստատուիլ այն ժամանակ միայն, երբ երեւան գան Զարեանի Մառուկեանին ուղղուած 4 Դեկտեմբեր 1948 թուակիր եւ այլ նամակները:*

Ի դէպ, կ'արժէ նշել, որ Զարեան այս գործը սկսած էր գրելու իր Հայաստանեան տարիներուն (1922–1924), ինչպէս վկայած է «Անցորդը եւ իր ճամբան»*ի մէջ, եւ կը պատկանէր իր փայփայած «Համադիւցագներգութեան» սեռին.–*

«Ամէն մի պոեմա կապուած է երկրի հետ, որովհետեւ երկնքից է գալիս;

Գնացքը ռիթմ է, ուստի՝ մեծ թռչունի նման թեւարկում է:

«Հայաստանում» պոեման համայնադիւցագներգական աշխարհազգացումի առաջին արտայայտութիւնն է: Երկինքը եռանկիւնի է, դաշտը ոլոր եւ պատկերը ծեփուած է խմորի նման»[24]:

Անոր ակնարկած էր 2 Հոկտեմբեր 1944ին, Բենիամին Նուրիկեանին թուակիր իր գլխաւոր գործերը.– «(...) «Հայաստանում» պոէման, որի երկրորդ եւ երրորդ մասերը լրացած են հիմա եւ, յուսամ, լոյս պիտի տեսնեն (...)»[25]:

Առաջին մասը լոյս տեսած էր «Հայրենիք» *ամսագրին մէջ, 1925ին*[26]*: Իսկ* «Նայիրի»*ի մէջ հատուածաբար լոյս տեսած երկրորդ եւ երրորդ մասերէն ետք, ամբողջութիւնը անտիպ մնացած է ու այս իսկ պատճառով «Համադիւցագներգական» բնոյթին քննարկումը կը մնայ ապագայի գործ: Վազգէն Գարրիէլեան հարեւանցի անդրադարձ մը կատարած է.–*

«(Զարեանի. Վ.Մ., Ս.Տ.) տեղը հայրենիքն է, իր գործը՝ երկիրը փառաբանելը: Պատերազմից յետոյ այսպիսի տրամադրութիւնները նրա գործերում աւելի են շատանում: Պատահական չէր, որ 1948թ. Զարեանը լոյս ընծայեց 1925թ. գրած «Սրտի ճանապարհով» բանաստեղծութիւնների շարքը, որոնք գրուել էին Խորհրդային Հայաստանում ապրած տարիներին եւ որոնք «նոր կերտուող այս Հայաստանի» մասին հիացումի եւ հաւատի խօսքեր էին»[27]:

24.– Կոստան Զարեան, Երկեր, Անթիլիաս, 1975, էջ 95:

25.– Վարդան Մատթէոսեան, «Կոստան Զարեան եւ Բենիամին Նուրիկեան. Ցամականի», *Բագին*, 3, 1997, էջ 123:

26.– Կոստան Զարեան, «Հայաստանում», *Հայրենիք ամսագիր*, Նոյեմբեր 1925:

27.– Վազգէն Գարրիէլեան, *Սիլիոֆեան գրականութիւն*, Երեւան, 1987, էջ 353:

digitised by A.R.A.R.@

Խեղրոյ առարկան վիպերգ էր (պոեմ) եւ ո՛չ թէ «բանաստեղծութիւնների շարք»։ *Բայց ամէնէն կարեւորը այն է, որ կարելի չէ Հրատարակուած բաժինները* «նոր կերտուող այս Հայաստանի» *Հանդէպ անվերապահ* «հիացումի եւ հաւատի խօսքեր» *Համարել։ Այս իմաստով, բնորոշ է Հետեւեալ Հատուածը, որ Զարեանի դրականութեան ծանօթ թեմաներէն մէկն է.–*

Իսկ բանաստեղծը լսում է, ասում.–

(...) Կառուցել, այո՛, հնարել...
Արիւնիդ թափը տալ, հրկիզուել
Դարերով ձեզ սպասող տեսիլքով,
Նոր մարմին որոնող երազով–
Այդ, այո՛, ձեզ հետ եմ ձեռքերը իմ յուզուած...
Բայց լինել, խորհրդից եւ կամքից պարպուած,
Թիւերի գորշ քանակ, լուռ մի ստրուկ
Ու հոգի յոգնարեկ՝
Խուզարկուած աչքերով ոստիկան եւ ստրուկ–
Այդ երբե՛ք, այդ երբե՛ք...

Եթէ մարդ –ստեղծագործ աւիւնից իր զրկուած–
Տէրը չէ իր մտքի, տէրը չէ դնդերի իր լարուած,
Եթէ չէ՝ ըմբոստ երգ դաշնակող,
Արարիչ եւ կերտող,
Եթէ չէ անկաշկանդ արիթիտեքտ–
Ո՞ւմ է պէտք
Տնտեսուած բանը այդ պարտադիր երգի
Անուրախ, վշտալի[28]։

Կոստան Զարեան աւելի ուշ նաեւ փայփայած է Մրջին Արեւելքի մէջ բանաստեղծութիւնների ժողովածու մը տպագրելու ցանկութիւնը։ Գահիրէի «Յուսաբեր» օրաթերթի խմբագիր Վահան Նաւասարդեանի որդին՝ Բեդար Նաւասարդեանը, Զարեանին ուղղուած 3 Ապրիլ 1950ի նամակով Հաւանութիւն կու տայ Հեղինակին այն խնդրանքին, որ իր Հատորը տպագրուէր Գահիրէի մէջ[29]։ Հատորը պիտի բաղկանար բանաստեղծութիւններէ[30] եւ պիտի ունենար 300–350 էջի ծաւալ[31]։ Զարեան ստանալով «Յուսաբեր»ի Հաւանութիւնը Հաւասարդեանի

28 – Զարեան, «Սրտի», էջ 4։
29 – *Գաթ*, Կոստան Զարեանի ֆոնտ, թիւ 73։
30.– Արծրուն Աւագեան, *Կոստան Զարեան. կեանքը եւ գործը*, Երեւան, 1998 թ., էջ 51։
31.– *Գաթ*, Կոստան Զարեանի ֆոնտ, թիւ 73։

digitised by A.R.A.R.@

նամակը՝ նման Հատորի մը տպագրութեան շուրջ, օրակարգի կը բերէ երկու տարի ուշաց Ծառուկեանի հետ ունեցած իր անհամաձայնութիւնը: Այս մասին կը կարդանք Նաւասարդեանի Զարեանին յղած նամակէն, «Եւ յանկարծ, չգիտես որտեղից, միտքս ընկաւ Ծառուկեանը: Լեղիս պատռեց: Զէ՞ որ դուք նրա մասին ձեր առաջին նամակի մէջ գրել էիք. «Այդ Ծառուկեան կոչուած մարդը անկոռեկտ մի անձնաւորութիւն դուրս եկաւ»[32]: *Զարեան Նաւասարդեանին ուղղուած նամակին մէջ հարցուցած բլայու է, թէ ինչո՞ւ Ծառուկեանի նման անձնաւորութիւն մը կայ Հ.Յ.Դաշնակցութեան շարքերուն մէջ եւ թէ կարելի է նմաններուն* «գծի բերել». «Ինչ վերաբերում է Ծառուկեանի նման մարդուն «առնել մեր կուսակցութեան մէջ» դրան ես անշուշտ չեմ կարող եանգամանօրէն պատասխանել, բայց ձեզ անձանօթ չի կարող լինել այն պարագան, որ գաղթաշխարհում չեն վխտում հայ կարող, լուրջ, ճշմարտօրէն հայրենասէր մարդիկ: Այստեղ էլ ի վերջոյ սով կայ: Ունեցածիդ վրայ գուրգուրալը դարձել է սրբազնագոյն պարտականութիւն: Նաեւ «գծի բերելու» միջոցներն էլ այն չեն ինչ որ կը լինէին եթէ մենք ապրէինք մեր ազատ ու սեփական հայրենիքում ուր ունենայինք կառավարութիւն ու պատկան իշխանութիւններ»[33]:

Զարեանի եւ Ծառուկեանի միջեւ գրքոյկի մը հրատարակութեան ու «Սրտի ճանապարհով»ի «Նայիրի»ի մէջ տպագրութեան առթիւ ստեղծուած այս տհաճ իրավիճակը պիտի չխանգարէր երկու հեղինակներուն միջեւ ստեղծուած համեմատաբար ջերմ յարաբերութեան, որ հաստատուեցաւ Կոստան Զարեանի Պէյրութ գտնուած տարիներուն եւ հետագային ալ՝ Հայաստանի մէջ:

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ՊԷՅՐՈՒԹԻ ՄԷՋ (1951-1954)

19 Հոկտեմբեր 1951ին Կոստան Զարեան իր ամերիկացի կնոջ ու գաւկին՝ Յովանին հետ, Իտալիայէն կը տեղափոխուի Լիբանան: Այս տեղափոխութիւնը խանդավառութիւն կը ստեղծէ Պէյրութի գրական շրջանակներէն ներս: Մանաւանդ երիտասարդներ անհամբերութեամբ կը սպասէին ուշացած այս այցելութեան, եթէ նկատի առնենք անկէ առաջ Զարեանի Լիբանան երթալու չիրականացած խոստումները:

Զարեանին դիմաւորելու համար նաւամատոյց փութացած են Անդրանիկ Ծառուկեան, Եղուարդ Պօյաճեան, Մուշեղ Իշխան, «Ազդակ»էն *Տիգրան Ասկունի, մինչ Կարօ Սասունի* «որ Եգիպտոս կը գտնուի... կրկին ու կրկին պատուիրած է մեզի որ յայտնենք իր «բանաւոր բացակայի» պարագան»[34]:

32.– Անդ:
33.– Անդ:
34.– Ծառուկեան, *Մեծերը*, էջ 262:

digitised by A.R.A.R.@

Զարեանի Լիբանան այցելութիւնն ու կեցութիւնը կ'ողջունուին տեղւոյն մամուլին կողմէ։ «Ազդակ» *օրաթերթի առաջին էջին վրայ լուսանկարով մը կը տպագրուին* «Կոստան Զարեանին Պատգամը»[35], *ինչպէս նաեւ* «Մեր տեսակցութիւնը մեծանուն գրագէտին հետ» *խորագրեալ Հարցազրոյց մը*[36]*։*

Անդրանիկ Մառուկեանի ոգեւորութիւնը ակնայայտ կ'երեւի նաեւ իր կողմէ երեք տասնամեակ ետք գրի առնուած «Մեծերը եւ... միւսները» *շարքէն Կոստան Զարեանին նուիրուած* «Ավլոյրդը եւ իր ճամբաները» *յուշագրութեան մէջ։* «Եկաւ։ Եկաւ։ Լիառողջ ու կայտառ, փառաւոր մարդ մը, բարձրահասակ, յաղթանդամ, առիւծի գլուխ մը, սպիտակ առատ մազերով»[37]։ *Նաւամատոյցէն գինքը անմիջապէս կ'առաջնորդեն Պէյրութի* «Փանսիոն Անա» *պանդոկը՝* «իրենց վերապահուած տեղը»[38]։ *Պանդոկէն բաժնուելէ առաջ Մառուկեան Զարեանին խորհուրդ կու տայ այցելել գրեթէ մահամերձ Լեւոն Շանթին (մահացած՝ 29 Նոյեմբեր 1951ին) ու Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Գարեգին Ա. Կաթողիկոսին (մահացած՝ 21 Յունիս 1952ին)։ Մառուկեանի ընկերակցութեամբ, Զարեան առաջին այցելութիւնը կու տայ Լեւոն Շանթին։ Շանթ լսած էր Զարեանի ժամանումը եւ կը սպասէր այս այցելութեան։ Զարեան ու Շանթ, Մառուկեանի վկայութեամբ, կը գրուցեն կենցաղային նիւթերէ։ Շանթէն բաժնուելով կ'երթան Անթիլիաս՝ այցելելու Գարեգին Յովսէփեանց Կաթողիկոսին։* «Աթոռ մը բերած են եւ Զարեան նստած է բարձին կողմը, աւելի մօտէն լսուելու համար Վեհափառէն, որուն ականջը, արդէն ծանր, դժուարութիւն ունի լսելու։ Կը խօսին Ամերիկայէն, յուշեր կը պատմեն»[39]։ *Զարեան Գարեգին Կաթողիկոսի հետ այս տեսակցութեան մասին պատմած է Վեհափառի մահուան առթիւ գրած իր մահախօսականին մէջ.* «Ապա նրան տեսայ Անթիլիասում։ Հիւանդ, անկողնում պառկած, ձեռքերը գունաթափուած, այտերը ներս ընկած, փոքրացած, բարձերի մէջ կորած։ ...Աչքերը աւելի զարմացած, քան երբեք, խօսքերը՝ շփոթ։ Երեխայացած»[40]։ *Հանգիպման ժամանակ Գարեգին Կաթողիկոս դիմելով Զարեանին կ'ըսէ.* «Ինձ մօտ գալու համար վատ առաջնորդ ես ընտրել, Զարեան, երեւի չգիտես թէ ես շէֆ աւազակ է...» (...) «Ճամբան Զարեանը կ'ուզէ իմանալ շէֆ աւազակին պատմութիւնը»։ *Խորհրդահայ կուսակցական քննադատ Հրաչեայ Գրիգորեան*

35.– Կոստան Զարեան, *Նաւատոմար*, Երեւան, 1998, էջ 464 (հրատարակուած՝ «Պատգամ» խորագրով)։
36.– Անդ, էջ 635։
37.– Մառուկեան, *Մեծերը*, էջ 262։
38.– Անդ։
39.– Անդ, էջ 269–270։
40.– Զարեան, *Նաւատոմար*, էջ 466–467։

digitised by A.R.A.R.@

քանի մը տարի առաջ «Սովետական Հայաստան» *ամսագրին մէջ յօդուած մը ստորագրած էր Մառուկեանի ու* «Նայիրի» *ամսագրին դէմ՝ Մառուկեանը կոչելով* «շէֆ ավազակ»[41]: *Զարեան կը պատասխանէ,* «"Ոչինչ մարդ": Ինչ չի գիտեր թէ այդ «ոչինչ մարդը» օր մը ինչ փորձանք պիտի բերէ իր ալ գլխուն»[42]: *Այդ օր Զարեան եւ Մառուկեան կը գրուցեն Գարեգին Կաթողիկոսի մասին, իսկ Մառուկեան կը պատմէ իր յուշերը Վեհափառէն: Յունիս 1952ին Գարեգին Վեհափառ կը վախճանի: Զարեան իր դատակցութիւնը կը յայտնէ հեռագրով մը,* «Վեհափառի մահը ամբողջ հայ ժողովուրդը ցնցեց, որովհետեւ նա աւելի ոգի էր, քան մարմին: Կ. Զարեան»: *Կը գրէ նաեւ մահախօսական մը՝* «Վեհափառը», *որ, յիշեալ ցաւակցական հեռագրին հետ, կը տպագրուի* «Հասկ»*ի Գարեգին Յովսէփեանցին նուիրուած բացառիկին մէջ (թիւ 7-8-9, 1952)*[43]:

Ինչպէս բնորոշ է Մառուկեանի այս յուշապատումին, Զարեան ընդհանրապէս կ'երեւի մտերմիկ կեանքով՝ իր խօսքով, իր պարով, կիներու հետ, կապելներու մէջ: «Իր գրականութեան հանդէպ մեր հիացումը կը մնայ անաղարտ, բայց մարդը կորսնցուցած է հեռուներէն մեզի ներշնչած հմայքը: Կամաց կամաց կը տեսնենք թէ իր մէջ անհատը հականիշն է իր տաղանդով մեր մէջ կազմուած պատկերին»[44]: *Մառուկեանի ու Զարեանի մտերմութեան մէջ գրչի եղբայրութենէ կամ գրական յարաբերութենէ աւելի ընկերային կամ կենցաղային կապ մը ակնյայտ է, առնուազն՝ Մառուկեանի յուշագրութենէն փոխանցուած զգացողութեամբ: Զարեան լիբանահայ երիտասարդ գրողներուն կամ մտաւորականներուն հետ ժամանակ կ'անցընէ ոչ այնքան գրական խնդիրներ քննարկելու, անոնց մշակած գրականութեամբ հետաքրքրուելու, որքան Պէյրութի մէջ առանձինն չմնալու մտահոգութեամբ:* «Եւ սակայն Զարեանը Զարեանն է, մեծութիւն մը»[45]: *Մառուկեան միշտ ալ կը պահէ մեծ յարգանք ու համակրանք թէ՝ Զարեանի անձին եւ թէ անոր գրականութեան նկատմամբ:* «Անցորդը եւ իր ճամբանները» *պատումը ո՛չ միայն վկայութիւնն է Զարեանի պէյրութեան օրերուն, այլ նաեւ Մառուկեանի յիշեալ համակրանքին գրաւոր մէկ արտայայտութիւնը:*

41.– Հրաչեայ Գրիգորեան, «Դաշնակ վարձկանների ծախու օրգանը («Նայիրի ամսագիր գրականութեան եւ արուեստի, 1947թ., No 1-2-3-4-5-6)», *Նայիրի*, Օգոստոս-Սեպտեմբեր 1948, էջ 506-512. հմմտ. *Սովետական Հայաստան*, թիւ 6, 1948:

42.– Մառուկեան, *Մեծերը*, էջ 271:

43.– Կոստան Զարեան, «Նաւատումար», Երեւան, 1999 թ., էջ՝ 635-636:

44.– Մառուկեան, *Մեծերը*, էջ 281:

45.– Անդ, էջ 283:

digitised by A.R.A.R.@

Ծառուկեանի վկայութեամբ կը տեղեկանանք Զարեանի Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանին մէջ դասախօսելու հանգամանքներուն: Այսպէս, Համայնքը դիմում մը կը կատարէ Համալսարանի վարչութեան եւ կը խնդրէ, «որպէսզի ամպիոն մը տրուի իրեն, որպէս արուեստներու եւ հայագիտութեան դասախօս»[46]: *Այս առթիւ Վահէ Սէթեան* «յանձն կ'առնէ, երկու տարուայ համար տարեկան երեք հազար տոլար տրամադրել համալսարանին եւ Զարեան կը հրաւիրուի դասախօսելու»[47]: *Այս տողերէն յայտնի է, որ Համայնքի վարիչներուն ու բարերարներուն ջանադրութեամբ է, որ բացուած է Հայագիտական ամպիոնը Համալսարանէն ներս: Միւս կողմէ՝ Կոստան Զարեան կը գրէ իր պէյրութեան* «Նաւատոմար»*ին մէջ.* «Վաղը հայերը պիտի ուրանան, որ ե՛ս ստեղծեցի Հայ մշակոյթի պատմութեան ամպիոնը A.U.B.ում, որ ինձանից առաջ այս մասին երեւակայել իսկ չէր կարելի...»[48]: *Ի Հարկէ, այս հաստատումը ճշմարտութեան որոշ բաժին մը ունի, քանի որ Զարեանի ներկայութենէն առաջ, Պէյրութի մէջ բարձրագոյն կրթութեան տիրացած, անգլերէն դասաւանդելու եւ նիւթին քաջատեղեակ երրեակ յատկանիշներով օժտուած անձ մը չկար, չհաշուելով Զարեանի անմիջական փորձառութիւնը՝ 1946-47ին նիւ Եորքի մէջ անգլերէն ու ֆրանսերէն լեզուներով հայ մշակոյթի պատմութիւն դասաւանդած ըլլալը:*

Ամերիկեան Համալսարանին ամպիոնը հետագային պիտի փակուէր սակայն. «... գիտեմ թէ Զարեանի ոչ-ուրջ եւ անյարատեւ ընթացքին պատճառով կորսնցուցինք այդ դարաւոր հաստատութենէն ներս հայագիտական մնայուն ամպիոն մը ունենալու պատեհութիւնը...»[49]: *Այս ամպիոնի հիմնադրութեան հարցին, փակումին պատճառներուն եւ Զարեանի դասախօսական ձեռնհասութեան հարցերը, ինչպէս եւ յարակից խնդիրներ, յաւելեալ քննութեան կը կարօտին եւ դուրս են այս յօդուածին նպատակէն: Բայց, այսուամենայնիւ, Ծառուկեանի հաղորդած տեղեկութիւններէն կարելի է եզրակացնել, թէ Զարեան Լիբանան չէր եկած Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի մէջ դասախօսելու յատուկ առաքելութեամբ, ինչպէս կը գրէ Եուրի Խաչատրեան* «Նաւատոմար» *հատորի ծանօթագրութիւններուն մէջ* («... Կոստան Զարեանն ընտանիքով գալիս է Բէյրութում հաստատուելու, ուր պէտք է դասախօսութիւններ կարդար Ամերիկեան համալսարանում»[50]):

46.– Անդ:
47.– Անդ:
48.– Զարեան, *Նաւատոմար*, էջ 488:
49.– Ծառուկեան, *Մեծերը*, էջ 284:
50.– Զարեան, *Նաւատոմար*, էջ 635:

digitised by A.R.A.R.@

Զարեան Պէյրութի մէջ կը մասնակցի նաեւ գրական երեկոյթներու։ Իր պատումին մէջ, Մատուկեան Մանրիկ Պէրպէրեանին նուիրուած գրական հաւաքոյթի մը նկարագրութիւնը կ՚ընէ, որուն գլխաւոր ռանախոսը ինք եղած է, իսկ Զարեանն ալ զոնուած է Հանդիսականներուն չարքին, Շահան Պէրպէրեանի կողքին։ Մատուկեան, իր ռանախօսութեան ընթացքին, Մանրիկ Պէրպէրեանի արձակ բանաստեղծութիւնները վերլուծելու առնչութեամբ անդրադարձ կը կատարէ նաեւ Զարեանի քառեակներուն ու մէջբերումներ կ՚ընէ Հեղինակի «Սրտի ճանապարհով» քերթուածէն։ Այդ առթիւ փոքր վէճ մը կը ծագի Զարեանի ու Մատուկեանի միջեւ. «Իմ ինքնուրոյն լրիւ չկարդացիր, ուրիշ քառեակներ ալ կան», կը բողոքէ Զարեան։ Մատուկեան կը փորձէ պաշտպանուիլ, սակայն Զարեան կը շարունակէ հակաճառել. «Ի՞նչ տեսակէտ... դու ոչինչ էլ չասացիր արձակ բանաստեղծութեան մասին։ Ինչո՞ւ էլ մի արձակ բանաստեղծութիւն կարդացիր, ոչինչ չասելու համար»[51]։ Շահան Պէրպէրեանի հեղինակաւոր միջամտութեամբ վերջ կը գտնէ այս անհաճոյ կացութիւնը։ Զարեան Պէյրութի մէջ մասնակից կ՚ըլլայ նաեւ Պետրոս Դուրեանին նուիրուած գրական հաւաքոյթի մը։

Մատուկեանին Զարեանի Պէյրութի տարիներուն վերաբերեալ յիշատակները այսքանով կը սահմանափակուին։ Իր յուշատետրէն հասկնալի կը դառնայ, որ Զարեան այնքան ալ տարուորուած չէ իր պէյրութեան օրերէն եւ կ՚ուզէ ժամ առաջ բաժնուիլ այդ քաղաքէն։ 1954 թուականին ան կը լքէ Պէյրութը՝ երթալ հաստատուելու համար Եւրոպա։

ՏԵՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Կոստան Զարեան եւ Անդրանիկ Մատուկեան Հայաստանի մէջ կ՚ունենան երկու հանդիպումներ, առաջինը՝ հաւանաբար 1963ին, երկրորդը՝ 1969ին։

Զարեան երկար տարիներ բազմաթիւ երկիրներու մէջ տարագիր ապրելէ վերջ 1962ին վերջնականապէս կը փոխադրուի Երեւան։

Մատուկեան Պէյրութէն ետք չէր հանդիպած Զարեանին, նամակագրական կապ մրն ալ չեն ունեցած ըստ երեւոյթին. «Ցուրջ տասը տարի լուր չունեցայ Զարեանէն, մինչեւ որ օր մը իրար գտանք Երեւանի մէջ»[52]։ Թէ՛ Մատուկեան, թէ՛ Զարեան այդ շրջանին կը մնային «Արմենիա» պանդոկին մէջ, ուր ալ կը հանդիպէին իրարու։ Միասնաբար անգամ մրն ալ կը գրուցեն Հրաչեայ Գրիգորեանին մասին եւ Մատուկեան Զարեանին կը յիշեցնէ Գարեգին Կաթողիկոսին այցելութեան ատեն իրենց ունեցած գրոյցը՝ 1951 թուականին, եւ «շէֆ աւազակ»ի պատմութիւնը։ «Նաւը լեռան վրայ»ի երկրորդ տպագրութեան օրերն էին, երբ Հրաչեայ Գրի-

51.– Մատուկեան, *Մեծերը*, էջ 285։
52.– Անդ, էջ 292։

digitised by A.R.A.R.@

գոգեան խմբագիր կարգուած էր երեւանեան Հրատարակութեան, որուն ձակատագիրը ծանօթ է: Մառուկեան ու Զարեան միասին կը քալեն Երեւանի մէջ, կ'այցելեն սրճարան մը, կը խօսին Խորհրդային Հայաստանի գրական կեանքին մասին...

Մառուկեանի ու Զարեանի վերջին հանդիպումը կը կայանայ 1969ի Մայիսին, Զարեանի մահէն քիչ առաջ: Ալեզարդ զրագէտը արկածի մը հետեւանքով ոտքը կոտրած է, անկոգնոյ կը ծառայէ եւ Մառուկեան, Թորոս Թորանեանի ընկերակցութեամբ, կ'այցելէ իրեն: Կը գրուցեն, Զարեան Կոմիտասին անհիները Հայաստան տեղափոխելու առթիւ գրուած իր քերթուածէն քանի մը տող կը գրէ ու կու տայ Մառուկեանին, վերջինս խնդրանքով, որպէս յիշատակ: Կը բաժնուին, այս անգամ վերջնական կերպով[63]*: Զարեանի մահուան առթիւ, Մառուկեան «Նայիրի»ի մէջ անգամ մը եւս կը տպագրէ 1935 թուականին գրուած ու Կոմիտասին նուիրուած քերթուածը՝ Զարեանի հետ վերջին հանդիպման ժամանակ առնուած ձեռագրին նմանահանութեամբ միասին, ու կը գրէ մահախօսական մը.* «Մեծերէն էր: Իրմով՝ Հայ Գրականութիւնը անծանօթ հորիզոններու տագնապը զգաց եւ տարաշխարհիկ ապրումներու սարսուռը: Շատ պիտի գրուի իր մասին, եւ աւելի շատ պիտի կարդացուին իր գործերը»[54]:

Մառուկեան Զարեանի մահուան առթիւ գրուած այս տողերով գայիքն ալ կը գուշակէր մասամբ, երբ կ'ըսէր, թէ աւելի շատ պիտի կարդացուին իր գործերը, քան թէ պիտի գրուի անոնց մասին: Ու դիպուկ կերպով պիտի բանաձեւէր, 1983ին, անոր կարգավիճակը Հայ գրականութեան պատմագրութեան մէջ.-

«Սփիւռքի կշիռքները հազիւ Շահնուր կամ Որբունի կրնան վերցնել: Զարեան կամ Օշական փորձեն՝ կշիռքը կը կոտրի: Անկարողութիւնը տկարութեան վիճակ մըն է, մեղք մը չէ:

Բայց բոլորովին անհասկնալի կը մնայ Հայաստանը, ուր (...) աւելի քան զարմանալի է Կոստան Զարեանի շուրջ այս անտարբերութիւնը, որ ինչ մը կը նմանի «լռութեամբ դաւադրելու» կերպի մը»[55]:

Բարեբախտաբար, Զարեանի շուրջ մասնագիտական լռութիւնը խգուած է վերջին տարիներուն, թէ՛ Հայաստանի եւ թէ Սփիւռքի մէջ: Պէտք է մաղթել, որ Մառուկեանը եւս կ'արժանանայ նոյն վերաբերումին:

51.- Մառուկեան, *Մեծերը*, էջ 285:

52.- Անդ, էջ 292:

53.- Մառուկեանի ու Զարեանի վերջին հանդիպման մասին ունկնդիր երեւ՝ վկայութիւններ, Ա. Մառուկեան, «Կոստան Զարեան», *Նայիրի*, 28 Դեկտ. 1969, էջ 17. Մառուկեան, *Մեծերը*, էջ 298-301. Թորոս Թորանեան, *Դիրք որդիական*, Հալէպ-Պէյրութ, 1980, էջ 161:

54.- Մառուկեան, «Կոստան», էջ 17:

55.- Մառուկեան, *Մեծերը*, էջ 261-262:

digitised by A.R.A.R.@

Ա. ԾԱՌՈՒԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ[56]

Հալէպ, 26 Յուլիս 1947

Սիրելի Զարեան,

Բազմաթիւ առիթներով[57] եւ զանազան հասցէներով գրած եմ ձեզի (համբորդի հետ, Վրացեանի միջոցով, «Հայրենիք»ի հասցէով), բայց այս առաջին նամակն է որ կը գրեմ ուղղակի ձեր հասցէին: Հասցէն կը պարտիմ Վրացեանին: Յուսամ թէ այս անգամ աւելի բախտաւոր դուրս կու գայ նամակս եւ կը ստանայ պատասխան մը: Նուազ տաղտուկ պատճառելու համար՝ փորձեմ դասաւորել ըսելիքներս.

1.– Հիացող մրն եմ ձեր գրականութեան վրայ: Գիտեմ թէ ճշմարիտ արուեստագէտին համար –մանաւանդ ձեզի համար– այնքան ալ նշանակութիւն չունի՝ թէ ով կը հիանայ իր վրայ եւ ով չի հիանար: Այսուհանդերձ, պարտք էր ինձ գրել ասիկա, մանաւանդ որ «Նայիրի»ի լրիւ հաւաքածոները ապացոյց են բաւածիս: (Գրկած եմ ձեզի, օրիորդի մը հետ[58] եւ Ս. Վրացեանի հասցէով):

2.– Ջերմապէս կը խնդրեմ ձեզմէ որ փութացնէք ձեռագիր մը՝ «Նայիրի»ի համար, ինչպէս եւ չուսանկար մը: Պիտի ցաւէի, եթէ առաջին կէտով ըրուած յայտարարութիւնս... բարեխօսութիւն նկատէիք այս կէտի համար: Շուտով բացառիկ թիւ մը պիտի հրատարակենք եւ կատարեալ հրճուանք մը պիտի պատճառէք ինծի՝ եթէ այդ թիւը բացուի ձեր անտիպ մէկ գործով ու պատկերով: Զանձրացայ... Զարեան արտատպելէ: Այս թիւն իսկ –որ մամուլի տակ է– կը բացուի ձեզմով, անշուշտ, արտատպում:

3.– Մեծապէս շահագրգռուած ենք նաեւ ձեր անձով: Ձեր այժմու կեանքին եւ զբաղումներուն մասին եթէ քանի մը նօթեր դրկէք՝ երախտապարտ կը մնամ: Կ'օգտագործուին ուսումնասիրութեան մը մէջ:

56.– Դաք. Կ. Զարեանի ֆոնա, թիւ 43:

57.– Այս շրջանին Անդրանիկ Ծառուկեան նամակներ յղած է նաեւ Արամ Հայկազին (26 Յուլիս 1947, Դաք, Արամ Հայկազի արխիւ, թիւ 211), Համաստեղին (24 Յուլիս 1947, Դաք, Համաստեղի արխիւ, թիւ 132): Նամակագրութեան տուն տուող պատճառները կազմակերպելի Դաղութահայ Գրողներու Համագումարին մասնակցելու ու «Նայիրի»ի աշխատակցելու հրաւէրն էր, ինչպէս նաեւ «Թուղթ առ Երեւան» գրքոյկի առաքումը:

58.– Այս նոյն օրիորդին մասին կը խօսուի նաեւ Համաստեղին ուղղուած 24 Օգոստոս 1947 թուակիր նամակին մէջ (Դաք, Համաստեղի արխիւ, թիւ 132): Ալին Թիւյսիւզեանին հետ Ծառուկեան «Նայիրի»ներ ուղարկած է նաեւ Համաստեղին:

digitised by A.R.A.R.@

4.– Գրական Համագումարի[59] աշխատանքները առաջ կը տարուին լրջութեամբ եւ մինչեւ ամիս մը նախապատրաստական քայլերը առնուած կ'ըլլան: Պաշտօնական Հրաւէրը կը ստանաք Սեպտեմբերի[60] մէջ: Անշուշտ որոշ թերթեր գիրք բռնած են եւ սմէն օր կը գուշակեն իրենց... «մտքի թրիքը» (խնդա՜ Սուրխաթեան...[61]) բայց մեր մամուլը, ամբողջութեամբ, խանգաւառ է Համագումարով: Կարելի է ըսել, թէ սկսաւ ժողովրդական դառնալ Համագումարը եւ լայն խաւեր հետաքրքրութիւն ցոյց կու տան:

5.– Գրած եմ Վրացեանին – եթէ ուզէք որեւէ հրատարակութիւն ընել այստեղ, սիրով կը ստանձնեմ տպագրութիւնը, առանց որեւէ ծախքի: (Անշուշտ, զանգուածեղ գործի մը մասին չէ խօսքը, այլ, «Տատրագոմ»ին տարողութեամբ գործի մը[62]):

6.– Անհամբեր՝ կը սպասեմ ձեր... օդային պահարանին: Սիրով եւ յարգանքով՝

Ա. Մառուկեան

59.– Գաղութահայ Գրողներու Համագումար գումարելու առաջին նկրտումներուն կարելի է հանդիպիլ 27 Սեպտեմբեր–1 Հոկտեմբեր 1946ին կայացած Հայաստանի Գրողներու Միութեան Ի. Համագումարէն անմիջապէս ետք: «Նայիրի»ի մէջ (Յունիս–Սեպտեմբեր 1946, թիւ Ժ–ԺԹ) լոյս կը տեսնեն բազմաթիւ յօդուածներ (Անդրանիկ Մառուկեանի, Մինաս Թէօլէօլեանի եւ այլոց ստորագրութիւններով), որոնք բնաձգտելով Ի. Համագումարը կոչ կ'ուղղեն Սփիւռքի մէջ եւս գաղութահայ գրողներու միութիւն մը հիմնադրելու եւ այդ ուղղութեամբ կը սկսին համագումար կազմակերպելու: Սփիւռքը այս հարցի շուրջ միասնականութիւն չի ցուցաբերեր: Կարգ մը շրջանակներ հակահայաստանեան նպատակներ կը վերագրեն նման համաժողովի մը եւ կ'արտայայտեն իրենց անհանգստութիւնը: Միջին Արեւելքէն ներս ստեղծուած քաղաքական անկայուն իրավիճակի եւ այլ պատճառներով կարելի չ'ըլլար նման համաձայնում մը, փոխարէնը՝ աւելի սեղմ շրջանակով կը կայանայ Միջին Արեւելքի Հայ Գրողներու Համագումարը 18–20 Սեպտեմբեր 1948ին, Շբորայի մէջ:

60.– Մառուկեան 17 Մայիս 1947 թուակիր մեքենագիր նամակներ յղած է Արշակ Չօպանեանին (Դաք, Չօպանեանի արխիւ, թիւ 3125ա), Ահարոն Տատուրեանին (Դաք, Տատուրեանի արխիւ, թիւ 65), ինչպէս նաեւ, կ'ենթադրենք՝ այլ գրողներու՝ որպէս հրաւէր Գաղութահայ Գրողներու Համագումարին: Նման նամակ մը գացած ըլլալու է նաեւ Զարեանին, որու անունը եւս կը տեսնենք համագումարին մասնակցելու հաւանութիւն տուած գրողներու շարքին (տե՛ս *Նայիրի*, Մայիս 1947, թիւ՝ Դ, էջ 229–231):

61.– Արեւելահայ գրաղատ Յարութիւն Սուրիաթեան–Թումանեան (1882–1938)՝ ստալինեան մաքրագործումներու զոհերէն, Թիֆլիսի «Մշակ»ին մէջ քննադատական յօդուած մը ստորագրած է «Մեհեան»ի դէմ: Կոստան Զարեան «Անցորդը եւ իր ճամբան» դիրքին մէջ անցողակի նշած է գայն, Սուրիաթեանի գրութիւնը կոչելով «մտքի թրիք» (տե՛ս *Երկեր*, Անթիլիաս, 1975, էջ՝ 135):

62.– Զարեանի «Տատրագոմի հարսը» վիպերգը առաջին անգամ տպագրուած է 1930 թուականին, Պոսթընի: Կը նշուէր 68 էջ:

digitised by A.R.A.R.@

Հալէպ, 24 Դեկտ. 1948

Սիրելի Զարեան,

Այս երկտողը պատասխանն է ձեր 4 Դեկտ.ի նամակին, որ ստացայ երէկ: Երբեք չեմ կրնար ես ինծի թոյլ տալ նոյն թօնով պատասխանելու: Կ'ուզեմ ընդգծել միայն, թէ արդար չէ ձեր վրդովումը:

ա) Ձեզմէ որեւէ նամակ չեմ ստացած՝ որուն անմիջապէս պատասխանած չ'ըլլամ: Ընթացիկ քաղաքավարութենէ առնի, հաճոյք մը ու նոյն ատեն պատիւ մը կը նկատեմ ձեզի հետ թղթակցիլը, հետեւաբար անհեթեթ պիտի ըլլար իմ կողմէ նման վերաբերում մը:

բ) Ձեր պօէմին գալով, կը յիշէք անշուշտ, –ու եթէ պահած էք առաջին նամակս պիտի կրնաք հաստատել – թէ առաջարկս առնելի փոքր ծաւալով գործի մը մասին էր, ոչ առնելի քան 60 էջը: Մինչդեռ իր ներկայ առնելի փոքր ծաւալով գործի մը մասին յաւելումով, կ'ըլլայ կրկինը: Նիւթական հոգը չէ միայն, որ զիս տատամսոդ կը դարձնէ այս պարագային, այլեւ, այլ մանաւանդ՝ տպագրական ձեր ճաշակին զոհացում չկարենալ տալու մտահոգութիւնը: Շատ գէշ որակով թուղթեր միայն կան այստեղ ու համեմատաբար յաւ թուղթերը անհաւատալիօրէն սուղ են: Ընդհանրապէս լրագրի թուղթ է որ կը գործածուի: Իսկ ինչ կը վերաբերի ձեր պօէմին տպուած հատուածներուն «Նայիրի»ի մէջ, յայտնեմ իսկոյն, թէ առանց առարկութեան եւ մեծ հաճոյքով պիտի ուզեմ վճարել այն գումարը որ պահանջէք: Ընդհանրապէս, նիւթական հարցերով չէ պատահած, որ վէճ ունենամ որեւէ մէկուն հետ, որովհետեւ ինծի համար նիւթը այնքան արժէք ունի, որքան... նիւթը: Իսկ եթէ ձեր վրդովումը կու գայ այդ հատուածներուն գէշ բնորոշենէն ու գէշ դասաւորումէ մը իմ կողմէ՝ կը ցաւիմ խորապէս: Իմ ամբողջ մտահոգութիւնս եղած էր Զարեանէն էջեր տպել «Նայիրի»ի մէջ: Յամենայնդէպս, կը կարծեմ թէ արդար լուծում մը տրուած կ'ըլլայ այդ խնդրին, երբ պատրաստակամ եմ նիւթական կողմը հատուցանելու եւ գրական կողմին համար չքմեղանք ընելու:

Յայտնեմ նաեւ, թէ կարելիութեանս սահմանին մէջ, որեւէ կերպով ձեզի օգտակար ըլլալու փափաքը միշտ կը մնայ մէջս: Եթէ յիշեալ ծաւալին մօտիկ գործ մը չունիք, կրնամ փոխանակ ձեզմէ բան մը տպելու, տպել ձեր մասին գրքոյկ մը, Ահարոնեանի ծանօթ ուսումնասիրութիւնը[63] կամ կենսագրական այլ

63.– Աւետիս Ահարոնեանի «Կոստան Զարեան» ուսումնասիրութիւնը տպագրուած է «Հայրենիք» ամսագրի Յուլիս–Հոկտեմբեր 1930ի յաջորդական չորս թիւերուն մէջ (թիւ 9, էջ 57–62. թիւ 10, էջ 109–120. թիւ 11, էջ 36–42. թիւ 12, էջ 40–48):

digitised by A.R.A.R.@

գոյութիւն մը, նոյնիսկ օտար գրիչներէ, եթէ ունիք: Ձերմ փափաքս է նաեւ որ կանոնաւորաբար աշխատակցիք «Նայիրի»ին: Կրնաք դուք իսկ որոշել դումարը եւ միջոց մը կը գտնեմ ձեզի փոխանցելու: Այս կողմերը փոթորկած են, ներքին եւ արտաքին պատճառներով: Գրաքննութիւն կայ նամակներու եւ թերթերու: Արտասահմանէն եղած նամակները կ'ուշանան եւ յաճախ կը կորսուին: Պիտի խնդրեմ, որ ինչ ալ դրկէք, անպայման ապահովագրեալ ըլլայ եւ իմ անունովս, փոխանակ «Նայիրի»ի: Նամակատուփը միշտ նոյնն է – 372:

Սիրով եւ յարգանքով՝

Ա. Մառուկեան

Յ.Գ. Եթէ կը պնդէք պօէմին ձեռագիրը ետ ստանալու մասին, բարի եղէք յայտնելու ու կը դրկեմ ձեզի կամ մատնանշուած Հասցէին, Փարիզ:

Յ.Գ. Նամակս սկսայ երեք օր առաջ եւ այսօր փոստ կը յանձնեմ – 24 Դեկտեմբեր: Կ'ուզէի գիանայ (2 բառ անընթ.)[64]:

64-- Այս յետգրութիւնը գրուած է առաջին էջի լուսանցքին՝ վերէն վար:

digitised by A.R.A.R.@

Կ. Առաքելեան

ԲԱՌԻ ԱՆՈՒԱՆՈՂԱԿԱՆ ԵՒ ԳՆԱՀԱՏՈՂԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔԸ Մ. ՄԵԾԱՐԵՆՑԻ ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ցանկացած բառ, որ պատկանում է բառապաշարի չէզոք շերտին, օժտուած է անուանողական արժէքով, որը հիմնականում նրա առաջնային, ուղղակի իմաստն է: «Չէզոք բառապաշարը ծառայում է իբրեւ ֆոն, որի վրայ եւ որի շնորհիւ իր ամբողջ բազմազանութեամբ ու նուրբ երանգաւորմամբ ի յայտ է գալիս խօսակցական եւ գրքային բառերի յուզաարտայայտչական բնութագիրը··· բառերը միաւորւում են բառապաշարային խմբերի՝ գործառաարտայայտչական տեսակէտից»[1]: *Շատ անգամ գեղարուեստական պատկեր ստեղծելու համար այս կամ այն հեղինակը բառերն օգտագործում է ոչ ուղղակի կամ առաջնային, այլ փոխաբերական իմաստներով: Սա այսպէս է: Սակայն շատ յաճախ իրենց անուանողական, ուղղակի իմաստներով բառերը ստեղծում են հիացմունքի արժանի պատկերներ, արուեստի գլուխ-գործոցներ: Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ եւս այսպիսի դէպքերը շատ են: Որպէս օրինակ՝ դիտարկենք միայն մի քանի բառեր:*

Նաւակ, *հասարակ գոյական. էդ. Ադայեանի* «Արդի բացատրական բառարան»*ը բառին տալիս է երեք նշանակութիւն՝ 1. Փոքրիկ նաւ (առաւել գրօսանքների համար), 2. (չխմ.) Շախմատի քարերից մէկը, որ աշտարակի ձեւ ունի (տուրա), 3. (բսբ.) Ծաղկաբաժակի երկու թերթերի կազմած նաւակաձեւ միացումը*[2]: *Հեղինակն ամբողջ չափածոյում բառն օգտագործել է վեց անգամ՝ բոլոր վեցն էլ առաջին իմաստով: Միայն չորս անգամ նաւակ բառն օգտագործուել է* «Նաւակները» *բանաստեղծութեան մէջ: Կարդանք այս ոտանաւորի առաջին երկատողը.*

1.– Ա. Բելչիկով, Բառապաշարային ոճաբանութիւն, Մոսկուա, 1988, էջ 30:

2.– էդ. Ադայեան, *«Արդի հայերէնի բացատրական բառարան»*, հ.2, Երեւան, 1976, էջ 1055:

digitised by A.R.A.R.@

Նաւակներ մեկնեցան ամէնն ալ, բաղձանքով ակաղնուն.
Հեռացան ամէնն ալ՝ ծըփանուտ երազիս ափունքէն...(62)*:

Կարդալով առաջին բառերը՝ «Նաւակներ մեկնեցան ամէնն ալ...», *թւում է, թէ դրած ունես Հասարակ պատմողական նախադասութեան հետ, ուր բոլոր բառերը գործածուած են իրենց անուանողական, առաջնային իմաստով, սակայն ամէն յաջորդ բառը կարդալիս՝ տեսնում ենք, որ պատկերը կառուցուած է հէնց փոխաբերութիւնների հիման վրայ: Քնարական հերոսը սպասում է նաւակների «ծիրանի դարձին»՝ իրեն անուանելով «Սպասման հիւանդ»: Սա մէկն է այն ոտանաւորներից, որոնք լաւագոյնս հաստատում են Մնծարենցի խօսքը, թէ՝* «Ամբողջ հատորը[3] գրեթէ սպասման երկարաձիգ գիշեր մըն է աղերսանքներով, հոգերով, ցաւերով, ու երբեմն ալ կայծկլտուն յոյսերով լեցուն» (243):

«Նաւակները» *էդ, Ջրբաշեանի գնահատմամբ մէկն է այն ոտանաւորներից, որոնք ամբողջովին փոխաբերական իմաստ ունեն, եւ նրա որեւէ բառային պատկեր պարզապէս չի կարելի հասկանալ ուղղակի իմաստով*[4]:

Կամ ամբարտակ *բառը: Այս քաջածանօթ գոյականն էլ Աղայեանի բառարանը բացատրում է հետեւեալ կերպ՝ 1. Պատնէշ, 2. (տեխ.) Հողից կամ քարից ստեղծած թումբ՝ որեւէ կառուցուածք ջրի հեղեղումներից պաշտպանելու համար, պատուար, լրիկ, 3. (հին) Բարձրակառոյց շէնք, աշտարակ, 4. փխբ. Արգելք, պատուար*[5]:

Իր փոխաբերական՝ արգելք *իմաստով բառը չափազանց մեծ գործածուել, այլ՝ օգտագործման երկու դէպքում էլ ուղղակի, առաջնային կամ անուանողական է: Յիշենք* «Այգերգ» *բանաստեղծութիւնը,*

Այգն է ծաղիկ երազով լի ու բալածիգ՝ թեթեւորէն.
Մըշուշն անծալ ջրվէժի պէս ամբարտակէն վար կը հոսի *(60):*

Ինչպէս տեսնում ենք, հեղինակը ո՛չ միայն ամբարտակը, այլեւ՝ մշուշը, ջրվէժը եւ այլն կիրառել է իրենց անուանողական իմաստներով: Չկայ որեւէ բառի փոխաբերական գործածութիւն, սակայն խօսքն առաւել քան բանաստեղծական է, իսկ պատկերը՝

3.– Ի նկատի ունի *«Միածանը»*:
4.– Հմմտ. էդ. Ջրբաշեան, *«Գրականութեան տեսութիւն»*, Երեւան, 1980, էջ 236:
5.– էդ. Աղայեան, նշ. բառ., էջ 31:
*.– Միսաք Մնծարենց, *«Երկերի լիակատար ժողովածու»*, Երեւան, 1981, էջ 62/Այսուհետեւ մէջբերումների էջերը տես տեքստում՝ փակագծերի մէջ:

digitised by A.R.A.R.@

գեղարուեստական, գրեթէ չշափելի, կարծես վրձնած ու տեսանելի:

Համարեա՛ ամբողջութեամբ նմանատիպ մի պատկեր է նաեւ «Ջուրէն դուրսին» չքնաղ ոտանաւորը, ուր նկարագրուած է աղբիւրից վերադարձող գեղջկուհին՝ սափորն ուսին.

Հիր սափորն ուսին
Երբ բլուրն ի վար
Աղբիւրէն դարձին,
Մեղմով ծածանի
Լաչակն հողմավար՝
Թեւով թռչունի.
Ու ծիածանի
Թոյրով պապղոյ
Աչքն իր գեղանի...(87):

Այստեղ էլ բոլոր բառերը՝ բլուրը, սափորը, լաչակը, ծածանելը, եւայլն, անուանողական իմաստով են, սակայն սրանց գումարուել է բնագրային աարրը՝ ստեղծելով չքնաղ պատկեր, ուր ամէն իր խօսում ու զգում է: Մեծարենցը չի նկարագրում հերոսուհու՝ իր սիրոյ առարկայի արտաքին գեղեցկութիւնը, որին, սակայն, ընթերցողն իսկոյն պատկերացնում է ու հիանում: Այսքանով չի բաւարարւում հեղինակը եւ բանաստեղծութեան մէջ լսելի է դարձնում նաեւ ձայնը.

Եւ երբոր ցնծայ
Հնչիւնը՝ ծնծղայ
Ջարդոսկիներուն...(87):

Ահա կատարեալ գեղեցկութիւնը կատարեալ պատկերի մէջ, եւ ծնծղաների քաղցրահնչիւն ձայնը յիշեցնող դարդոսկիների դնգոցը:

Իրաւացի է հետազօտողը, երբ ասում է, որ՝ «Մտքի ճշգրիտ արտայայտման նպատակով առաջացած բառընտրութեան խնդրի յաջող լուծման համար չափազանց օգտակար է ուշադրութեամբ «զննել» եւ «լսել» բառերը՝ կողմնացոյց ունենալով տուեալ լեզուում եղած իմաստաբանական փոխյարաբերութիւնները»[6]: *Սա է «սովորական» բառերի օգնութեամբ բանաստեղծական խօսք կերտելու գաղտնիքը, որին լաւագոյնս տիրապետում էր Միասք Մեծարենցը:*

Բերենք բնագրային այլ օրինակներ եւս.

Յուշ-

6.— Ցու. Ա. Բելչիկով, նշ. աշխ., էջ 108:

digitised by A.R.A.R.@

Բուրեան շոգիներ յամպար ու մուշկի,
Որ կ'երփնագօծեն երէկուան յուշեր *(93)*,

Վարագոյր-
Ու ծրփայի գերթ ոսկեսար վարագոյր
Վրան ամէն հոգիի *(112)*,

Մահիկ-
Մահի՛կ ոսկեսար, այս գիշեր նորէն
Սարսռացի յոյսիդ մէջ երանական *(130)*,

Երազ-
Այսօր կաթվարդ երազէ մը արթնցայ *(98)*,

Մշակ-
Բաժնուեցան իրարմէ արփ ու մշակ *(105)*,

Հիւղակ-
Ժամը վեցն է, հիւղակը ծառերուն դէմ կը խնդայ *(109)*, *եւայլն:*

Լեզուաբանական ոճագիտութեան որոշ ներկայացուցիչներ չեն ընդունում բանաստեղծական բառերի գոյութիւնը: Դրանցից մէկը Վինոկուրն է:

«Դ. Օ. Վինոկուրը դէմ էր բանաստեղծական եւ գործնական լեզուների հակադրմանը. «Բանաստեղծական բառը նոյնպէս գործնական բառ է, միայն թէ մատուցուած, այսպէս ասած, այլ ֆոնի տակ»[7]:

Կարծում ենք, որ վերը բերուած օրինակներն ասուածի հաստատումն են:

Իսկ բանաստեղծութիւնների վերնագրե՞րը: Սրանց ճնշող մեծամասնութիւնն էլ բառեր են իրենց անուանողական իմաստներով, ինչպէս՝ «Նոր տարին», «Ասաղերը», «Դեղին վարդեր», «Զմրան պարզ գիշեր», «Կայծեր», «Մեղուները», «Արեւին», «Երկու սրինգ», «Զրտուխ», «Հիւղը», «Ուրիկունը», ***եւայլն: Եւ դարձեալ բնագիրը կարգալուց յետոյ միայն հասկացւում է առաջին հայեացքից խիստ հասարակ թուացող վերնագրի խորը, թաքուն իմաստը:***

«Զմրան պարզ գիշեր», ***պարզ, ի հարկէ ոչ պարզունակ խորաթիր, որով բացւում է*** «Միածան» ***ժողովածուն: Հասկանալու համար, թէ ինչ է ձմեռուայ պարզ գիշերը, կարդանք բանաստեղծութեան առաջին քառատողը.***

Համբոյրիդ, գիշե՛ր, պատուհանս է բաց,
Թո՛ղ որ լիառատ ծծեմ՝ հեշտագին
Կաթը մեղմահոս յոյսիդ տարփանքին՝
Եւ զով շաղերուդ կախարդանքը թաց *(29)*:

7.- Քաղուածքն ըստ Օ. Վ. Զագորովսկայայի, 1982, 9./Լեզուի գեղագեղագիտական գործառոյթի մասին, բանաստեղծական ոճաբանութիւն գրքում, Վորոնէժ, 1982, էջ 30:

digitised by A.R.A.R.@

Ինչպէս տեսնում ենք, ամրան գիշերը կարող է աղբիւր լինել խորը զբաղմունքների, փիլիսոփայական խոհերի եւ մոռացնել տալ հոգեկան ցաւը: Ձմրան այնքա՜ն «պարզ» գիշերը:

Յաճախ էլ բանաստեղծական մէկ տան մէջ գտնում ենք անուանողական իմաստով գործածուած բազմաթիւ բառեր, որոնք, կողք կողքի դրուելով, ստեղծում են կատարեալ պատկերներ: Այսպիսի մի նմոյշ է «Զրոսուք» ոտանաւորի հետեւեալ տունը.

Ջուրն անքնդմէջ կը հոսի, ածուները կը լենան,
Ու, դարձուցէ՛ք, կը կանչէ ծեր մը մութին ընդմէջէն,
Խիճերուն ու սիկին մէջ, բահերը՝ խո՞ւլ կը հնչեն,
Ու, դարձուցէ՛ք, դարձուցէ՛ք, կը կոչէ ձայնն անխափան *(95)*:

Ամբողջ բանաստեղծութիւնը գիւղի, գիշերային ջրուրքի, անքուն մշակի, «չեր» կանչող աղջկայ եւ այլնի նկարագրութիւնն է: Նկարագրութիւնը յաճախ չափազանց պարզ է, բառերը, ինչպէս վերը բերուած օրինակում, գրուած են իրենց անուանողական իմաստներով, վերաիմաստաւորում չկայ, սակայն առաւել քան յուգիչ, գեղարուեստական են պատկերները, հարազատ ընթերցողի սրտին ու սիրելի, եւ լիովին կարելի է պատկերացնել գիւղի կուսական բնութիւնը, ժայռերի մէջ կանգուն Սուրբ Աստուածամօր վանքը եւ գեղջուկին, որն իր ուժն ու եռանդն անմնացորդ նուիրաբերում է Հայրենի Հողին:

Շատ են նաեւ այնպիսի դէպքերը, երբ միեւնոյն բառը տարբեր բանաստեղծութիւններում, հեղինակը տարբեր իմաստներով է օգտագործում: Այսպիսի մի օրինակ է մեղր բառի գործածութիւնը «Հիւղը» եւ «Խուլը» ոտանաւորներում: Առօրեայ խօսքում էլ այս գոյականն օգտագործւում է իր երկու՝ անուանողական եւ փոխաբերական իմաստներով: Ըստ Աղայեանի՝ Մեղր, 1. Քաղցր, մածուցիկ ու թանձր հիւթ, որ մեղուները պատրաստում են մեղրաբեր բոյսերի ծաղիկների նեկտարից, 2. փխբ. Շատ քաղցր, ախորժելի բան, քաղցրութիւն[8]*:*

«Հիւղը» բանաստեղծութեան հերոսը ցանկանում է լինել ուղեւորներին սպասող հիւղը, որ կարողանայ նրանց նիւթական եւ հոգեւոր բարիքներ բաշխել.

Հազար բարիք ես սայի,
Գոլը կրակին ճարճատուն,
Կութքը քերրի դաշտերուն,
Բոլոր միրգերն աշունի,
Ու *մեղր*, ու կաթ, ու գինի... *(115)*:

8— Էդ. Աղայեան, Ճշ. բառ., էջ 994:

digitised by A.R.A.R.@

Այստեղ մեզին օգտագործում է զուտ իր անուանողական իմաստով: Այլ է «Խուլը» ոտանաւորում նրա կիրառութիւնը.

Շուլթի վարդին վերայ կ'առնէ ընդմիշտ թառ,
Իր նայուածքին մեղուն՝ տարփոտ, հեւ ի հեւ.
Օ՜հ, շարժո՛ւմ մը, որ ընտանի ձե՛ւը տար,
Որ *մեղրը* տար թառին ծանօթ: Ու թեթեւ *(168)*:

Այստեղ Հեղինակը ներկայացնում է իր Հիանդութեան պատճառով խուլ մարդու ապրած տառապանքը: Եւ շատերի Համար սովորական բառը նրա Համար մեզր է, այսինքն՝ չափազանց քաղցր, տենչալի մի բան:

«Խօսքի եւ կերպարի փոխյարաբերութիւնը» *յօդուածում Պուստովեոտը նշում է.* «Ո՛չ միայն իրական դէպք կամ տպաւորիչ պատկերներ, այլեւ խորը փիլիսոփայական խորհրդածութիւններ կարելի է պատկերաւոր կերպով արտայայտել բառերի ուղղակի իմաստների օգնութեամբ»[9]: *Յիշենք մի փոքր Հատուած Սեւակի* «Անլռելի զանգակատուն» *պոեմից.*

Ութսունմէկ թիւ: Վաղարշապատ: Էջմիածին:
Միրգ ու փոշի: Անխիղճ արեւ:
Շողամրցում Մասիսների, Արաղածի:
Սրբագործուած Հին-Հին քարեր:
Եւ Մայր Արաքս: Եւ Մայր Տաճար:
Տաճարի չուրջ սուրբ-սուրբ վանքեր,
Հնչող,
Շնչող,
Կանչող զանգեր...
Եւ ձեմարան՝ մտքի կաճառ:*

Այս մի քանի տողի մէջ, որտեղ բառերը հիմնականում իրենց անուանողական իմաստներով են դրուած, բարձր գեղարուեստականութեամբ արտացոլուած է մի ողջ ժողովրդի էութիւնը, պատմութիւնը եւ գոյափիլիսոփայութեան անկրկնաբարը:

Նմանատիպ օրինակներ առկայ են նաեւ Միսաք Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ: Դրանցից մէկը «Յուշապակ» *փոքրիկ բանաստեղծութիւնն է.*

9.– 1982, Պ. Գ. Պուստովեոտ, «Խօսքի եւ պատկերի փոխյարաբերութիւնը», բանաստեղծական ոճաբանութիւն» գրքում, Վորոնէժ, 1982 էջ 17:

*.– Գարոյր Սեւակ, «Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հատոր 4», Երեւան 1973, էջ 17:

digitised by A.R.A.R.@

Թուղթին վրայ ճերմակ
Էջ մը սարսրուն,
Կամ գանկերուն տակ
Հոյլերն յուշերուն,
Կը ծուլեն յըստակ՝
Ցիշատակն անհուն...*(136)։*

Միանգամայն Հասկանալի գրուած վեց տող, սակայն խորը փիլիսոփայութիւն։ Ի՞նչ է, ի վերջոյ, յիշատակը, թղթի մի էջ, մի յուշ, թէ՞, ինչպէս կը տեսնենք յետոյ, սրտերի թարգման։

Ինչպէս նկատուած է, բառերն ունեն նաեւ դնահատական արժէք։

Գնահատողական նշանակութիւն ունեցող բառերը արտայայտում են Հասարակութեան կողմից ընդունուած դրական կամ բացասական բնութագիր ունեցող իրերի, երեւոյթների կամ դրանց յատկանիշների հասկացութիւններ[10]*։ Ինքնին վերցրած՝ այս միաւորները յուզաարտայայտչական երանգաւորում չունեն եւ ոճական նպատակ չեն հետապնդում։ Սակայն գեղարուեստական դրականութեան մէջ, խօսքային համապատասխան միջավայրում, նման բառերը յաճախ ստանում են ոճական երանգաւորում, նպաստում խօսքի հարստացմանը եւ ծառայում ոճական այլեւայլ նպատակների։ Սա, անշուշտ, կատարւում է նախ եւ առաջ հեղինակի՝ տուեալ իրի կամ երեւոյթի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի շնորհիւ։*

Յիշենք Մեծարենցի չափածոյում օգտագործուած նման բառերից մի քանիսը՝

Ամայութիւն, ամուլ, անդոհութիւն, անհոգ, անյոյս, անյուսութիւն, անփոյթ, արհամարհանք, բարի, բարկութիւն, բիրտ, բութ, գէշ, գող, գութ, գուժել, դաժան, երկդիմի, զառանցանք, ընկճուել, թշուառ, ժանտ, յաւ, լուտանք, իամրում, խայթ, խաւար, խեղճ, խոց, կատաղի, կեղծ, համարձակ, համեստ, յառաջ, հեգնանք, յիմար, ձանձրոյթ, ցըղճիմ, մաքուր, մեղմ, նուրբ, պարապ, պարզ, սթափ, սուգ, վայրագ, վայելք, տխրոտկոյլի, տկար, ուժգին, ունայն, *եւայլն։*

Դիտարկենք այեւոր *բառը։ Մեծարենցն այն օգտագործել է երկու անգամ՝* «Կապրոն յածումներ», «Խունկ եւ արցունք» *բանաստեղծութիւններում։ Ըստ Էդ. Աղայեանի* «Բացատրական բառարանի»՝ *բառն ունի եօթը իմաստ՝ 1. ծեր, ծերունի, 2. ծերացած, 3. ճերմակած (մազերի մասին), 4. ալեհեր, 5. փխբ. ճերմակափառ, ձիւնափառ, 6. փխբ. փրփրադէզ, 7. փխբ. հնամենի*[11]*։*

10.– Հմմտ. Պապոյեան, «Ակնարկներ Պարոյր Սեւակի բառապաշարի եւ տաղաչափութեան», Երեւան, 1991, էջ 37։

11.– Էդ. Աղայեան, Արդի հայերէնի բացատրական բառարան, հատոր I, Երեւան, 1976, էջ 10։

digitised by A.R.A.R.@

Հեղինակն այն օգտագործել է մի անգամ առաջին, ուղղակի, միւս անգամ՝ եօթներորդ, փոխաբերական իմաստով։ «Խունկ եւ արցունք» *ոտանաւորում գրում է.*

Մայրս պիւոր չոֆեր է ծո՛ւնկ... *(184)։*

Այստեղ ի նկատի ունի բուսի առաջին՝ ծեր իմաստը։ Իսկ երբ «Կապոյտ յածումներ»*ում գրում է.*

Գոտի հիւսէ շուրջն պիւոր ֆարշեպներուն ու գալարուն
Գետին վերայ՝ որ կը վազէ հըռնդալէն ու հեւալէն *(84)։*

ի նկատի ունի քարէ պատուարների հնամենի լինելը։

Կամ անառակ բառը։ Միանշանակ այս բառն արտայայտում է բացասական իմաստ եւ բացատրական բառարաններում էլ բնութագրւում է որպէս այդպիսին, ինչպէս՝ 1. անբարոյական, 2. շուայտ, գեղ. 3. մոլութիւնների անձնատուր եղած, խառնապրնաց[12]*։ Մեծարենցն այս բառն օգտագործել է միայն մէկ անգամ «Հովը» բանաստեղծութեան մէջ։ Աշնան հովը թակում է պատուհանն ու փախչում, եւ քնարական հերոսը վազում է նրա հետեւից՝ այդպէս էլ չկարողանալով հասնել։ Ինքստ բացասական երանգ ունեցող անառակը հեղինակի գրչի տակ ստացել է բոլորովին այլ՝ նոր իմաստ։ Դիմենք բնագրին.*

Բայց *ա՛նառակ՝* երկու ձեռքէս կը փախչի,
Մինչ ետեւէն կը վազեմ ես շնչահատ,
Ու շրւարուն եւ լոգնած *(120)։*

Հասկանալի է, որ այստեղ բառն օգտագործուել է նաեւ որպէս գոյական, ապա իրեն ոչ-յատուկ չարաճճի իմաստով, եւ որքան էլ տարօրինակ լինի՝ գնահատողական արժէքն ունի դրական երանգաւորում։

Կամ ոկեղ բայը։ Ազայեանի բառարանը այս բառին տալիս է հինգ իմաստներ 1. Դաժան չարչարանքների, տառապանքների ենթարկել, հոգեկան կամ մարմնական տանջանքների ենթարկել, 2. Բռնաբարել, 3. Մեծամեծ գրկանքների ենթարկել, գատապարտել, 4. Լքել, անօգնական վիճակի մէջ ձգել, թողնել, 5. (ժող.) Քափահարել, ցնցել, յարել[13]*։*

Մեծարենցը ոկեղն օգտագործել է երկու անգամ։ Ակնայտօրէն սրսրգ է բացասական երանգը սրա գնահատողական իմաստի մէջ։ Սակայն կարդանք բնագիրը.

12.– Տե՛ս ԷՆԳԻՐ, հ. 1, էջ 46։
13.– Տե՛ս ԷՆԳԻՐ, հ. 1, էջ 531։

digitised by A.R.A.R.@

Հեշտ, փալփլուն գիշերնեռու անդորրութիւն
մը ցնորական....
Դոդոշներու մերթ կեղերջներ լուռին սրբոյթը
կը լկեն (46):

Ու չեմ յիշեր ցորեկն ասոնք, երբ խուռնկէ
Այլ աւելի հեշտ բուրմունք մը մեղկորոր
Իր ծրփանքին մէջ յոյզերը կը *լկէ (59):*

Եթէ երկրորդ դէպքում կարելի է ասել, որ Հեղինակը դիմել է բառի վերջին՝ Հինգերորդ ժողովրդական իմաստին, որն ունի հաղորդական կիրառութիւն, ապա առաջին դէպքում լկել բայն ընդհանրապէս այլ իմաստ է ստացել: Այն նշանակում է խանգարել, խախտել: Իրաւացի էր Վինոկուրը, երբ գրում էր.

«Բանաստեղծը, կարծես, փնտռում եւ բառի մէջ յայտնաբերում է նրա «ամենամօտիկ ստուգաբանական իմաստները», որոնք արժէքաւոր են ոչ թէ իրենց ստուգաբանական բովանդակութեամբ, այլ իրենց մէջ ամփոփուած պատկերաւոր գործածութեան հնարաւորութիւններով»[14]:

Երբեմն գնահատողական վերաբերմունք ունեցող մեծ թիւով բառեր Մեծարենցը խտացնում է մի բանաստեղծութեան, յանախ էլ բանաստեղծական մէկ տան մէջ, ինչպէս՝

Արտի վէրքը, ո՛հ, դառնագոյն է, Աստուա՛ծ,
Սեւով անքակ, խոցերով ժանտ է պատած,
Խեղճ ու թշուառ կամ տարամերժ ու լքուած
Արտի վէրքը, ո՛հ, դառնագոյն է, Աստուա՛ծ *(19):*

Գրեթէ բոլոր բառերն ունեն գնահատողական իմաստներ, արտայայտում են տխրութիւն կամ բացասական այլ բնութագրեր: Իսկ սրանց կուտակումը ստեղծել է Հոգեկան տուայտանքի ահագնու պատկեր:

Գնահատողական վերաբերմունք ունեցող բառեր տակաւ են նաեւ բանաստեղծութիւնների վերնագրերում, ինչպէս «Խուլը», «Համրը», «Կաղը», «Խենթեր», եւ այլն: Այս ոտանաւորներում Մեծարենցն անդրադառնում է Հասարակութիւնից դուրս մղուած մարդկանց կեանքին, ճակատագրին ու տառապանքներին: Կարգալիս դժուար չէ նկատել, որ Հեղինակի համակրանքն աներկրայ այս «խենթերի», «խուլերի» եւ այլոց կողմն է, եւ ոչ սառն ու անտիրա Հասարակութեան: Եւ դարձեալ խեղուածութիւն մատնանշող այս բառերը կատարում են իրենց ճնշական դերը: Նաեւ դրանց շնորհիւ է ընթերցողը խղճահարութեամբ ու սիրով համակւում դէպի այդ

14.—Գ. Օ. Վինոկուր, «Ռուսաց լեզուի հատընտիր», Մոսկուա, 1959, էջ 249:

digitised by A.R.A.R.@

դժրախտ արարածները, որոնք գիտեն զգալ ու տանջուել՝ ինչպէս սովորական մարդը, իսկ գուցէ եւ աւելի:

Երբեմն Հեղինակը զուգադրում է գնահատողական իմաստ արտայայտող այնպիսի բառեր, որոնք առաջին Հայեացքից որեւէ իմաստային առնչութիւն չունեն եւ կողք կողքի գործածուել չեն կարող: Նմանատիպ գործածութիւններից մէկին Հանդիպում ենք «Գարնան հիւղը» *բանաստեղծութեան մէջ.*

Օ՜հ, արեւոտ խաչտա՛նմն արքուն աղջըկայ՝
Որ կը զեղու բորբոք, արբշիռ ու յիմար *(107):*

Հաւանարար Հեղինակն ի նկատի ունի նոր արքունքի Հատած աղջկայ միամտութիւնը, կեանքին թերեւս մանկական աչքերով նայելը: Զգացումները բորբոք են, արբշիռ: Սա միանգամայն Հասկանալի է, բայց նաեւ խակ, այդ պատճառով էլ յիմար, *բառս այստեղ օգտագործուել է ո՛չ իր սովորական իմաստով:*

Բառերի իւրօրինակ զուգորդութիւնների շնորհիւ Մեծարենցն աշխուժացնում է բանաստեղծական խօսքը՝ գնահատողական արժէք ունեցող միաւորների մէջ բացայայտելով նոր, թաքնուած իմաստներ: Ակամայից յիշում ես մեծն Թումանեանի խօսքը. «Բանաստեղծի համար ամէն բառը մի աշխարհ է»:

Մեծարենցի քնարերգութեան մէջ գնահատողական իմաստ ունեցող բառերի օգտագործման Հարցում կայ մի Հետաքրքիր առանձնայատկութիւն եւս: Դժուար թէ Հանդիպի ուրէք բանաստեղծ, որ իր ամբողջ ստեղծագործութեան մէջ երբեւէ չկիրառի չար ածականը: Մեծարենցի շափածոյում այն ի սպառ բացակայում է: Կայ միայն չար արմատով կազմուած երեք բառ՝ չարաճճի, չարանճար եւ չարաչար: Առաջին երկուսը Հեղինակը տարբեր բանաստեղծութիւններում վերագրել է Հովիկին.

Ժամը վեցն է. հիւղակը ծառերուն դէմ կը խնդայ,
Ու *չարանճար* Հովիկն ալ՝ ծաղիկներուն խաղընկեր՝
Կը պղպըջայ անհանդարտ, պզտիկ երգեր կը կարդայ,
Եւ կամ նայիս մերթ գաղտնի լըճակին ծոցն է ինկեր *(109):*

Պատուհանը մատնահարեց ու անցաւ,
Հովն հերարձակ աշունին.
Չարաճըճի ինչպէս աղջիկ մը, ինչպէս
Խաղընկեր մը՝ դըրան ետին մոռցըւած՝
Պատուհանը մատնահարեց ու անցաւ,
Հովն հերարձակ աշունին *(120):*

Երկու դէպքում էլ բառն օգտագործուել է դրական գնահատողական իմաստով:

digitised by A.R.A.R.@

Զարաչար բառին հանդիպում ենք «Մենպոլիզմը» երգիծական բանաստեղծութեան մէջ: Այստեղ Մեռնան Բալասանեանը՝ ժամանակի բանաստեղծ, արձակագիր Մերուժան Պարսամեանը, խօսում է այլ բանաստեղծների մասին.

Մինչ անոնք կ'երգեն գորտ, շերամ, պաճար,
Ամէն ինչ՝ որ է գոեհիկ, անհանճար,
Անոնց գրչակը կ'եղծէ *չարաչար (177)*:

Այս բառն էլ հեղինակն օգտագործել է երգիծական իմաստով բացասական բնութագրով, ըստ որում ոչ իր անունից:

Զարին հակառակ՝ բարի ածականը հեղինակը օգտագործել է ութ անգամ. հինգ անգամ՝ «Արեւին» *բանաստեղծութեան մէջ՝ որպէս արեւի մակդիր, երկու անգամ՝* «Իրիկունս» *բանաստեղծութեան մէջ՝ որպէս իրիկունի մակդիր եւ մէկ անգամ՝* «Թղթիկը» *բանաստեղծութեան մէջ՝ որպէս լուսնի՝ «լուսինկայի» մակդիր: Դժուար չէ նկատել, որ բացարձակ դրական իմաստ արտայայտող այս ածականը Մեծարենցն օգտագործել է իբրեւ բնութիւնից վերցուած առարկաների մակդիր, ինչը մէկ անգամ եւս յիշեցնում է նրա բնութենապաշտ բանաստեղծ լինելու մասին: Բացի սրանցից, հեղինակի քնարերգութեան մէջ հանդիպում ենք նաեւ* բարի *արմատով կազմուած բառերի՝ բարեբախտ, բարեբարի՝ օգտագործուած մէկ անգամ, բարեկամ, բարիք՝ օգտագործուած երկու անգամ:*

Յաճախ գնահատական իմաստով օժտուած բառերը բացում են Միսաք Մեծարենցի բանաստեղծական աշխարհի որեւէ թաքուն ծալք, կամ օգնում են թափանցելու քնարական հերոսի ներաշխարհի մութ անկիւնները: Այսպիսին է գողտրիկ *ածականի կիրառութիւնը* «Մերժում» *բանաստեղծութեան մէջ: Ողջ չափածոյում հեղինակն այս բառն օգտագործել է երկու անգամ, երկուսն էլ՝ նոյն ոտանաւորում: Ըստ Աղայեանի՝ գողտրիկ նշանակում է՝ 1. Քնքուշ ու զեղեցիկ, 2. Հաճելի, դուրեկան: Բնագիրն այս է.*

Մէկ համբոյրդ գիս պիտ՝ ըներ երջանիկ,
Դուն գլացար ինծի շնորհն այդ գողտրիկ *(139)*:

Ինչպէս առաջին երկատողն էլ ցոյց է տալիս, բանաստեղծութեան մէջ նկարագրում է ապրուած տառապանքը հերոսի, որի կեանքը ճակատագրական մերժումից յետոյ եղել է «քանդ ու աւեր»: Սակայն դառնանք գողտրիկ *բառին, որը դրուած է որպէս* շնորհի *մակդիր: Բանաստեղծը արքայական պատուանդանին է բարձրացնում սիրած էակին՝ նրա մէկ համբոյրը համարելով շնորհ, սակայն ոչ այնպիսի շնորհ, որը կարելի է սպասել տիրա-*

digitised by A.R.A.R.@

կալիգ, այլ գեղեցիկ ու քնքուշ մի շնորհ, որը կարելի է ակնկալել սրտի տիրուհուց: Իսկ պատոկերը կատարելութեան հասցնելու մէջ փոքր չէ գնահատողական իմաստ արտայայտող գողտրիկի *դերը:*

Բերենք այլ օրինակներ:

Թափուր *ածականի հիմնական իմաստն է՝* դատարկ: *Այս բառը եւս ամբողջ քնարերգութեան մէջ Մեծարենցը երկու անգամ է օգտագործել՝* «Արեւագալը» *եւ* «Սիրածայն հծծիւններ» *ոտանաւորներում: Երկու անգամ էլ թափուր լինելը վերագրելով սրտին,*

Կը սրրըլին թոնուտ աչքերը տրխուր,
Ուրախութեան ժպիտներուն տակ անհուն.
Ցնծուն երգով կը լեցուի սիրտը *թափուր* (18):

Սեւ սաթի գոյն վարսերուդ թովքը բոլոր,
Ու ծաղկալից հոգւոյդ շունչը վարդաթոյր,
Լեցուր գրկիս, լեցուր սրտիս մէջ *թափուր* (162):

Մի անգամ՝ ցնծուն երգը, միւս անգամ՝ հոգու շունչը պիտի լցնեն սրտի պարապը, պիտի կեանք տան քնարական Հերոսին:

Միասք Մեծարենցը հումորի սուր զգացողութիւն է ունեցել: Այս մասին վկայել են նրա ժամանակակիցները, մասնաւորապէս բանաստեղծի մայրը: 1923 թ.-ին Պոլսում երիտասարդ գրողների Գրական Միութիւնը որոշում է նշել մեծ քնարերգուի մահուան տասնհինգերորդ տարելիցը: Հաւաքոյթին հրաւիրուած 75ամեայ մայրը, արցունքն աչքերին, պատմում է, «Վերջին ծայր կատակասէր. իրիկունները երբեմն Միսաքը մեզի կը խնդացնէր ժամերով. իր կեսնքը տարօրինակ պատմութիւններով լեցուն ամբողջ քրքիջ էր ու զուարթութիւն»[15]:

Գնահատողական վերաբերմունք արտայայտող բառերը երբեմն օգնում են հեղինակին՝ խօսքը համեմելու հումորով: Այսպիսին է սթափ *բառի կիրառութիւնը* «Ոյգայրն» *բանաստեղծութեան մէջ: Յիշեալ բառարանը այս բառին տալիս է հետեւեալ բացատրութիւնները. 1. Զգաստ, ուշքը վրան, գլխին, 2. Արթուն: Հասկանալի է, որ սթափ վիճակը ճնշող մեծամասնութեամբ յատուկ է մարդուն: Սակայն կարդանք բնագիրը.*

Որմին մօտիկ սըրինգն անվերջ՝ մեղեդիներ արոյրէ,
Որմին վըրան՝ աֆլորն *ըսթապ* զարթօնքի նիչն անսահման.
Որմին դիմաց աղջընակ մը տարփոտ երգեր կ'որորէ *(106)*:

15.– «Վէմ» երկամսեայ հանդէս մշակոյթի եւ պատմութեան, 1934, թիւ 2, էջ 24:

digitised by A.R.A.R.@

Այստեղ սթափ *ածականը աքաղաղի՝ «աքլորի» մակդիրն է, որը յիշեցնում է մարդկանց, որ արդէն առաւօտ է: Նա զգաստ է իր պարտականութիւնը կատարելու մէջ, չի թերանում: Իսկ սթափ մակդիրի միջոցով խօսքը դառնում է աշխոյժ, նաեւ ստանում ժողովրդական երանգ:*

Ինչպէս երեւում է այս համառօտ քննութիւնից, միսաք մեծարենցի չափածոյում անուանողական եւ գնահատողական իմաստներով օգտագործուած բառերն ունեն իրենց ուրոյն տեղը: Գեղարուեստական պատկերի ստեղծման գործում այս միաւորները չեն դիջում մինչեւ անգամ յուզաարտայայտչական բովանդակութեամբ օժտուած բառերին, եւ խօսքի բանաստեղծականութիւնն ու արտայայտչականութիւնը, պատկերի կատարելութիւնը:

Երեւան

ԿԱՐԻՆԷ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Հղվարներ ...«ԻՄ ՍԻՐԵԼԻՍ»...

«Պագին»ի ներկայ Համարի 16րդ էջին վրայ ընթերցողը ի միջի այլոց կարդաց Հարկաւ եղերաբախտ Վազգէն Շուշանեանի մէկ դիտողութիւնը, ի մասին Ազասի Խանջեանի սպանութեան վաղորդայնին Հայաստանի մէջ սկսած ու ուռճացած «քծնանքի ու պնակալէզութեան» այն մոլախոտին, որուն սկիզբն ու վախճանը կ'արժէ անգամ մը եւս կարդալ.

«Ով է գրած Գրական թերթի 1936 10 Սեպտեմբերի Ստալինի ուղղուած բանաձեւը-միտք պահենք, չմոռնանք զայն,- «Թանկագին հայր, եղբայր, մեծ, սիրելի ընկեր, հարազատ բարեկամ, հանճարեղ ուսուցիչ, իմաստուն եւ մեծահանճար առաջնորդ, մեծ ղեկավար Ստալինի փառքին համար, մեծապայծառ Ստալինի սրբազան պատգամները»:

«Ոգիմպոսի բարձունքներու չքեղաշուք սատուածները աւելի վեհափառ չէին»:

Հոս հասնելէ առաջ, Շուշանեան դիտել տուած էր, որ «Քծնանքի ու պնակալէզութեան» այդ նմոյշները անստորագիր նմոյշներ են եւ առով հաւանաբար յափով մը կը սփոփէր Հոդին: Բայց եթէ քիչ մը աւելի երկար ապրէր ան, նոյն «Գրական թերթ»ին եւ միւս թերթերուն ու Հայրենի դիրքերուն մէջ յափածոյ թէ անչափ հաղարաւոր ու բիւրաւոր ներբողներ պիտի կարդար նոյն հրէշին ի գովք, ու եթէ ըմբռնելով առաջացած անչնչելի մթնոլորտին մէջ չնչահեղձ եղած Հայրենի գրողներուն պարագան, ու դառնութիւնը լուութեան մէջ կուլ տար, բնաւ պիտի չկարենար ըմբռնել ագատ աշխարհի մէջ Ստալինին ներբողներ հիւսած մարդոց «քծնանքի եւ պնակալէզութեան» մարտնչող ելոյթները, որոնց մէջ մերկապատանոց փառաբանուած արիւնռուչտ ճիւաղը ընդհանրապէս մարդկութեան դէմ ու մասնաւորապէս Հայաստանի ու Հայ ժողովուրդին նկատմամբ փաստօրէն անդարմանելի յարիքներ գործած էր:

Ու կարծէք չէին բաւեր իրենց ծառայամտութեան ամօթալի տուրքերը, նոյն նկոյթներուն յարմարցուած նոր տպաւորումներով թակարդին մէջ ձգեցին նաեւ անտեղեակութեան պայմաններուն մէջ բարեմտութեամբ Հանդէս եկած մտաւորական տարրերը:

Անշուշտ, թիւրիմացութեան թակարդը խնայուած պիտի ըլլար մեզի, եթէ ճակատագրին Հարուածներուն տակ ապրտգնըւած չըլլայինք ու ամէնքս ապրած ըլլայինք Հայրենի երկինքին տակ, բայց տարտղնուածութիւնը մէկ եւ երրեմնի փակ աշխարհ-

digitised by A.R.A.R.@

ներուն փակուածութեանց իբրեւ երկրորդ հետեւանք յանախ անծանօթ մնացած ենք իրարու ու կը շարունակենք մնալ իրարու ծաւալած գործունէութեան, շարժումներու յծակիներուն, մամլոյ արտայայտութիւններուն ու հատորային հրատարակութիւններուն, եւ հետեւաբար պարտաւոր ենք շատ զգոյշ ըլլալ հոս, գոհ չերթալու համար առնուազն գրական խաղերուն, որոնց մէկուն մէջ, նոյն պատճառներով, ինկած ըլլալ կը թուի Պոլսոյ «Մարմարա» օրաթերթի բազմեռանգ ու բազմարդիւն սիւներէն Ռոպերտ Հատտէճեան, Սթամպուլի մէջ 2000 թուականին լոյս ընծայած իր «Պոլսոյ մը հայ բանաստեղծութեան պարտէզին մէջ» անուն հատորին էջերուն:

Հատէճեան իր հատորին 59րդ գլուխին տակ, «Աշուղական» իտրագիրին ներքեւ պատուելէ ետք պարսկահայ բանաստեղծ Դեւը, կը հասնի Պէյրութ եւ կանգ կ'առնէ Գառնիկ Ադդարեանի անունին դիմաց:

Ահաւասիկ Ադդարեանի մասին գրածին ամբողջութիւնը, տեղեկատուութեամբ, մէջբերումներով եւ դնահատականներով, որոնք հոս կը ներկայացնեն իրենց սեփական գիրերով ու չափերով.

«Պէյրութահայ բանաստեղծ Գառնիկ Ադդարեան աշուղ մը չէր. համայնավարութեան նկատմամբ հաւատաւոր յեղափոխական երգիչ էր, կամ այդպէս ըլլալ կ'ուզէր, բայց խորքին մէջ աշուղ մըն էր եւ բարեբախտաբար յանախ չէր կրնար ինքզինք ձերբազատել իր քնարական ապրումներէն.

Ուր ալ երթամ, ինչ ալ ընեմ, ինձի հետ ես, իմ սիրելիս,- քայլերս գիս ուր ալ տանին, ինձի հետ ես, իմ սիրելիս,- եթէ դարեր յանկարծ անցնին եւ ես ապրիմ գալիքին մէջ-դարձեալ պիտի քեզ ունենամ ես իմ կողքիս, ի՛մ սիրելիս:

Առանց քեզի ո՛չ մէկ գինի ինձի ժպիտ չի կրնար տալ-ո՛չ մէկ երազ ու ո՛չ մէկ սազ ինձի ժպիտ չի կրնար տալ-եթէ նոյնիսկ հազար աղջիկ ինձի յանկարծ սէր պարգեւեն,- ո՛չ մէկ սիրոյ անվերջ գիշեր ինձի ժպիտ չի կրնար տալ:

Կեանքն այս պիտի օր մը հասնի իր վախճանին, իմ սիրելիս,- երգն այս գրող ձեռքերը ե՞րգ պիտի դառնան, իմ սիրելիս,- սակայն եթէ ինձմէ նոյնիսկ ոչինչ մնայ իբր յիշատակ,- ամէն զոյգի մէջ սիրահար՝ պիտի ապրիմ, ի՛մ սիրելիս:

«Գառնիկ Ադդարեանն ալ մեռաւ երիտասարդ հասակի մէջ եւ ան որ այսքան գեղեցիկ տողեր գրեց սիրոյ մասին, անպայման կ'ապրի ամէն սիրահար զոյգի մէջ, ինչպէս կ'ապրին բոլոր աշուղները»:

Հոս կը վերջանայ Գառնիկ Ադդարեանի աշուղականին նուիրած Ռոպերտ Հատտէճեանի բաժինը:

Յիշեցնել պէտք է սակայն, որ Ռոպերտ Հատտէճեանի էջին արձակով տրուած Ադդարեանի աշուղականը այլուր չափածոյ է եւ ունի հետեւեալ պատկերը.

digitised by A.R.A.R.@

Ուր ալ երթամ, ինչ ալ ընեմ, ինծի հետ ես, իմ սիրելիս,
Քայլերս գիս ուր ալ տանին, ինծի հետ ես իմ սիրելիս,
Եթէ դարեր յանկարծ անցնին եւ ես ապրիմ գալիֆին մէջ,
Դարձեալ պիտի ֆեզ ունենամ հա իմ կողքիս, իմ սիրելիս:

Առանց ֆեզի ոչ մէկ գինի ինծի ժպիտ չի կրնար տալ,
Ոչ մէկ երազ ու ոչ մէկ սազ ինծի ժպիտ չի կրնար տալ,
Եթէ նոյնիսկ հազար աղջիկ ինծի յանկարծ սէր պարգեւեն,
Ոչ մէկ սիրոյ անվերջ գիշեր ինծի ժպիտ չի կրնար տալ:

Կեանքն այս պիտի օր մը եասնի իր վախճանին, իմ սիրելիս,
Երգն այս գրող ձեռքերը երգ պիտի դառնան, իմ սիրելիս,
Սակայն եթէ նոյնիսկ ոչինչ մնայ իրր յիշատակ,
Ամէն գոյգի մէջ սիրահար՝ պիտի ապրիմ, իմ սիրելիս:

Բայց այս աշուղականը, արձակով մատուցուած ըլլայ թէ չափածոյով, ունի, ունէր աշուղական ուրիշ հերոս մը եւ այդ հերոսը ուրիշ մէկը չէր. եթէ ոչ սիրոյ եւ սիրային հարցերու հետ որեւէ առնչութիւն չունեցող հրէշ մը, նոյնինքն Սասլինը, որ բառերու հազիւ զգալի փոփոխութիւններով դարձեր է... «Իմ սիրելիս»:

Կարդանք.

Ուր ալ երթանք, ինչ ալ ընենք, մեզի հետ ես, Ստալին ջան,
Երբ տրտում ենք, երբ խնդում ենք, մեզի հետ ես, Ստալին ջան:
Պայքարին մէջ այս բարձրացող՝ երբ կը քալենք ոտոխին դէմ,
Իրրեւ ճրագ, իրրեւ կրակ, մեզի հետ ես, Ստալին ջան:

Ինչ որ ուզենք իրրեւ ժպիտ՝ մեզի տուիր դուն միայն,
Յոյսերը մեր, լոյսերը մեր, մեզի տուիր դուն միմիայն,
Սեծ Լենինին մահէն յետոյ, դեռ մահամերձ խաւարին մէջ,
Մեր այսօրին մարմին տուող տենդր տուիր դուն միմիայն:

Օրեր յետոյ, դարեր յետոյ, պիտի ապրիս դուն տակաւին,
Միլիոնների յոյզերուն մէջ պիտի ապրիս դուն տակաւին,
Օր մը եթէ ժամանակն այս դառնայ լոկ յուշ մը հեռաւոր,
Նոր մարդերու հոգիին ներս պիտի ապրիս դուն միմիայն:

Ստիպման տակ ճգնած Հայրենի մեր գրողները նոյն ճգնութեան ընթացքին հնարած իրենց պատկերները երբեմն ոգտագործեցին տարբեր բանաստեղծութիւններու մէջ, բայց դժուար թէ ընթերցողը հանդիպած ըլլայ մէկուն, որ վերցուցած ըլլայ Սասլինին նուիրուած առղերը եւ անոնցմով մնծարած... «Ի՛մ սիրելիս»...: Դժուար թէ...

digitised by A.R.A.R.@

ՈՒՇԱՑԱԾ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ...

Հ.Մ. Ճանաչեան, իր «Պատմութեան արդի հայ գրականութեան» *Հատորին մէջ կ'ամփոփէ.*

«Մարտիկ աղա» (Նոր կեանք, 1898, թ. 19, 20, 21, 22, 23, 24: 1899. Թ. Ց. 5.6.) Օտեանի երգիծաբանական վէպերէն մին է, որուն տակ ստորագրած է *Պարոյր* կեղծանունը: Մարտիկ աղա Պոլսոյ մեծահարուստ վաճառական մը, Համիտեան սարսափներուն Եգիպտոս ապաստանած գաղթականներէն մէկն է. իր հարուստ մարդու վսեմ դիրքը կը մղէ գինքը եետաքրքրուելու գաղթականներու վիճակով, աւելի ցոյց տալու քան թէ իրապէս բարիք ընելու մեծամտութեամբ: Խիստ պահպանողական մըն է իր բոլոր արտայայտութիւններուն մէջ, մոլիգին թշնամի մը յեղափոխականներու: Մեծամիտ ու մեծախօս Մարտիկ աղան, Սուրեան դաշնակցական գործիչի սպառնալիքներէն զարհուրած՝ կը դառնայ համակիր մը յեղափոխականներու: Սուրեան կը յաջողի, փայփայելով Մարտիկ աղայի փառասիրութիւնները, տիրանալ անոր հարստութեան, եւ աղջիկն ալ առնել կնութեան: Վէպին վերջը կը յայտնուի, թէ Մարտիկ աղա ինկած է ահաւոր յուսախաբութեան մը մէջ (1953 Վենետիկ, էջ 512):

«Մարտիկ աղա» *վիպակին առիթով պատմաբանին պարզած այս թիւրիմացութիւնը պարզելէ առաջ, յիշեցնենք, որ անոր մատնած միւս թիւրիմացութիւններէն ոմանք օրին մատնանշուեցան («Նայիրի» շաբաթաթերթ) եւ* «Զուկին փոխարէն» *ու* «Քարիտէզին» *անուն պատմուածքները, որոնք* «Պատմութիւն արդի հայ գրականութեան» *Հատորին մէջ վերագրուած էին (էջ 511) դարձեալ Երուանդ Օտեանին, առաջարկուած էր առնել իրմէ, երգիծագիր Երուանդէն ու վերադարձնել իսկական Հօրը, վիպագիր Երուանդին, Սրմաքէշխանլեան: Ճշմարտութեան Հետամուտ անձերը անշուշտ ուրախացան, երբ ստուգեցին, որ Հ. Մ. Ճանաչեան* «Նոր շրջանի համառօտ պատմութիւն» *Հատորին մէջ կատարած էր թիւրիմացութեան սրբագրութիւնը (էջ 152):*

«Մարտիկ աղա» *վիպակին առիթով, երեւի ո՛չ ընթերցողներէն մէկը յիշեցուցած է ցաւալի թիւրիմացութիւնը եւ ոչ ալ պատմաբանը ինք անդրադարձած է այդ մէկուն, որ այդ վիրաւոր կողմով թափառած է Հատորէ Հատոր:*

Պարզենք.–

«Պատմութիւն արդի հայ գրականութեան» *Հատորէն չորս տարի ետք, Հ. Մեսրոպ Ճանաչեան լոյս ընծայեց* «Մաղկաբաղ արդի հայ գրականութեան» *(1957) անուն երկրորդ Հատոր մը, ուր Երուանդ Օտեանի երկերուն չարքին կը թուէ* Վրէժը, Մարտիկ աղա, Ազգային բարերար *խորագիրները եւ չորրորդ տասը ուրիշներ (էջ 363):*

digitised by A.R.A.R.@

«Մարտիկ աղա»ն, ուրեմն, չարունակած է մնալ Երուանդ Օտեանի գործը եւ, կրկնենք, ո՛չ գրականութեան պատմութեան հեղինակը եւ ոչ ալ ընթերցողներէն ոեւէ մէկը յիշած են ճշմարտութիւնը: Աւելի զարմանալին այն է, որ «Մարտիկ աղա»ի սահեղծագործութեան հեղինակը, Միքայէլ Կիւրճեան, որ ողջ էր յիշեալ երկու հատորներուն հրատարակութեան տարիներուն, ինք եւս ոչիչ չէ ունեցած յիշելու եւ յիշեցնելու իր... հայրութիւնը:

«Պատմութիւն արդի հայ գրականութեան» հատորէն ուղիղ քաան եւ «Արդի հայ գրականութեան ծաղկաքաղ»էն տասնեօթը տարի ետք, Հ.Մ.Ճանաչեան յոյս ընծայեց «Հայ գրականութեան նոր շրջանի համառօտ պատմութիւն» անուն նոր հատոր մը (1973), որուն մէջ դարձեալ Օտեանի գործերուն շարքին դասած է ինդրոյ առարկայ երկը.

«Վիպակներն են՝ Մարտիկ աղա, Ազգայինն բարերար, Մատնիչը», եւայլն, (էջ 135):

Նոյն էջին վրայ, քիչ մը աւելի վարը, Հ.Մ.Ճանաչեան կը չարունակէ Օտեանի բաժինը, թէ՝

«Ունի նաեւ կարգ մը յուշագրական գործեր, ինքնակենսագրական բնոյթով, եւ ժամանակակից անձերու եւ դէպքերու յիշատակումով. այսպէս են՝ Արիւնոտ յիշատակներ, Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս, Անիծեալ տարիներ, Գրական յիշատակներ, Մանկութեան յիշատակներ», եւայլն (էջ 135):

Հոս այլեւս կը գտնուինք բոլորովին տարբեր իրականութեան մը դէմ-յանդիման, որ պարզ թիւրիմացութենէն անդին կ'անցնի ու սարսափելի զարմանքի մը կը մատնէ մարդս:

Արդարեւ, ինչպէ՞ս կ'ըլլայ, որ գրականութեան պատմիչ մը կը յիշէ ստեղծագործութիւն մը եւ ուշադրութենէն բոլորովին կը վրիպի իբրեւ ստեղծուած հոն ներկայացուած մէկ իրադարձութիւնը, որուն վրայէն վարագոյրը վերցուցած է նոյնինքն Երուանդ Օտեան, նո՛յն «Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս» խորագրեալ թանկարժէք յուշագրութեան մէջ:

Տրուած ըլլալով, որ իբրեւ գրականութեան պատմութիւն խիստ հետաքրքրական է «Մարտիկ աղա» երկին կապուած տակնուվրայութիւնը, որոշուեցաւ Երուանդ Օտեանի յուշագրութեան խնդրոյ առարկայ հատուածը ամբողջութեամբ ներկայացնել նոր ընթերցողին.–

*

* *

Արփիարեան տակաւին եգիպտոս էր, երբ Նոր կեանքի առաջին թիւը հրապարակուեցաւ Լոնտոն, 1898 Յունուար մէկին, Լեւոն Բաշալեանի հսկողութեան տակ, որ յատկապէս Փարիզէն

digitised by A.R.A.R.@

Լոնտոն եկած Հաստատուած էր՝ այդ Հրատարակութեան Հոգը ստանձնելու Համար:

Այս առաջին թիւին մէջ կ'ներեւային Արշակ Չօպանեան՝ իր Մայր Հայաստանին ուղղուած օրօրովը, Արփիարեան՝ որ իր «ժամանակակից պատմութեան էջեր»ը կը սկսէր, ես՝ իմ «Արիւնոտ յիշատակներ»ովս եւ Վահրամ ծածկանունով եւ, վերջապէս, Լեւոն Բաշալեան (Լ. Զարթումեան ծածկանունով) իր մէկ անկորնչելի Հրաշակերտովը՝ Կաղանդ վերնագրով:

«Նոր կեանք» առաջին թիւէն իսկ խանդավառ ընդունելութիւն մը գտաւ արտասահմանի Հայութեան մէջ: Պոլսոյ «Հայրենիք»ն էր այն, որ կը վերածնէր առանց Շահնազարի:

Արփիարի ուրախութիւնը չափ չունէր, իր երազներէն մին էր, որ վերջապէս կ'իրականանար, երեք գլխաւոր նպատակներէն մին, որոնց Համար կապուած մնացած էր Հնչակեան կուսակցութեան մէջ:

Եդիպտոսի Հայութիւնը մանաւանդ ջերմ ընդունելութիւն մը ըրաւ այս ազգային, գրական եւ քաղաքական Հանդէսին եւ կարծես քանի մը թիւ լոյս տեսնելէ ետքը, Գահիրէի ու Ալեքսանդրիոյի մէջ, «Նոր կեանք»ի բաժանորդներուն թիւը երեք Հարիւրը անցաւ, ինչ որ պատկառելի բան մըն էր Հայկական Հրատարակութեան մը Համար:

Ի՞նչ էր պատճառը:

Իր Հոկտեմբեր մէկի թիւով սկսած էր վէպ մը «Մարտիկ աղա» Համեստ խորագրով, որուն ներքեւ, իբրեւ Հեղինակի անուն կ'ներեւնար Պարոյր ստորագրութիւնը:

Առաջին թիւը իբրեւ գրական գեղեցիկ էջ մը Հաճոյքով կարդացուեցաւ եւ շատեր Հետաքրքրուեցան իմանալու Համար, թէ ո՞ր ծանօթ գրիչը ծածկուած էր այդ Պարոյր անունին տակ:

Նոյնիսկ Արփիար ու ես չէինք գիտեր ո՛վ ըլլար, որովհետեւ գրութիւնը ուղղակի Լոնտոն՝ Բաշալեանին ղրկուած էր: Եւ սակայն սկսնակի մը գրութիւնը չէր ապահովաբար:

– Տիգրան Կամսարականը ըլլալու է... Չէ՛, անպատճառ Արփիարն է գրողը... Թերեւս Ծտեանն է...

Վերջապէս ամէն մարդ ենթադրութիւններու մէջ կը մոլորուէր:

Քանի մը թիւ ետքը՝ վէպը կը ներկայացնէր Ալեքսանդրիոյ մէջ Հայկական սալոն մը, ուր կ'ներեւային գաղթականութեան չատ մը ծանօթ դէմքերը ամենաճշգրիտ՝ եւ սակայն գերազանցորէն ծաղրանկարուած գիծերով, կին, էրիկմարդ եւ ո՛չ մէկուն խնայուած էր, ամէնքը Հո՛ն իրենց ծիծաղելի կողմերուն բովանդակ մերկութեամբը կ'ներեւային: Իրենց դէմքը, մարմինը, խօսուածքը, Հագուստը, ամէն ինչ մէջտեղ Հանուած էր անպատկառ չարաճճիութեամբ մը:

digitised by A.R.A.R.@

Տեսէ՛ք, օրինակի համար, մէկ քանի խիստ ծանօթ ջոջեր ինչպէ՞ս նկարագրուած են.

«Պոլսեցի հարուստ վաճառական Մարգիս էֆէնտի Խապառաճեան եւ իր կինը: Շատ յարմար լծուած զոյգ մը: Մարդը կարճահասակ, գիրուկ. խոշոր լեռնուտ գլուխ մը, ժայռի պէս յամառ ճակատ, հասա իյնող պեխեր, կախուող կոր քիթ, խոպոտ, պարարտ ձայնին ելեւէջներուն, մարմնին շարժումներուն՝ ձեւերուն մէջ՝ որոճացող կենդանիներու դանդաղութենէն, կոչտութենէն, պինդ դլխութենէն բան մը: Արգէն գլուխը միրճած իր լայն ու ծայրացիր ուսերուն մէջտեղ, յիշեցնելով եղի մը գլուխը՝ համբերեր իր լուծին առաջ, որուն իր ուսերը շրջագիծը կը ձեւացնեն:

«Իր քովը տոռոզուած է կինը, նմանապէս գէր, պայթող այտերով, կրկնակ ծնօտով, յոյր ծիծերը մսէ ծրարներու պէս նստած ուռած փորին վրայ, ու ձեռքերը կուրծքին վրայ ծալուած: Իր ձեւերը, շեշտը, տեսակ մը գոռոզութիւն, եսեմութիւն ունին, ու շրթունքներուն քովերը արհամարհոտ ծալքեր՝ երբ խօսի: Միշտ իր վրայ, տանը վրայ, հարուստ մէկու մը հետ ամուսնացած աղքատ դասակարգի աղջկան մը չտես պարծենկոտութիւնովը, մեծ քիթութիւնովը մեծարանող կին մը»:

Յետոյ ուրիշ նկար մը, Գաֆաֆեան եւ իր կինը.

«Գէր մրն ալ աս: Արջի ու խոզի խառնուրդ մը: Էն ցայտող բանը իր մէջ իր դլուխն է, ահագին բազմահատոր գլուխ մը, խոշոր ձմերուկի մը ձեւով, գրեթէ առանց վզի փակցուած կարճոտն պառկառելի մարմնի մը, տակառաձեւ ցցուած ակնագունտերով, ահագին խորշոմներով խորխորատուած դէմք մը, ձայնը ասոնց համեմատ: Կինը իրմէ միայն անունը ունի: Մանր, կոչտ, լայն փոր բաներու այդ դէզը ամուսնացած է ջիղերու նիհար ծրարի մը, կնկան պէրող մարմնի մը հետ, քիչ մը անցած գեղեցկութիւնով, անհանդարտ, աշխոյժ, որ կը սրնգէ ու կ՚այծուրոտէ այդ խոշոր թմբուկին, այդ գոմէշին քով»:

Ու այս ձեւով, մէկիկ-մէկիկ, Պարոյր անոդոք երգիծանքով մը կը նկարագրէ Ալեքսանդրիոյ հայ ծանօթ տիպարները:

Թէեւ անունները չարափոխուած՝ ըսյց նկարը այնքան ճիշդ է, որ կարելի չէ սխալիլ, եւ ո՛չ ոք կրնայ պնդել, թէ ինք չէ ակնարկուած անձը:

Ահռելի փոթորիկ մրն էր փրթաւ քաղաքին մէջ: Տունները, սրճարանները, զրօսավայրերը, ամէն մարդ Մարտիկ աղայով կը զբաղէր: Անոնք որ տակաւին վէպին մէջ չէին երեւցած՝ սրտատրուփ անձկութեամբ կը սպասէին իրենց կարգին, արդէն իսկ ծաղրուածները կը ջանային իրենք զիրենք մխիթարել ըսելով.

– Մենք մեր կարգը անցուցինք:

Եւ սակայն եւ ո՛չ մէկը կը ներէր Պարոյրին, որուն ո՛վ ըլլալը սակայն չէին գիտեր:

digitised by A.R.A.R.@

Այդ յուզումին ասենն էր, երբ օր մը Շարապասէն Ալեքսանդրիա գացի, ուր կը գտնուէր Արփիար, որ կը պասարատուէր վերադառնալ Լոնտոն:

Խեղճը փորձանքի հանդիպած էր Մարտիկ աղային պատճառաւ:

Լեւոն Բաչալեան դաղտնաբար Արփիարի իմացուցած էր Պարոյրին ո՛վ ըլլայր, սակայն պատուիրելով, որ իրմէ զատ եւ ո՛չ մէկուն յայտնէ: Մեռս կողմէ՝ Լեւոն Մկրտիչեան, իբրեւ Հնչակեան պեսերէն մին, դիմում ըրած էր Լոնտոն Հեղինակին իսկական անունը իմանալու համար, սակայն Բաչալեան մերժած էր յայտնելու: Մկրտիչեան պահանջած էր, որ վէպին հրատարակութիւնը դադրեցնեն, Արփիար եւ Բաչալեան ընդդիմացած էին ասոր: Մկրտիչեան հեռագրով հրահանդ տուած էր դարձեալ վէպը դադրեցնելու, սակայն շարունակուած էր: Ասոր վրայ Մկրտիչեան սպառնացեր էր հրաժարելու եւ կուսակցութենէն քաշուելու:

Ամէնէն դուարճալին այն էր, որ վէպին հերոսը՝ Սուրեան՝ որ իբրեւ Դաշնակցական ներկայացուցած է՝ Հնչակեան ծանօթ գործիչ մըն էր: Այս ալ ո՛չ նուազ գայթակղութիւն կը պատճառէր խնդրին տեղեակ կուսակցականներուն մէջ:

Ինչպէս ըսի՝ երբ Ալեքսանդրիա գացի, ամբողջ Հայերը այս իրարանցումին մէջ էին: Մաղ մնացեր էր, որ Յ. Ալփիար ծեծ մը ուտէր, որովհետեւ տեղ մը անխոհեմութեամբ յայտարարեր էր, թէ՝

– Ասանկ վէպ մը ես միայն կրնամ գրել, ինչ որ թերեւս չափազանց ինքնագովութիւն էր իրեն համար:

Հոն հասնելուս հետեւեալ օրը, Արփիար խորհրդաւոր շեշտով մը ըսաւ ինծի, երբ Մէնչիէի հրապարակը նստած էինք.

– Եկուր քեզ Պարոյրին տանիմ:

– Ո՞ւր է որ:

– Տեղ մը մեզի կը սպասէ կոր, քեզի հետ ծանօթանալ ուզեց, միայն թէ իսկոյն պիտի տաս, որ մէկու մը չպիտի յայտնես իր անունը:

Խոստացայ եւ միասին ուղղուեցանք Շէրիֆ փաշա փողոցը, յետոյ կողմնակի փողոց մը մտանք եւ կանգ առինք «Զօլա» կոչուած շաքարավաճառի մը խանութին առջեւ:

(Արփիարեան սովորութիւն ունէր միշտ իր ժամադրութիւնները շաքարավաճառներու խանութը տալու):

Ներս մտանք եւ տեսանք, որ անկիւն մը նիհար ու տժգոյն տղայ մը նստած է.

– Ահաւասիկ Պարոյրը,– ըսաւ Արփիար:

– Բայց բուն անո՞ւնը:

– Միքայէլ Կիւրճեան:

Նստեցանք եւ սկսանք իրարու հետ տեսակցիլ: Առաջին վայրկեանէն ջերմ համակրութիւն մը դգացինք, փոխադարձա-

digitised by A.R.A.R.@

բար, իրարու. Հանդէպ, Համակրութիւն մը, որ յետոյ, կամաց-կամաց, հաստատուն ու բարեկամական անխառն սիրոյ մը փոխուեցաւ:

Ինչպէս վերը ըսի՝ Կիւրճեան այդ թուականին նիհար ու տժգոյն տղայ մըն էր, որ թոքախտաւորի տպաւորութիւն կը գործէր տեսնողին վրայ:

Ինք Մարտիկ աղային մէջ ինքզինքն ալ նկարագրած է:

Ահաւասիկ այդ ինքնապատկերը.

«...Կար նաեւ 19-20 տարեկան երիտասարդ մը, տժգոյն, նիհար, սմքած, սատկած երեւոյթով, երկայն սուր քիթ մը ունէր, ոլոր-մոլոր բուսնող նորածիլ պեխեր, մօրուքի կասկած մը թուչին ծայրը մրուռոդ, թաւ, տգեղ յօնքեր՝ մարած-մարմրած աչքերուն վրայ: Մինակ կամ ընկերներու հետ, երկինք նայելով կամ ձեռքը ունեցած մէկ գրքին վրայ, աս տղան իր մտահոգ սիլուէթը կը պատցնէր ամբոխին մէջէն, ակնարկը տարտամ, քալուածքը փլփլող, անցողուն: Հակառակ աս բաներուն՝ կրցեր էր սղուոր պաշտօն մը ձեռք ձգել պետական պաշտօնատան մը մէջ, ի մեծ ապշութիւն շատերու, որոնց համար իր սերսեմութիւնը վաւերական էր: Անունն էր Քուրջեան, շատ լաւ պատկերացնող իր անձը ու նկարագիրը»:

Անոնք որ կատղած էին «Նոր կեանք»ի Պարոյրին դէմ՝ այս տողերը կարդալով ու Քուրջեանի մէջ ճանչնալով Միքայէլ Կիւրճեանը, սրտմտած կ'ըսէին իրարու.

– Անպիտա՛ն, այս խե՛գճ Միքայէլէն ի՞նչ կ'ուզէ, հանդարտ, խելք տղայ մը, որ մէկու մը սիրտը կոտրել չ'ուզեր...

Եւ սակայն այս վէպին յարուցած գայթակղութիւնը այնքան մեծ էր, որ ի վերջոյ «Նոր կեանք» ստիպուեցաւ դայն կարճ կապել, ամբողջ գլուխներ կրճատելով, այնպէս որ, հոգիս թէ կէսը հրատարակուած է: Եւ այդ պակասաւոր վիճակին մէջն էր, որ Ամերիկայի Ազգը դայն քանի մը տարի առաջ արտատպեց:

Լոնտոն գտնուած միջոցիս, երբ սրտերնիս նեղանար գիշերները, Լեւոն Բաշալեանի հետ կը հանէինք՝ Մարտիկ աղայի անտիպ մնացած ձեռագիրները, եւ զանոնք կարդալով հաճելի ժամանց մը կ'ընծայէինք մենք մեզի:

Տարիներ անցնելէ ետքն ալ Պարոյրի դէմ դրգռումը չանցաւ Աղեքսանդրիոյ Հայ գաղութին մէջ, եւ ի վերջոյ, երբ իմացուեցաւ անոր իսկական անունը, ճշմարիտ հալածանք մը սկսաւ Միքայէլ Կիւրճեանի դէմ, ա՛յն աստիճան, որ խեղճը, քաղաքին մէջ հանգիստ ապրելու համար, ստիպուեցաւ հրապարակաւ յայտարարել, թէ «Մարտիկ աղան գրելով գրական ճախա մը ընել ուզած էր, որուն համար կը դղջար» («Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս», Կ. Պոլիս, 1914, էջ 130-137):

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻԻ «ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ՀԱՋԱՐԱՄԵԱԿ

2003 տարին միջնադարու մեծ մտածող, բանաստեղծ, երաժիշտ, մանկավարժ եւ փիլիսոփայ Գրիգոր Նարեկացիի (904-1003) *«Մատեան ողբերգութեան»* գործի ընտեղծման 1000ամեակն է, որ համապատասխան շուքով պիտի տօնուի նաեւ Հայաստանէն դուրս: Այս առիթով Հայաստանի մէջ հիմնուած է յոբելեանական կառավարական յանձնախումբ մը, նախագահութեամբ մշակոյթի նախարար Ռոլանտ Շառոյեանի:

Յանձնախումբի 26 Յուլիսի նիստի ընթացքին նախարար Շառոյեան տեղեկացուցած է, որ Եռնեսքօ եւս աշխատանքներ կը տանի այս ուղղութեամբ: Եռնեսքոյի նախագահը յայտնած է, որ այլ յոբելեաններէ աւելի միջոցներ պիտի յատկացուին *«Մատեան»*ի յոբելեանին: Խօսելով նախարարութեան յոբելենական ծրագիրին մասին, Ռոլանտ Շառոյեան դիտել տուած է, որ աւելի քան երկու տասնեակ ձեռնարկներու շարքին, կը քննարկուի դէպի Նարեկավանք ուխտագնացութիւն մը կազմակերպելու հարցը: Թէեւ տակաւին յստակ չէ, թէ Թուրքիա համաձայնութիւն պիտի տա՞յ նմանօրինակ ծրագիրի մը: Այնուամենայնիւ, մեծ փափաք կայ Մեծ Հայքի Վասպուրական նահանգի Ռշտունեաց գաւառի Նարեկավանքը այցելելու, ըսած է նախարարը:

Շարունակելով իր խօսքը, մշակոյթի նախարարը յայտնած է, որ յոբելեանական ձեռնարկներու համար պիտի հրատարակուին *«Մատեան»*ը եւ անոր նուիրուած ուսումնասիրութիւններ, պիտի գործադրուին մշակութային ձեռնարկներ, քաղաքին մէջ պիտի բարձրանայ Նարեկացիի արձանը, պիտի գետեղուին անոր դիմաքանդակն ու դիմանկարը եւ Երեւանի փողոցներէն մէկը՝ հաւանաբար նոր կառուցուող Հիւսիսային պողոտան, պիտի կոչուի Նարեկացիի անունով: Հայաստանէն դուրս՝ Լոս Անճելըսի, Փարիզի եւ Մոսկուայի մէջ պիտի կազմակերպուին զանազան ձեռնարկներ, որոնց շարքին՝ յիշ-

digitised by A.R.A.R.@

եալ երեք քաղաքներու գիտաուսումնական կեդրոններու մէջ հայ եւ օտար գիտնականներ պիտի ներկայացնեն Նարեկացիի ստեղծագործութեան նուիրուած զեկուցումներ:

Յանձնաժողովի անդամ, գրականագէտ Ազատ Եղիազարեան իր կարգին տեղեկացուցած է, որ Մոսկուայի մէջ նախատեսուած է կազմակերպել գիտական նստաշրջան մը, որուն պիտի մասնակցին Մոսկուայէն եւ Երեւանէն գրականագէտները:

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԸՆՏՐԱՆԻՆ՝ ԽՏԱՍԱԼԻԿԻ ՎՐԱՅ

«Հայրենինֆօ-Արտագերս» ընկերութեան մէկ նախաձեռնութեամբ հրապարակուած է *«Պարոյր Սեւակ»* խտասալիկը (Սի Տի), ուր տեղ գտած են բանաստեղծի ստեղծագործութիւններու ընթերցումները, կատարուած թէ՛ հեղինակին, թէ՛ հանրածանօթ արուեստագէտներու կողմէ: Այս կարգի ընթերցումներ կատարած են Կիմա Դաւթեան եւ Մհեր Մկրտչեան, Բաբգէն Ներսիսեան եւ Հրաչուհի Ճինանեան, Վլատիմիր Ապաճեան եւ Շահում Ղազարեան եւ ուրիշներ:

Ծրագիրին հեղինակն ու ղեկավարն է Վարուժան Խաստուր, որ դիտել տուած է, թէ Պ. Սեւակի բանաստեղծութիւններու խտասալիկը միակը պիտի չըլլայ իր տեսակին մէջ: Անոր պիտի յաջորդեն Յովհաննէս Շիրազի ընտրանին, ապա՝ Նարեկացիի *«Մատեան ողբերգութեան»* բանաստեղծական գործին ընթերցումները՝ դարձեալ հանրածանաչ արուեստագէտներու կողմէ: *«Մատեան»*ի խտասալիկը նուիրուած պիտի ըլլայ նոյնանման գործի ստեղծման հազարամեայ յոբելեանին:

ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ԱՃԻՒԸ ԱՄՓՈՓՈՒԹՅԱՆ

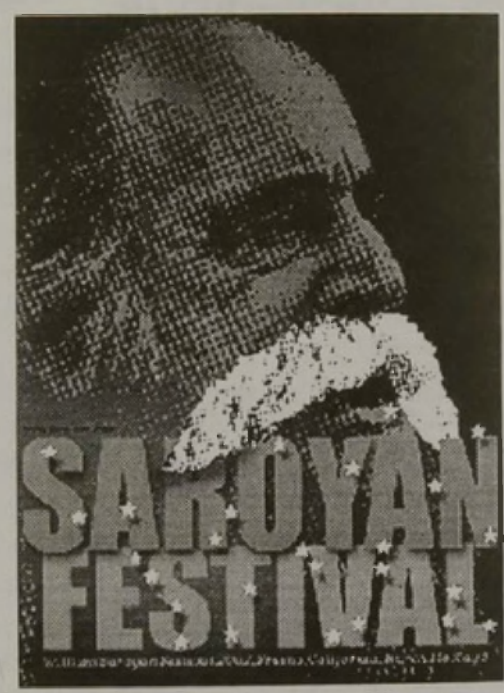

Փառատօնին որմակը

Ամերիկեան գրականութեան ակնառու դէմքերէն՝ հայազգի Ուիլիըմ Սարոյեանի մահուընէն 20 տարի ետք, անոր աճիւնը հանգչեցաւ Ֆրեզնոյի հայոց «Արարատ» գերեզմանատան մէջ, Կիրակի, 3 Մարտին:

«Փուլիցըր» մրցանակին եւ Օսգարի արժանացած Ուիլիըմ Սարոյեան մահացաւ 1981ին, 72 տարեկանին, եւ իր աճիւնէն մաս մը 1982ին տեղափոխուեցաւ Հայաստան, իսկ մնացեալը զետեղուեցաւ Ֆրեզնոյի «Լոյսի տաճար»ին մէջ: Սարոյեանի որդին՝ Արամ, փա-

digitised by A.R.A.R.@

փաք յայտնած էր, որ հօրը ածիւնը ամփոփուի «Արարատ» գերեզմանատան մէջ, ուր Ուիլիըմ Սարոյեան յաճախ կը դեգերէր անծրեւին տակ, խօսելով գերեզմանաքարերուն հետ:

Թաղման արարողութեան մասնակցած են Սարոյեանի ընտանիքին անդամները՝ Ակամն ու Լիւսին եւ բարեկամներ, որոնք համախմբուած են Հնդկաստանէն բերուած մեծածաւալ սեւ տապանաքարին շուրջ: Սարոյեան իր կենդանութեան գրած էր իր տապանագիրը, ըսելով. ***«Կեանքիդ ընթացքին ապրէ՛, որպէսզի այդ հիանալի օրերուն, կեանքի թշուառութիւնն ա գիպուածիւնը չանցնեն, այլ ժպտիս անսահման ուրախութեամբ ու խորհրդաւորութեամբ»:***

ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՓԱՌԱՏՕՆ

Գալիֆորնիոյ Ֆրեզնօ քաղաքին մէջ գործող 29 կազմակերպութիւններու միացեալ նախաձեռնութեամբ, 28 Փետրուար – 5 Մայիս ժամանակամիջոցին տեղի ունեցած է ամերիկահայ գրող Ուիլիըմ Սարոյեանի նուիրուած յատուկ փառատօն մը, որու ընթացքին յատուկ ձեռնարկներով հանրութեան ներկայացուած են մեծանուն գրողին գրական (արձակ, թատրոն) եւ նկարչական գործերը:

Սարոյեանի ժամանցի նախասիրութիւնը եղած է ջրաներկով նկարչութիւնը: Իր վրձինին կը պատկանին 7000 ջրաներկ ստեղծումներ, որոնց գիները կը տարուբերին 5000-8000 տոլարի միջեւ:

ՀԱՅ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐՈՒ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍ ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԷՋ

Վենետիկի Կեդրոնական Դրամատան եւ Մխիթարեան Միաբանութեան թանգարանի վարչութեան միացեալ ջանքերով, նոյն դրամատան «Քամփօ Սան Լուքա» սրահին մէջ, Ապրիլի վերջաւորութեան, 14 հայ նկարիչներու գործերու հաւաքական ցուցահանդէսով եզրափակուած են Մխիթարեան Միաբանութեան 300 ամեակի հանդիսութիւնները:

Դրամատան գեղարուեստական պատասխանատու՝ Տոքթ. Սիմիոնաթոյի բացման խօսքին յաջորդած է Միաբանութեան մշակութային պատասխանատու Հայր Յարութիւն Վրդ. Պզտիկեանի խօսքը: Հայ արուեստի յատկանիշները ներկայացնելէ ետք, Հայր Պզտիկեան ընդգծած է հայ-իտալական փոխադարձ յարաբերութիւններու մէջ Մխիթարեան Միաբանութեան դերը՝ իբրեւ հայ-իտալական մշակոյթները իրարու մերձեցնող դերակատար:

Վենետիկի պետական դիւաններու երկար տարիներու տնօրէնուհի, պատմագէտ, իշխանուհի Թիեփոլօ ներկայացուցած է հայ համայնքին ստեղծագործ, ինքնուրոյն նկարագիրը:

Բարձր մակարդակով կազմակերպուած այս ցուցահանդէսին մասնակցած են հայաստանցի 14 նկարիչներ՝ Մարտին Պետրոսեան, Գաբրիէլ Մանուկեան, Արման Վահրամեան, Գարեգին Պապոյեան, Արթիւր Իսավերդեան, Վաղարշակ Արամեան, Ալպեռ Յակոբեան եւ ուրիշներ:

digitised by A.R.A.R.@

«ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ» ՀՔԱՆՀԱՆ ԺԱՆՍԵՄՆ

Նախագահ Ռուպերթ Քոչարեան 23 Ապրիլին «Ս. Մեսրոպ Մաշտոց»ի հքանշանով պարգեւատրած է ֆրանսահայ ականաւոր գեղանկարիչ Ժանսեմը (Յովհաննէս Սեմերճեան)՝ իր հայրենանուէր բեղուն գործունէութեան համար:

Հանրապետութեան նախագահին հրաւէրով այդ օրերուն Հայաստան կը գտնուէր փարիզաբնակ գեղանկարիչը՝ իր գաւակներուն ու թոռներուն ընկերակցութեամբ: Անոր յանձնելով պետական բարձր պարգեւը, նախագահ Քոչարեան երախտագիտութիւն յայտնած է անուանի գեղանկարիչին՝ իր վերջին երկու տարուան ստեղծագործական աշխատանքին արդիւնքը՝ 1915ի Մեծ Եղեռնը պատկերող 34 կտաւներէ կազմուած նկարաշարը Ցեղասպանութեան Թանգարանին նուիրելուն համար: Հանրապետութեան նախագահը ըսած է, որ Սփիւռքի հայ մեծանուն արուեստագէտներու շնորհիւ է նաեւ, որ Հայաստան կը ճանչցուի արտերկրի մէջ, եւ անոնց ստեղծած մնայուն արժէքներու միջոցաւ է նոյնպէս, որ օտարերկրացիներու մօտ վերաբերմունք ու մթնոլորտ կը ստեղծուի Հայաստանի նկատմամբ:

Ժանսեմ իր կարգին ըսած է, որ իրեն համար մեծ պատիւ է արժանանալ Հայրենիքի բարձր պարգեւին, որ ո՛չ միայն իր աշխատանքի գնահատականն է, այլեւ կ'արժեւորէ սփիւռքահայութիւնը: ***«Այսօրուան Հայաստանն ու մայրաքաղաք Երեւանը անհամեմատ աւելի գեղեցկացած են: Երեւանի ճարտարապետական դէմքը չափազանց ինքնատիպ ու գեղեցիկ դարձած է»,*** ըսած է մեծանուն արուեստագէտը:

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿՈՂՋՈՒՆԷ ԺԱՆՍԵՄԸ

Ապրիլի 24ին, Էջմիածինի վեհարանին մէջ, Դարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ընդունած է ֆրանսահայ մեծանուն գեղանկարիչ Ժանսեմը, որ Մայր Աթոռ այցելած է իր գաւակներուն եւ թոռներուն հետ:

Վեհափառ Հայրապետը սիրով ողջունելով հիւրերը՝ իր հիացմունքը յայտնած է Ժանսեմի արուեստի եւ մասնաւորապէս նոյն օրը Հայոց Ցեղասպանութեան թանգարանին մէջ բացուած գեղանկարիչին ցուցահանդէսին առիթով:

digitised by A.R.A.R.@

Հանդիպման ընթացքին Գարեգին Բ. Հայրապետը բազմավաստակ գեղանկարիչին առաջարկած է ստեղծել Մանուկ Փրկիչը Ս. Աստուածածնի հետ պատկերող կտաւ՝ Երեւանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ խորանին համար:

Շնորհակալութիւն յայտնելով պատուաբեր առաջարկին համար, մեծանուն նկարիչը նշած է, որ չափազանց դժուար է նման նկարի ստեղծումը, սակայն ինք կը խոստանայ կատարել իր առաւելագոյն ճիգը:

«ՉՈՒԳԱՍԸՉԵԱՆ» ՆՈՒԱԳԱԽՈՒՄԲԻՆ ՀԱՄԵՐԳԸ

Ֆրեզնոյի «Արթ Ամերիկազ Աութտոր Փրազա» սրահին մէջ, «Չուգասըզեան» նուագախումբը Յուլիս ամսուան առաջին օրերուն տուած է համերգ մը՝ շրջանի ապանախօս համայնքին համար:

Համերգը նպատակադրած է Գալիֆորնիոյ երկու քաղաքներուն՝ Ֆրեզնոյի եւ Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ հայկական ժողովրդական երգն ու երաժշտութիւնը ծանօթացնել սպանախօս հանդիսականներուն:

Ըստ տեղական մամուլին, համերգը շատ լաւ տպատրութիւն ձգած է հայկական երաժշտութեան անծանօթ ներկաներուն մօտ, որոնք մեծապէս խանդավառուած եւ տպաւորուած են այս համերգով:

*«Մոլորակ»*շաբաթաթերթը այս մասին գրած է, թէ ունկնդիրները հմայուած են երաժշտական գործիքներու հնչիւններէն եւ երաժիշտներու կատարումներէն:

Համերգէն առաջ, քաղաքի խորհուրդի նախագահ Հենրի Փերեան նուագախումբի ղեկավարին յանձնած է Ֆրեզնօ քաղաքի բանալին, ապա ան նուագախումբը ծանօթացուցած է ներկաներուն:

Նուագախումբին հիմնադիրներն են Ճոն եւ Պարպարա Չուգասըզեան ամոլը, առաջինը նուագախումբին հետ քանի մը գործիք կը նուագէ, իսկ կինը երգչախումբին մենակատարն է: Համերգին յայտագիրը բաղկացած է հայկական ժողովրդային երգերէ եւ հայ աշուղներու ա յօրինողներու կտորներէն:

Նուագախումբը ութ տարեկան է, անոր մէջ կան մասնագէտ նուագողներ, որոնց կարգին՝ Երեւանի Կոմիտասի անուան երաժշտանոցի շրջանաւարտներ: 1999ին նուագախումբը մասնակցած է «Մէկ ազգ, մէկ հայրենիք» համահայկական փառատօնին, համերգներով հանդէս եկած է Հայաստանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի մէջ եւ պարգեւատրուած՝ Հայաստանի մշակոյթի, երիտասարդութեան հարցերու եւ մարմնակրթութեան նախարարութեան շքանշանով:

ԱԹՈՄ ԷԿՈՅԵԱՆԻ «ԱՐԱՐԱՏ»Ը

Թուրք մամուլն ու պատկերասփիւռը տակնուվրայ ըրած Աթոմ Էկոյեանի *«Արարատ»*անուն ժապաւէնը, որուն դէմ թուրք պետութիւնն ու մամլոյ շրջանակները շղթայազերծեցին քարոզչական կոյր պատերազմ մը, շարունակեց իր յաղթական երթը եւ արժանացաւ բացառիկ ընդունելութեան:

digitised by A.R.A.R.@

«Արարատը» Գաննի փառատօնին

Գաննի շարժապատկերի փառատօնին ջերմ ընդունելութեան արժանացաւ ետք, 29 Յունիսին Ա. Էկոյեանի նորագոյն ժապաւէնը ցուցադրուեցաւ Մոսկուայի շարժապատկերի փառատօնի ընթացքին՝ իբրեւ այս միջազգային հանդիպումը եզրափակող ցուցադրութիւն:

1915ին Թուրքիոյ տարածքին գործադրուած Մեծ Եղեռնը պատկերող այս ժապաւէնը, որուն դէպքերը կը զարգանան գանատական հողին վրայ անցեալի դաժան արձագանգները ապրող ժառանգորդներու տրամին ընդմէջէն, լուսարձակը կը կեդրոնացնէ շարունակուող ցեղասպանութեան մը անժամանցելիութեան վրայ:

Արսինէ Խանճեանի (Ա. Էկոյեանի կինը), Էրիք Պոդոսեանի, Քրիսթաֆըր Փլամըրի եւ Շարլ Ազնաւուրի դերակատարութեամբ միջազգային հանրութեան Հայկական Հարցը գեղարուեստօրէն ներկայացուցած Ա. Էկոյեանի *«Արարատ»*ը կը շարունակէ Աշոտ Մալաքեանի *«Մայրիկ»* ժապաւէնով բացուած պայծառ ճամբան՝ օտար հասարակութեան ուշադրութեան յանձնելով անիրաւուած ժողովուրդի մը արդար եւ անժամանցելի դատը:

ԹՐՔԱԿԱՆ ՀԱԿԱՁԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԻ

Աքոմ Էկոյեանի *«Արարատ»* անուն ժապաւէնը, ըստ երեւոյթին, տակաւին բաւական պիտի պըղտորէ թրքական արիւնը: Թրքական այսօրուան իշխանութիւնները կը շարունակեն պնդել, որ «Հայոց Ցեղասպանութիւն» չէ եղած երբեք, այլ ընդամէնը «հայերու տեղահանութիւն, ռուսական բանակի յանկարծակի յարձակումներէն Թուրքիան ապահովագրելու համար»: Փորձ եղաւ նոյնիսկ ճախողեցնելու ժապաւէնին առաջին ցուցադրութիւնը՝ Գաննի փառատօնին: Աքոմ Էկոյեանը, կիրքերը մարելու համար, ստիպուած եղաւ ժապաւէնը հանել մրցութային ցուցադրութենէն:

Սակայն կիրքերը կրկին թէժացան: Հաւանաբար, թուրքերը լաւ կը հասկնան, որ այս ֆիլմը մեծ կարեւորութիւն կ՚ունենայ պատմական փաստերը ճշգրտելու իմաստով: Անոր համար Թուրքիոյ մէջ արդէն սկսած են Թուրքիոյ Հանրապետութեան առաջին նախագահ Մուսթաֆա Քեմալ Աթաթիւրքի մասին պատմող թուրք-ամերիկեան համատեղ ժապաւէնի մը նկարահանումները:

digitised by A.R.A.R.@

Այս ծրագիրին կը մասնակցին Լորանս Օլիվիէի որդին՝ Թարքուինը, որուն հետ նոյն ֆիլմին մէջ կը նկարահանուի անոր թրքուհի կինը՝ Զելտան: Ժապաւէնին բեմադրիչն է Պրիւս Պերեսֆորտը (ան հանդիսատեսին ծանօթ է օգարակիր *«Միսս Տէյզիի վարորդը»* ֆիլմէն): Այս ֆիլմին ստեղծման ծրագիրը երկար պատմութիւն ունի: Գլխաւոր դերով նկարահանելու համար ժամանակին առաջարկութիւններ եղած են Տուկլաս Ֆերպենքսին, Քըրք Տուկլասին եւ Օմար Շերիֆին: Վերջին անգամ փորձ կատարուած է՝ Աթաթիւրքի դերը առաջարկելու Անթոնիո Պանտերասին: Սակայն երկու տարի առաջ ան կտրուկ ձեւով հրաժարած է իրեն ներկայացուած այդ առաջարկէն:

Վստահաբար, թրքական մոլուցքը հոս կանգ պիտի չառնէ:

«ԵՐԳՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ»

Աթոմ Էկոյեանի *«Արարատ»*ը, 1931ին, Ֆրանսայի մէջ ունեցած է իր բախտակիցը: Այդ շրջանին նամակագրութիւն տեղի ունեցած է Թուրքիոյ դեսպանատան եւ Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարարութեան Արեւելքի բաժանմունքին միջեւ: Հարցը կը վերաբերի ժապաւէնի մը, որուն անունը *«Երգն Հայաստանի»*է: Ժապաւէնին մասին հրապարակումներ կան *«Յառաջ»*ի 1930ի վերջին եւ 1931ի առաջին թիւերուն մէջ: Հոն կ'ըսուի, թէ բեմադրիչն է Կորգանեան: Ժապաւէնին իրենց մասնակցութիւնը բերած են Տիկին Քնարիկ (կ'ենթադրուի, որ խօսքը Շարլ Ազնաւուրի մօր մասին է) եւ Շահան Սարեան:

Ամբողջութեամբ հայկական իրական կեանքէ առնուած նիւթն է, որ օրին յարուցած է թրքական մեծ հակազդեցութիւն: Արտաքին գործոց նախարարութեան 22 Ապրիլ 1931 արձանագրութեան մէջ նշուած է, որ Թուրքիոյ դեսպանատունը դիմած է՝ արգիլելու համար հայկական այս ժապաւէնին ցուցադրութիւնը: Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարարութեան արխիւներուն մէջ գրուած է. *«Հայկական բարոյչութեան այս ժապաւէնին երկրորդ մասին մէջ բարի եւ չարդերու տեսարաններ կան, թրքական զօրքերու կողմէ 1922ին Իզմիրի հրկիզումը, եւ... հայ հայրենասէրներու ուխտը՝ հայկական դրօշը պարզելու Արարատի վրայ»*:

Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարարութիւնը 3 Յուլիս 1931ի գրութեամբ մը թրքական դեսպանատան տեղեկացուցած է, թէ խնդրոյ առարկայ ժապաւէնի գրաքննութենէն ետք քննիչ յանձնախումբը յետս կոչած է ժապաւէնի ցուցադրութեան նախնական արտօնագիրը, հետեւաբար՝ «ժապաւէնը այլեւս չի կրնար հանրային ցուցադրութեան առարկայ ըլլալ»: Գոյութիւն ունի նաեւ թրքական դեսպանատան 10 Յուլիսի թուակիր ջերմագին շնորհակալութեան նամակը:

Փաստաթուղթերուն մէջ կայ նաեւ Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարարութեան Արեւելքի գրասենեակին կողմէ պատրաստուած գրութիւն մը (20 Յուլիս), ըստ որուն՝ նոյն ժապաւէնը կրկին ցուցադրուած է քննիչ յանձնախումբին: Գրութիւնը կ'աւարտի հետեւեալ պարբերութեամբ. *«Այս ժապաւէնը նրբօրէն պարզուած է եւ կարելի է մտածել վերջին տեսարանը չնկելու մասին, ինչ որ*

digitised by A.R.A.R.@

կրնայ կտիաճ ըլլալ թուրքկան, որպիսիներու անիկա կ'ոգեկոչէ հայկական անկախութիւնը»

Փարիզի «Սինեմա Արմա Փալաս»ին մէջ ժապաւէնը ցուցադրուած է 26 Դեկտեմբեր 1930էն մինչեւ յաջորդ տարուան Յունուար 1ը:

Արա Գէորգեան

ԱՐԱ ԳԷՈՐԳԵԱՆ

Յունիս 9ին Մոնրէալի եւ Թորոնթոյի մէջ ելոյթ ունենալէ ետք, Փասատինայի հսկայ տաճարին մէջ ծովածաւալ բազմութեան մը ներկայութեան, ***Նոր Բէյրէկ Փրոկրաքշրն***ի կողմէ կազմակերպուած համերգ մը տուած է հայրենի արուեստագէտ Արա Գէորգեան, երաժշտագէտներուն բնորոշումով՝ ***«երաժիշտը, նուագահարը, երգահանը, երաժշտայարդարը»***:

Երեւան թէ այլուր վիթխարի ժողովրդականութիւն վայելող Արա Գէորդեանի հիմնական առանցքը, ինչպէս կը հաստատեն նոյն գիտակները, կը հանդիսանայ «Ով Հայոց աշխարհ»ը եւ իր յայտագիրին միշտ մաս կը կազմեն մեր դասական երգերը թէ իր նոր յօրինումներն ու յարդարումները՝ ***«Մնի»***, ***«Արարատ»***, ***«Երեւան»***, ***«Վան»***, ***«Կոստիս»***, ***«Սարդարապատ»***, ***«Կիլիկիա»***, ***«Սրանաս»***, ***«Մարիլ 25»*** եւայլն:

Իւնական կտորներ ընդգրկող յայտագիրին երկու բաժիններուն գործադրութեան ատեն, նշանաւոր արուեստագէտին մերթ ընդ մերթ ընկերացած են շվինահար մը, քանոնահար մը, երկու ջութակահարներ ու պարուհիներ, աննախընթաց խանդավառութիւն մը ստեղծելով հայ թէ օտար հանդիսականներուն մէջ:

ԱՐՏԱՒԱԶԴ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆԻ ՄԱՀԸ

10 Յուլիսին, Փարիզի հիւանդանոցներէն մէկուն մէջ, իր մահկանացուն կնքած է Արտաւազդ Պէրպէրեան, անդրանիկ զաւակը Շահան Պէրպէրեանի եւ թոռը՝ Լեթէոս Պէրպէրեանի:

Ա. Պէրպէրեան ծնած էր Վառնա, 1923ին, ապա ընտանիքին հետ անցած է Գահիրէ, ուր Շահան Պէրպէրեան վարած է նոյնանուն վարժարանի տնօրէնութիւնը: Եգիպտոսէն ետք, Շահան Պէրպէրեանի ընտանիքը փոխադրուած է նախ Երուսաղէմ, այնուհետեւ՝ Պէյրութ, ուր յաջորդաբար Շահան Պէրպէրեան նշանակուած

digitised by A.R.A.R.@

է փիլիսոփայութեան ուսուցիչ: 1950ին, Արտաւազդ Պէրպէրեան, որ ընտանիքին հետ Փարիզ հաստատուած էր, հետեւած է Գեղարուեստից վարժարանի (Էքոլ տը Պօ զ'Ար) դասընթացքներուն, որմէ ետք ղեկավարած է Կրանթ Շոմիէռի ակադեմիոյ աշխատանոցը: Ցուցադրած է «Անկախներու», «Աշնան», «Երիտասարդ Նկարչութեան» ցուցահանդէսներուն, ստացած է Արուեստներու Եւրոպական Ակադեմիոյ մրցանակը (1967) եւ Սպայից աստիճանը՝ Ֆրանսայի Գեղարուեստական եւ Մշակութային Արժանիքի եւ Արուեստներու Եւրոպական Ակադեմիայէն: Հայկական եկեղեցիներու համար՝ Անթիլիաս, Ալֆորվիլ, Լիոն, Տէսին, Փարիզ (մկրտարանը), Երուսաղէմ եւ այլուր կատարած է բազմաթիւ գեղարուեստական իրագործումներ՝ մեծաչափ պատուաներ, որմնանկարներ եւ այլ գործեր:

Արտաւազդ Պէրպէրեան 20 տարիէ ի վեր Ավինէոն հաստատուած էր, ուր գեղանկարչութեան կողքին հայ լեզուի եւ պատմութեան դասեր կու տար: Փարիզի մէջ հանրային կեանքի գործօն անդամ եղած է՝ ըլլայ ԺԱՖի (Ֆրանսայի Հայ Երիտասարդական Կազմակերպութիւն), ըլլայ Ֆրանսահայ Մշակութային Միութեան մէջ: Աշխատակցած է *«Հայ բանաստեղծութեան Դաղտարան»*ին (Անթոլոժի, լոյս տեսած 1973ին, Ռուբէն Սելիքի ղեկավարութեամբ): Մասնակցած է բազմաթիւ ցուցահանդէսներու՝ Ֆրանսա, Հայաստան եւ այլ երկիրներ:

Արտաւազդ Պէրպէրեանի մահով հայ ժողովուրդը կը կորսնցնէ բազմակողմանի շնորհներով օժտուած վաւերական մաւորական-արուեստագէտ մը:

ԵՈՒՍՈՒՖ ՔԱՐՇ ՈՉ ԵՒՍ Է

Միջազգային ճանաչումի արժանացած հայազգի դիմանկարիչ Եուսուֆ Քարշ, որ լուսանկարած է 20րդ դարու հռչակաւոր անձնաւորութիւնները, 13 Յուլիսին մահացաւ Պոսթընի «Պրիկհամ եւ Վումընզ» հիւանդանոցին մէջ, ուր վերաբուժութեան ենթարկուած էր: Անոր մահը գուժած է քեռորդին՝ Սիտնի Քարշ:

93ամեայ լուսանկարիչը, որ հանրաճանաչ դարձած է Համաշխարհային Բ. պատերազմի հեղինակաւոր անձնաւորութեանց՝ Չըրչիլի, Այզընհաուըրի եւ ուրիշներու դիմանկարներով, իր կեանքի ընթացքին ճամբորդած է աշխարհի չորս կողմը՝ լուսանկարելու համար քաղաքական եւ զինուորական ղեկավարներ, ինչպէս նաեւ՝ հեղինակաւոր գրողներ եւ արուեստագէտներ:

Անոր դիմանկարները հրատարակուած են մեծ թիւով ամսագիրներու, օրաթերթերու եւ գիրքերու մէջ, ըլլալով ենթակաները ներկայացնող ամէնէն սիրուած ու հան-

digitised by A.R.A.R.@

րածանօթ պատկերները: Անոնցմէ ամէնէն նշանաւորներն են՝ Ուինսթըն Չըրչիլի դիմանկարը, քաշուած՝ 1941ին, Ճորճ Պեռնար Շոյինը՝ 1943ին, Այզընհաուըրինը՝ 1946ին, Հէմինկուէյինը՝ 1957ին: Պատմաբան Փիթըր Փոլաք, բնութագրելով Եուսուֆ Քարշ հանրաճանաչ դիմանկարիչին արուեստը, կ'ըսէ. ***«Եուսուֆ Քարշ, իր ուժեղ դիմանկարներով, մարդկային դէմքը առասպելի կը վերածէ»***

Եուսուֆ Քարշ ծնած է 1908ին, Թուրքիոյ Մարտին քաղաքը, հայ ծնողներէ: 1924ին գաղթած է Գանատա, ուր իր հօրեղբայրը լուսանկարչական արուեստանոց ունէր: Հոն է, որ սորված է լուսանկարչական արուեստը: Երեք տարի ետք հաստատուած է Օթթաուա, ուր 1932ին հիմնած է իր արուեստանոցը:

Ապա, գանատական կառավարութեան կողմէ գործուղուած է Անգլիա, լուսանկարելու համար պատերազմի ղեկավարները: Իսկ ***«Լայֆ»*** ամսագիրը իրեն վստահած է պատերազմի ամերիկացի ղեկավարները լուսանկարելու պաշտօնը: Համաշխարհային Բ. պատերազմի աւարտին, Քարշ հրատարակած է **"Faces of Destiny"** հատորը, անոր էջերուն զետեղելով հռչակաւոր անձնաւորութեանց դիմանկարները:

ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ «111» ՀԱՏԸՆՏԻՐԻՆ ՇՆՈՐՀԱՀԱՆԴԷՍԸ

«111» խորագիրը կը կրէ վերջերս լոյս տեսած հայ բանաստեղծութիւններու ընտրանին, որուն շնորհահանդէսը տեղի ունեցած է 16 Սեպտեմբերին, Հայաստանի

կրթութեան եւ գիտութեան նախարարութեան մէջ: Ժողովածուն կազմած է Մեսրոպ Արք. Աշճեան:

Խօսք առնելով գիրքի շնորհահանդէսին, սրբազանը նշած է, որ ժողովածուն հայ գիրերու գիւտի 1600ամեակին նուիրուած գիտական-մշակութային միջոցառումներէն մէկն է եւ կը նպատակադրէ հայ դպրոցականները ծանօթացնել հայ ժողովուրդի մշակութային ժառանգութեան:

Մեսրոպ Արք. Աշճեանի նախաձեռնութեամբ Հայաստանի մէջ լոյս տեսած շուրջ 200 հատոր գիրքերու վերջինն է ***«111/հատընտիր հայ բանաստեղծութիւններ»***, որ հրատարակուած է մոնթրէալաբնակ Հրօ Փիլիկեանի մեկենասութեամբ:

Գողթան երգերէն ու Դրիգոր Նարեկացիէն մինչեւ Ռազմիկ Դաւոյեան ու Անահիտ Պարսամեան երկարող «111»ի 200 էջերով ընթերցողին կը հրամցուին 60 հայ բանաստեղծներու գործերէն քաղուած 111 նմոյշներ:

digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՈՐ ԺԱՊԱՒԷՆՆԵՐ

Վերջին ամիսներուն պատրաստութեան ընթացքի մէջ են կամ արդէն պատրաստուած են վաւերագրական շարք մը ժապաւէններ, որոնցմէ կ՚արժէ նշել քանի մը հատը: Այսպէս, արդէն իսկ աւարտած է ***«Էյպի Քոքս՝ գրութեան բոյր»*** վաւերագրական ժապաւէնը, պատրաստուած «Երեւան Շարժապատկերի Սթիւտիօ»ի կողմէ: Տիգրան Իզմալեանի, Ժիրայր Աեստիսեանի եւ Ռենալ Միրզոյեանի բեմադրած այս ժապաւէնը հանգամանօրէն կը ներկայացնէ 1991-2001 տարիներուն Պարոնուհի Քարոլայն Քոքսի հայանպաստ գործունէութիւնը:

Պատրաստութեան ընթացքի մէջ եղող վաւերագրական ժապաւէններէն յիշատակութեան արժանի է նաեւ Հայաստանի վաստակաւոր բեմադրիչներէն Խորէն Աբրահամեանի Խոր Վիրապի նուիրուած ժապաւէնը:

Հետաքրքրական այլ պատրաստութիւն մը կը թուի Ֆրանսացի բեմադրիչ Մաթիէ Ժարտէնի վաւերագրական վերջին ժապաւէնը, որ նուիրուած է Դիմրիի: Արդէն իսկ նկարահանուած են քաղաքին պատկերները, առօրեան, պատմական յուշարձանները, ինչպէս նաեւ՝ Արփա լիճն ու Ամասիոյ Կիկլոպեան ամրոցը: Կը ծրագրուի այս ժապաւէնը հրապարակել մինչեւ 2002ի աւարտը: Մաթիէ Ժարտէն նախապէս բեմադրած է Հայաստանի պատմամշակութային արժէքներուն նուիրուած վաւերագրական այլ ժապաւէն մը:

Ինչ կը վերաբերի գեղարուեստական ժապաւէններուն, իրականանալի ծրագիր է ***«Ճանապարհ»*** ժապաւէնը, որ պիտի արտադրուի հայ-պրազիլական համագործակցութեամբ: Բեմադրութիւնը ստանձնած է Ռուբէն Քոչար, իսկ ժապաւէնին մէջ դերեր պիտի ստանձնեն հայ եւ օտար դերասաններ: Պրազիլի մէջ նկարահանուող այս ժապաւէնը կ՚արծարծէ աշխարհի տարածքին գաղթի եւ յատկապէս հայերու արտագաղթին նիւթը:

ՆՈՐ ՀԱՐԺԱՆԿԱՐ ԱՐՑԱԽԵԱՆ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻ ՄԱՍԻՆ

22 Յուլիսին, Երեւանի «Մոսկուա» շարժասրահին մէջ սկսած է ցուցադրուիլ Արցախի ազատամարտին նուիրուած շուէտական վաւերագրական ժապաւէն մը՝ ***«Ո՞ւր է յաղթանակը»*** խորագիրով, պատրաստուած՝ Փէօ Կոլմքուիսթի եւ Սիւզան Խարտալեանի կողմէ:

19 Յուլիսին տեղի ունեցած է Փէօ Կոլմքուիսթի եւ Սիւզան Խարտալեան ամուլին մամլոյ ասուլիսը: Բեմադրիչները 20 տարիէ ի վեր վաւերագրական ժապաւէններ կը պատրաստեն աշխարհի զանազան վայրերու մէջ, նիւթ ունենալով այդ շրջաններու մէջ տեղի ունեցած իրադարձութիւնները: Անոնց ստեղծագործութիւններէն յայտնի են եւ մրցանակներու արժանացած են ***«Վերադարձ դէպի Արարատ»***, ***«Անապահով հող»***, ***«Այդ կնոջ հայ արբայազնը»*** եւ այլ շարժանկարներ:

«Ո՞ւր է յաղթանակը» ժապաւէնին մէջ ներկայացուած է Արցախի

digitised by A.R.A.R.@

ժողովուրդի պայքարը, ազատամարտի մասնակիցներու անհատական փորձառութիւնը եւ ճակատագիրը: Շարժանկարի իրաւունքները գնած են սկանտինաւեան եւ եւրոպական երկիրներ: Շուէտի մէջ ժապաւէնը ցուցադրուած է Օգոստոսի ընթացքին:

ՋԱՒԷՆ ԵԴԻԳԱՐԵԱՆԻ ՄԵԾԱՐՄԱՆ ԵՐԵԿՈՅ ԹԱՒՐԻԶԻ ՄԷՋ

«Խաղաղութեան եւ Բարեկամութեան Երաժշտութիւն» նշանաբանով, վերջերս, Թաւրիզի մէջ կայացած է համերգաշար մը, որուն մասնակցած են նաեւ հայկական խումբեր, որոնց համերգները արժանացած են հարիւրաւոր հայ եւ օտար հանդիսականներու ջերմ ընդունելութեան:

Սիւս կողմէ, Թաւրիզի մշակութային համալիրի դահլիճին մէջ, քաղաքի երաժշտական միութեան ու Արեւելեան Ատրպատական նահանգի մշակոյթի եւ իսլամական կողմնորոշման վարչութեան համագործակցութեամբ, տեղի ունեցած է հայազգի երաժիշտ Զաւէն Եդիգարեանի մեծարման երեկոն՝ ***«60 տարի հայ երաժշտութեան հետ»*** խորագրին ներքեւ:

ՀԻՆԳ ՀԱՋԱՐ ՆԵԿԱԹԻՖ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ

Վերջերս, հիւրաբար Երեւան գտնուող նիւ եորքաբնակ բեմադրիչ, գեղանկարիչ եւ լուսանկարի վարպետ Ռոբերտ Կարապետեան Հայաստանի գրականութեան եւ արուեստի թանգարանին յանձնած է 5 հազար լուսանկարի ***նեկաթիֆ*** եւ որոշ լուսանկարներ, որոնք կը ներկայացնեն Երեւանի պատմութեան վերջին 40 տարուան (1960-2000) երաժշտական եւ թատերական կեանքը:

Ընդունելով նուէրը, թանգարանի տնօրէն Հենրիկ Բախչինեան շնորհակալութիւն յայտնած է Ռ. Կարապետեանին եւ անոր յանձնած է թանգարանի շնորհակալագիրը ազգային արժէքներու հարստացման ասպարէզին մէջ ներդրած իր լումային համար:

digitised by A.R.A.R.@

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԽՐՃԻԹՆԵՐԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆ

– արձակ էջեր եւ քերթուածներ –

Օհան Կարօ, Անթիլիաս, 162 էջ,
Տպարան Կաթողիկոսութիւն Հայոց:

ԲԱՌԵՐՈՒ ԿԱԽԱՐԴԱՆՔԸ

– ուսումնասիրութիւն –

Մելգոն Էպլիղաթեան, Հալէպ, 100 էջ, Կիլիկիա տպարան:

ԵՐԱՆԳ ԵՒ ԽՕՍՔ

– արձակ –

Յարութիւն Արմէնեան, Երեւան, 2002, 96 էջ,
Հեղինակային հրատարակութիւն:

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ***ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ***

Մամուլի տակ է եւ շուտով լոյս կը տեսնէ

Պօղոս Սնապեանի

«ԱՂՔԱՏՆԵՐՈՒՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆԸ»-Ը.

– պատմուածքներ –

digitised by A.R.A.R.@

باكين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية

المدير المسؤول

السيد ارتين كازنيك قزانجيان

•

PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

ԲԱԳԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Խմբագիր
ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

Խմբագրութեան անդամ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Խմբագրական խորհուրդ
ԱԹԹԱՐԵԱՆ ԺԻՐԱՅՐ
ԱՐՍԱՆՏ
ԱՐՍԷՆԵԱՆ ԿԱՐՕ
ՍԱՐԳԱՐԵԱՆ ՀՐԱՆԴ
ՍԱՏԹԵՈՍԵԱՆ ՎԱՐԴԱՆ
ՆՇԱՆԵԱՆ ՄԱՐԿ
ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ ՆՈՒՊԱՐ
ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՎԱՐԱՆԴ
ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

Լիբանան	40.000 լ.ո.
Արտասահման	40 ամ. տոլար
Հատավաճառ	10.000 լ.ո.

Հասցէ՝

Centre Culturel SHAGHZOYAN
Bourdj Hammoud - Liban

digitised by A.R.A.R.@